

Vladan Desnica

— novi prilozi za biografiju

Nikica BARIĆ

Hrvatski institut za povijest, Zagreb

Izvorni znanstveni rad
(primljeno: 18. listopada 2013.)
UDK 94(497.5)''1941/1945''
929 Desnica, Vladan

U radu se iznose novi podatci o književniku Vladanu Desnici (1905.—1967.), točnije o njegovoj biografiji u godinama Drugoga svjetskoga rata. Vladanu Desnici je od početka ovog stoljeća u Hrvatskoj posvećena nemala pozornost. Može se primjerice spomenuti njegova biografija koju je napisao prof. dr. Dušan Marinković. Također se redovito održava multidisciplinarni međunarodni znanstveni skup Desničini susreti. No, zanimljivo, iako biografija Vladana Desnice tijekom Drugoga svjetskoga rata nije sasvim razjašnjena i o njoj postoje određeni prijepori, kao da postoji svojevrсна nespремnost da se te godine života kasnije poznatog književnika jasnije opišu i objasne. Namjera je ovog priloga da se, iznošenjem novih podataka, ukaže na praznine u dosadašnjem pisanju o ratnim godinama Vladana Desnice.

Ključne riječi: Vladan Desnica, Boško Desnica, Obrovac, Islam Grčki, Desničini susreti, Dušan Marinković

MAGAREĆA POSLA

Magarac se uputio vlasti.
Tuži zeca zbog uvrede časti:
— Slavni sude, zec mi ugled ruši
tvrdeć svud da imam — duge uši.

Gustav Kirklec, *Telegrafске басне*,
Školska knjiga, Zagreb 2001.

Uvod

U ovom radu dat ću neke nove podatke za biografiju književnika Vladana Desnice (Zadar, 17. rujna 1905. — Zagreb, 4. ožujka 1967.), odnosno neke nove podatke o pojedinim članovima njegove obitelji, s naglaskom na razdoblje Drugoga svjetskoga rata. Kao početni orijentir dat ću osnovne podatke o Vladanu Desnici, odnosno njegovu ocu Urošu, stricu Bošku i djedu s očeve strane Vladimiru. Ti se podatci uglavnom temelje na njihovim biografijama objavljenim 1993. u *Hrvatskom biografskom leksikonu* Leksikografskog zavoda »Miroslav Krleža« u Zagrebu.

Vladimir Desnica (Obrovac, 1850. — Obrovac, 1922.) pohađao je talijansku gimnaziju u Zadru. Započeo je studirati medicinu u Bologni. Zbog bolesti oca Danila, trgovca iz Obrovca, Vladimir je prekinuo studij i preuzeo vođenje obiteljskog imanja. Od 1882. do 1912. bio je načelnik Obrovca. Održavao je veze s omladinskim pokretom u Srbiji i surađivao s političkim i kulturnim predstavnicima dalmatinskih Srba. Godine 1889. podupirao je takozvani »Zadarski kompromis« o zajedničkom istupu hrvatskih i srpskih stranaka u Dalmatinskom saboru i Carevinskom vijeću. Godine 1905. potpisao je Zadarsku rezoluciju srpskih političara, kojom su dali potporu ujedinjenju Dalmacije s banskom Hrvatskom, pod uvjetom priznavanja ravnopravnosti srpskog naroda s hrvatskim. Vladimir Desnica bio je djelatna i u kulturnom životu Srba sjeverne Dalmacije. Tako je primjerice 1903. sa sinovima Boškom i Urošem pokrenuo *Novi srpski list*. Za vrijeme Prvoga svjetskoga rata Vladimir Desnica nije se isticao političkim djelovanjem.¹

Vladimirov sin Uroš (Obrovac, 1874. — Split, 1941.) pohađao je gimnaziju u Zadru, a zatim je studirao pravo u Beču. Nakon završetka studija otvorio je odvjetnički ured u Zadru. U politički život Dalmacije uključio se kao član Srpske stranke, a 1905. sudjelovao je u donošenju Zadarske rezolucije. Nakon austro-ugarske aneksije Bosne i Hercegovine, odnosno za vrijeme aneksijske krize 1908.—1909., u jednom talijanskom časopisu piše protiv aneksije. Čini se da su ga austro-ugarske vlasti nakon izbijanja Prvoga svjetskoga rata konfinirale kao politički nepodobnu osobu. Krajem 1918., u uvjetima sloma Austro-Ugarske i nastanka nove jugoslavenske države, Uroš ulazi u pokrajinsku vladu za Dalmaciju. Italija se u tome razdoblju koristi austro-ugarskim slomom za okupaciju Dalmacije. Talijani su internirali Uroša jer se protivio njihovoj okupaciji. Nakon oslobođenja iz internacije, odnosno konačnog razgraničenja između Italije i jugoslavenske države, Uroš je živio u Splitu, bio član Narodne radikalne stranke i poslanik u Narodnoj skupštini. Nakon proglašenja Šestosiječanjske diktature kralja Aleksandra Karađorđevića bio je i senator.²

Vladimirov sin Boško (Obrovac, 1886. — Obrovac, 1945.) završio je talijansku gimnaziju u Zadru, a 1912. studij prava u Beču. Zatim je bio odvjetnički vježbenik u Zadru. Nakon završetka Prvoga svjetskoga rata i talijanske okupacije Dalmacije, Talijani su Boška internirali u Italiju. Kada se vratio iz interna-

* Zahvaljujem kolegi Tomislavu Đonliću, koji mi je ljubazno nabavio preslike dokumenata koji se čuvaju u Državnom arhivu u Splitu, a vrlo su važni za temu ovog priloga.

¹ L. Čo., »DESINICA, Vladimir«, *Hrvatski biografski leksikon*, 3, Č — Đ, glavni urednik Trpimir Macan, Zagreb 1993., 318.

² Mar. B., »DESINICA, Uroš«, *Hrvatski biografski leksikon*, 3, Č — Đ, 315.-316. Dodatni podatci o Urošu Desnici mogu se naći i u: Dušan Plenča, *Kninska ratna vremena 1850—1946, Knin — Drniš — Bukovica — Ravni kotari*, Zagreb 1986.; Zdravka Jelaska Marijan, *Grad i ljudi, Split 1918.—1941.*, Zagreb 2009.; Драгољуб Р. Живојиновић, »La Dalmazia o morte«, *Италијанска окупација југословенских земаља 1918—1923. године*, Београд 2012.

cije, radi kao odvjetnik u Obrovcu. Nakon sloma Jugoslavije i proglašenja Nezavisne Države Hrvatske (NDH) Boško Desnica i Niko Novaković Longo početkom svibnja 1941. od talijanskih su predstavnika zahtijevali da Italija anektira sjevernu Dalmaciju. I poslije, tijekom 1941. i 1942., Boško Desnica surađuje s Talijanima i predstavnicima četnika. No, 1944. prilazi partizanskom pokretu i u kolovozu te godine postaje član Okružnog narodnooslobodilačkog odbora Zadar, kao tijela novih »narodnih vlasti«. Nakon što su partizani krajem 1944. ovladali Dalmacijom, Boško Desnica postaje ravnatelj Državnog arhiva u Zadru. Umro je u Obrovcu 1. travnja 1945., nedugo prije završetka Drugoga svjetskoga rata.³

Urošev sin i Boškov nećak Vladan Desnica (Zadar, 1905. — Zagreb, 1967.), najpoznatiji kao književnik, polazio je gimnaziju u Zadru, Splitu i Šibeniku, gdje je i maturirao 1924. Studirao je pravo u Zagrebu, a kraće vrijeme i u Parizu, a diplomirao je 1930. u Zagrebu. Zatim je bio vježbenik u odvjetničkom uredu svojega oca u Splitu, a poslije je radio u Državnom pravobraniteljstvu u Splitu. Nakon sloma Jugoslavije 1941. »talijanske okupacijske vlasti odvođe ga u Zadar«, gdje radi kao prevoditelj. Tijekom 1943. »sklonio se« na obiteljsko imanje u Islamu Grčkom, a 1944. prelazi na područje koje nadziru partizani. Od 1945. do 1949. bio je načelnik Pravnog odjela Ministarstva financija Narodne Republike Hrvatske u Zagrebu. Nakon toga radi kao profesionalni književnik. Biografija Vladana Desnice objavljena u *Hrvatskom biografskom leksikonu* najviše prostora daje njegovu književnom djelu. Književnošću se počeo baviti već 1930-ih. Godine 1950. objavljuje roman *Zimsko ljetovanje*, u kojem suprotstavlja seoski i gradski svijet, ispitujući »mentalitet, navike, običaje i civilizacijska okružja«. U romanu *Proljeća Ivana Galeba* iz 1957. miješajući »naraciju i esejističku refleksiju, fiksira doživljajni i spoznajni svijet intelektualca umjetnika«. Objavio je i više zapaženih zbirki novela u kojima se uglavnom bavio seoskom sredinom dalmatinsko-primorskog kraja i njegova zaleđa. No, stvara i osobit tip »psihološko-meditativne novelistike u kojoj zanemaruje predmetni svijet radi intelektualističkih preokupacija i filozofskih teza«. Također piše poeziju, različite eseje i kritičke članke. Godine 1954. napisao je scenarij za igrani film *Koncert*, a jedinu svoju dramu, *Ljestve Jakovljeve*, napisao je 1961. Prevodio je s francuskog, ruskog i talijanskog jezika, a njegova djela prevedena su na brojne strane jezike.⁴

Dr. sc. Vladan Jovanović iz Instituta za noviju istoriju Srbije u Beogradu u radu objavljenom 2005. osvrnuo se na to kako su Vladan Desnica, odnosno članovi njegove obitelji, prikazani u enciklopedijama i leksikonima objavljenim za vrijeme socijalističke Jugoslavije. Jovanović zaključuje da obitelj Desnica iz

³ L. Čo., »DESINICA, Boško«, *Hrvatski biografski leksikon*, 3, Č — Đ, 315.

⁴ K. Nc., »DESINICA, Vladan«, *Hrvatski biografski leksikon*, 3, Č — Đ, 316.-318.

Vladan Desnica

Obrovca spada u istaknutije predstavnike srpske građanske klase sjeverne Dalmacije. Jovanović upozorava da su određene pojedinosti iz nacionalne i političke djelatnosti Desnica, posebno u Drugome svjetskom ratu, utjecale na njihovu »nepodobnost« u socijalizmu, pa su u enciklopedijama i leksikonima iz tog razdoblja istaknuti članovi obitelji Desnica bili ili potpuno prešućeni, ili su dijelovi njihovih biografija »preskočeni«, odnosno iskrivljeno prikazani. Jovanović zaključuje da su ti tekstovi bili »nelagodno obojeni« i da u njima ima »istorijskih belina«. U navedenim izdanjima najviše je bio zastupljen Vladan Desnica, upravo zahvaljujući kvaliteti koju je iskazao svojim književnim stvaralaštvom.⁵ Iako se socijalistička Jugoslavija odavno raspala, možda će oni koji pažljivo pročitaju ovaj prilog zaključiti da se tradicija »nelagodno obojenih« tekstova s »istorijskim belinama«, a kada je riječ o dijelovima biografije Vladana Desnice i nekih članova njegove obitelji, nastavlja i u suvremenoj Hrvatskoj.

Izdavačka kuća V.B.Z. i Srpsko kulturno društvo »Prosvjeta« su 2005. i 2006. u Zagrebu, u povodu stogodišnjice rođenja Vladana Desnice, u dvije knjige ob-

⁵ Vladan Jovanović, »Članovi porodice Desnica u jugoslovenskim enciklopedijama i leksikonima«, *Dijalog povjesničara — istoričara*, 9, Priredili: Hans-Georg Fleck, Igor Graovac, Zagreb 2005., 243.-257.

javili zbirku njegovih nefikcionalnih tekstova (eseja, kritika, polemika, predavanja, prikaza, studija). To je izdanje priredio prof. dr. Dušan Marinković s Filozofskog fakulteta u Zagrebu.⁶ Za tu zbirku Marinković je napisao i opširnu biografiju Vladana Desnice.⁷ Ona donosi brojne korisne podatke o Vladanu Desnici i njegovoj obitelji. Na temelju Marinkovićeva teksta naveo bih — i ponovio — neke podatke o obitelji Desnica. Vladimir Desnica (1850. — 1922.) bio je trideset godina načelnik Obrovca i svojim je djelovanjem izrastao u jednu od »najutjecajnijih političkih figura među dalmatinskim Srbima«. Njegova supruga bila je grofica Olga Janković iz Islama Grčkog. Ona i njezina sestra bile su posljednji izravni potomci znamenite obitelji Janković. Ta je obitelj dala Stojana Jankovića, koji se u 17. stoljeću, kao podanik Mletačke Republike, istaknuo u borbama protiv Turaka. Vladimir Desnica je ženidbom i otkupom postao vlasnik cjelokupnog imanja obitelji Janković. Vladimir i Olga imali su sinove Uroša i Boška. Uroš Desnica se nakon završetka Prvog svjetskog rata protivio talijanskoj okupaciji Dalmacije, zbog čega je završio u talijanskoj internaciji. Nakon povratka iz internacije više nije mogao nastaviti voditi svoj odvjetnički ured u Zadru, jer je taj grad Rapalskim ugovorom iz 1920. pripao Kraljevini Italiji. Zato se Uroš preselio u Split. U političkom životu djeluje kao član Narodne radikalne stranke, ali se od sredine 1930-ih povlači iz političkog života zbog zdravstvenih razloga, kao i zbog raskola među pristašama radikala u Dalmaciji, pri čemu se Uroš Desnica nije slagao s djelatnošću vladike dalmatinskoga Irineja Đorđevića. Marinković zatim o Urošu navodi:

Iako teško bolesna, odmah po kapitulaciji Kraljevine Jugoslavije i ulaska u Split, okupacijske mu vlasti zabranjuju izlazak iz kuće i od tada do kraja života živi u kućnom pritvoru. Sabranjen je u Islamu Grčkom u porodičnoj grobnici Desnica.⁸

Marinković spominje i strica Vladana Desnice, Boška Desnicu. Navodi da su Boško i Uroš 1928. podijelili obiteljsko imanje, tako da je Bošku pripala imovina u Obrovcu, a Urošu ona u Islamu Grčkom. Marinković piše da se Boško Desnica »ostrasčeno i neumorno« baviо i proučavanjem povijesti Dalmacije i da »po oslobođenju Zadra 1944. postaje direktor Zadarskog arhiva.«⁹ No, zanimljivo, Marinković ne navodi nikakve druge podatke o djelovanju Boška Desnice tijekom Drugoga svjetskoga rata.

⁶ Vladan Desnica, *Hotimično iskustvo — diskurzivna proza Vladana Desnice*, priredio i redigirao Dušan Marinković, Knjiga prva, Zagreb 2005., Knjiga druga, Zagreb 2006.

⁷ Dušan Marinković, »Biografija Vladana Desnice«, *Hotimično iskustvo — diskurzivna proza Vladana Desnice*, Knjiga druga, 217.-250.

⁸ *Isto*, 219.

⁹ *Isto*, 220.

Nakon ovih podataka o članovima obitelji Desnica, Marinković se usredotočuje na Vladana Desnicu. Nakon što je 1930. završio studij prava u Zagrebu, on radi kao vježbenik u odvjetničkom uredu svojega oca u Splitu, a zatim prelazi u Državno pravobraniteljstvo u tome gradu, u kojem će napredovati do višeg pristava. Godine 1934. Vladan Desnica se ženi Ksenijom Carić (Dobrota, Boka Kotorska, 1911. — Zadar, 1964.). Da bi se mogli vjenčati u crkvi, a da mu supruga ostane u katoličkoj vjeri, Vladan Desnica je zatražio i dobio odobrenje Srpske pravoslavne crkve. Vladan Desnica i njegova supruga u Splitu vode »dinamični život« i druže se s raznolikim krugom mladih ljudi. Tako Vladan Desnica razvija čvrsto prijateljstvo s Vladimirom Rismondom, pjesnikom i esejistom koji će se poslije baviti proučavanjem povijesti Splita i Trogira. U vezi s političkim opredjeljenjima Vladana Desnice za vrijeme Kraljevine Jugoslavije, Marinković navodi da je Vladan Desnica odrastao u obitelji u kojoj je postojala svijest o potrebi političkog djelovanja. Njegov djed bio je »ostrasčeni slavenofil«, otac mu je bio djelatni političar, a stric »politički osviješten«, iako nije pripadao nijednoj stranci. Unatoč tome, Vladan Desnica se nije priklonio nijednoj tadašnjoj stranci, odnosno nije djelatno sudjelovao u politici, čime je čuvao svoju »individualnu autonomiju«. ¹⁰

Za ovaj prilog najvažnije je kako Marinković opisuje Vladana Desnicu u godinama Drugoga svjetskoga rata. Prema podacima koje donosi Marinković, čini se da je Vladan Desnica bio mobiliziran u jugoslavensku vojsku nedugo prije napada sila Osovine na Jugoslaviju, a nakon sloma Jugoslavije i njezine vojske vratio se u Split. Ondje su ga »okupacijske vlasti«, odnosno Talijani, ostavili na istome radnom mjestu, odnosno u Državnom pravobraniteljstvu. Nadalje Marinković piše:

Nakon očeve smrti kojemu se pamte razlozi interniranja nakon 1. svjetskog rata i čime je bio bitno označen položaj Vladana Desnice u Splitu, živi povučeno ne uključujući se ni u kakvu organizaciju, bilo civilnu bilo vojnu. Njegov položaj obilježen je izdvajanjem od drugih, jer ne dobija novo državljanstvo neovisno o tome što su svi stanovnici okupiranih područja dobijali talijansko državljanstvo ubrzo po uspostavljanju okupacijske vlasti. Međutim, ratni uvjeti života u Splitu sve su teži i on odlučuje da sa porodicom napusti Split i ode na porodično imanje. ¹¹

Tako je Vladan Desnica u proljeće 1942. »dao ostavku«, odnosno »izašao iz službe« i sa suprugom i dvije kćeri otišao na obiteljsko imanje u Islamu Grčkom. Početkom 1943. iz Splita u Islam Grčki stiže i njegova treća kći s još nekim članovima obitelji. Iako je Marinković napisao da je Vladan Desnica na-

¹⁰ Isto, 229.

¹¹ Isto, 229.-231.

pustio talijansku državnu službu, zatim ipak spominje da su ga talijanske »okupacijske vlasti« tijekom 1942. angažirale u Zadru kao prevoditelja zakonskih akata. Tako je Vladan Desnica u Zadru živio u jednom hotelu sa svojim pretihodno spomenutim prijateljem Vladimirom Rismondom, ali kako nije bio strogo vezan radnim vremenom, često je boravio na obiteljskom imanju u Islamu Grčkom. Zapravo, prema Marinkoviću, već od 1942. Vladan Desnica održava vezu s partizanima. Kako će 1959. izjaviti sam Vladan Desnica, u veljači 1944. pozvan je »u šumu«, odnosno u partizane. Nakon toga određeno je vrijeme boravio u partizanskoj Komandi područja Benkovac, odnosno u Kotarskom narodnooslobodilačkom odboru Benkovac, a zatim je upućen na službu u Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske (ZAVNOH). Marinković ove podatke dopunjuje te navodi da je Vladan Desnica već početkom 1944. pozvan u partizane, ali to »prolongira« do rođenja sina, koji se rodio krajem srpnja iste godine. U kolovozu 1944. »narodne vlasti« na području Zadra upućuju ga na rad u Financijski odjel ZAVNOH-a. Nakon završetka rata, a kako se ZAVNOH u međuvremenu preustrojio u Narodnu vladu Hrvatske, Vladan Desnica se s obitelji seli u Zagreb i radi u Ministarstvu financija Federalne Države Hrvatske, odnosno Narodne Republike Hrvatske. Kasnije se bavio isključivo književnošću, a 1950. objavljuje roman *Zimsko ljetovanje*. To djelo govori o razdoblju nakon kapitulacije Kraljevine Italije, kada je grad Zadar bio gotovo sasvim razoren u bombardiranjima angloameričkog zrakoplovstva. Dio Zadrana je zaklon pred bombardiranjem pronašao u jednom selu naseljenom Srbima u zadarskom zaleđu. U romanu se tematiziraju odnosi između zadarskih izbjeglica i seljaka kod kojih su pronašli sklonište. Očito, Vladan Desnica je roman mogao pisati i na temelju vlastitih iskustava i sjećanja. No, roman su kritizirali pojedini komunistički javni djelatnici, koji su ga proglasili ideološki nepodobnim. Ovo spominjem kao uvod u pismo koje je Marinković objavio u svojoj biografiji Vladana Desnice. Riječ je o pismu koje je Desnica krajem 1959. uputio Savjetu za znanost i kulturu Narodne Republike Hrvatske, u kojem je tražio da mu se, kao zaslužnom umjetniku, dodijeli umjetnička mirovina. U tom pismu on je i opširnije opisao svoje držanje za vrijeme Drugoga svjetskoga rata, a također je izrazio nezadovoljstvo što su on, odnosno njegova djela, izloženi nepovjerenju i neprijateljstvu određenih krugova:

Rat me zatekao na službi kod Državnog pravobranioštva u Splitu. Početkom 1942. god. istupio sam iz službe, te sam se s porodicom povukao na selo /Islam Grčki, kotar Benkovac/, gdje sam ostao sve do odlaska u partizane. Od jeseni 1942. povezan sam s NOB-om aktivnim potpomaganjem i saradnjom. U svojoj kući pružao sam zaklona kuririma, terenskim radnicima, grupicama partizana na prolasku, davao hranu i drugo za partizanske grupe u okolici, sklanjao ljude koje su okupatorske vlasti tražile i gonile, potpomagao porodicama interniraca itd. Zbog tak-

vog svog rada bio sam izvrnut šikanama, premetačinama i svakakvom maltretiranju od strane četnika, od kojih mi je više puta bio najdirektnije ugrožen i sam život, tako da sam se morao spasavati bijegom i skrivanjem kod prijatelja u bližnjim mjestima. Jednom prilikom pukim čudom spasio sam se od četničkog strijeljanja. Te su činjenice općenito poznate u onom kraju i o njima mogu da posvjedoče brojna živa lica na pr. drug Jovica Jokić, sadašnji sekretar Kotarskog komiteta u Zadru. /Kažem »još živa«, zato što su neka od tih lica, kao pok. Stevo Zečević, Dušan Kalapać i drugi, poginula ili pomrla/. Prilažem i dva originalna posvjedočenja drugova što su u to doba vršila izvjesne funkcije na terenu, koja sam svojedobno, za jednu sličnu potrebu, bio pribavio. Samo molim da mi se nakon upotrebe vrate, jer nije isključeno da će mi još za nedogledno vrijeme biti potrebna u svrbe ponovnog pranja i opravdavanja od svijesno neistinitih difamacija, šuškanja, govorkanja što se, evo već devet godina, a uvijek u istoj kubinji, smišljeno fabriciraju. A turaju se u svijet čak i preko takvih osoba koje su, u to isto vrijeme, komodno sjedile u Pavelićevom Zagrebu, zauzimale položaje, dobivale nagrade i odlazile u 'poklonstvene deputacije' doglavniku Mili Budaku. Pa i preko takvih koje su se proglasile folksdojčerima i stupile u Wehrmacht te pratile čerkeske jedinice u njihovim pohodima. Rekao sam tačno »devet godina« jer treba istaknuti da se, od 9. maja 1945., kad sam u partizanskoj uniformi došao u Zagreb, pa sve do sredine 1950., ni u Ministarstvu financija [Narodne]R[epublike]H[rvatske], gdje sam zauzimao položaj Šefa pravne službe, ni u književnim krugovima u kojima sam se kretao, nikada nije čuo ni jedan jedini takav apsurdni glas. Oni su počeli da se šire — a evo se šire i dandanas, iz već spomenute centrale, tačno sredinom 1950., istodobno s mojom prvom značajnijom književnom afirmacijom, to jest povodom moje knjige 'Zimsko ljetovanje', kad je po prvi put protiv mene organizirana 'hajka na vještice'.¹²

U jednom od svojih članaka prof. dr. Marinković opširnije opisuje i sukob na kongresu Saveza književnika Jugoslavije, održanom 1961. u Sarajevu, kada je došlo do:

(...) verbalnog i fizičkog duela između Vladana Desnice i Gustava Krkleca nakon višekratnog i dugog Krklečeva provociranja spominjanjem tobožnje Desničine suradnje s talijanskom okupacijskom vlasti, objavlivanjem tekstova u okupatorskoj štampi, pisanje gramatike, nedvosmislenih aluzija na monarhističku ideologiju i očevo senatorstvo, izrugivanje

¹² Isto, 244.-245.

*s vojvodskom (ratničkom) porodičnom tradicijom, aluzijom na četništvo itd.*¹³

Marinković navodi da je bila riječ o ozbiljnom incidentu, a Desnica je vjerojatno namjeravao protiv Krkleca pokrenuti i osobnu sudsku tužbu. No, tužba na kraju nije podignuta, a Marinković piše da nije jasno zašto to nije učinjeno jer bi tom tužbom Vladan Desnica dobio mogućnost »da barem dijelom opovrgne sve optužbe kojima je bio nesmiljeno obasipan.«¹⁴ Iz ovoga proizlazi kako Marinković smatra da je ono čime je Krklec »uvrijedio« Desnicu bilo neutemeljeno, odnosno kako navodi i sam Marinković, bila je riječ o »tobožnoj« suradnji Vladana Desnice s Talijanima i o »aluzijama na četništvo«.

Neizostavno treba spomenuti Desničine susrete. Njih je krajem 1980-ih inicirao prof. dr. Drago Roksandić s Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu jer mu je s Vladanom Desnicom, odnosno njegovim opusom, bilo stalo »simbolički legitimirati« sve ono što je držao »najvažnijim u zamišljenoj hrvatsko-srpskoj/srpsko-hrvatskoj dijaloškoj kulturi«. Prvi Desničini susreti bili su u listopadu 1990. u Zagrebu, ali je njihovo održavanje u idućim godinama prekinuto zbog ratnih događaja. Početkom ovog stoljeća na zagrebačkom Filozofskom fakultetu osnovan je Centar za komparativnohistorijske i interkulturalne studije na čelu s prof. dr. Roksandićem, koji je obnovio Desničine susrete. Paralelno s tim obnavljao se i kompleks Kule Jankovića, odnosno posjed obitelji Desnica u Islamu Grčkom, koji su stradali u ratu od 1991. do 1995. godine. Prvi novi Desničini susreti održani su 2005. godine.¹⁵ Izlaganja s tog skupa objavljuju se u posebnom zborniku.¹⁶ U jednom radu s Desničinim susreta prof. dr. Roksandić naveo je da osoba Vladana Desnice iziskuje daljnja »konkretno-historijska istraživanja«, te dodao da je taj poslije poznat književnik od 1943. sudjelovao u Narodnooslobodilačkom pokretu (NOP) koji su vodili komunisti, ali pri tome nikada nije promijenio svoja »osobna uvjerenja«.¹⁷

¹³ Dušan Marinković, »Geneza jednog sukoba«, *Desničini susreti 2005.—2008.*, Zbornik radova, Uredili Drago Roksandić, Ivana Cvijović Javorina, Zagreb 2010., 14.

¹⁴ *Isto*, 14.-15.

¹⁵ Drago Roksandić, »O Vladanu Desnici i 'Desničinim susretima'«, *Desničini susreti 2005.—2008.*, Zbornik radova, 255.-282.

¹⁶ Članci utemeljeni na izlaganjima s prva četiri obnovljena skupa Desničini susreti, odnosno od 2005. do 2008., objavljeni su u: *Desničini susreti 2005.—2008.*, Zbornik radova. Tema Desničinim susreta održanih 2009. bila je »Intelektualci i vlast, 1945—1954.«, a članci nastali na temelju priopćenja s toga skupa objavljeni su u: *Desničini susreti 2009.*, Zbornik radova, Uredili Drago Roksandić, Magdalena Najbar-Agičić, Ivana Cvijović Javorina, Zagreb 2011. Tema Desničinim susreta održanih 2010. bila je »Ideologija vlasti i ideološki tekst«, a članci nastali na temelju priopćenja objavljeni su u: *Desničini susreti 2010.*, Zbornik radova, Uredili Drago Roksandić, Ivana Cvijović Javorina, Zagreb 2011.

¹⁷ Drago Roksandić, »'... Pisac uvijek ima upravo onoliko slobodu stvaranja koliku sam sebi dozvoli...', Civilna kultura Vladana Desnice poslije 1945. godine«, *Desničini susreti 2010.*, Zbornik radova, 18.-30.

Tema Desničinih susreta održanih 2011. bila je »Intelektualci i rat, 1939.—1947. godine«. Tada je izlaganje, poslije objavljeno kao rad, održala Ivana Cvijović Javorina. Njezin se rad temelji na intervjuima s djecom Vladana Desnice i najstarijim živućim članom obitelji, Stojanom Desnicom, sinom Boška Desnice. U tim razgovorima nailazimo na neke zanimljive pojedinosti o biografiji Vladana Desnice tijekom Drugoga svjetskoga rata.¹⁸ Tako kćeri Vladana Desnice u intervjuima spominju da su se, u jednom razdoblju rata, u dijelu njihova posjeda u Islamu Grčkom smjestili partizani, što je »potreslo« njihova oca. No, Cvijović Javorina nije se zapitala zašto je Vladana Desnicu »potresao« dolazak partizana. Nije li to neobično, posebno ako je Vladan Desnica, kako je prethodno spomenuto, još od 1942. (prema Marinkoviću) ili 1943. (prema Rokсандiću) surađivao s partizanima? Kćeri Vladana Desnice u intervjuu nadalje kažu da se njihova baka ljutila na partizane jer su »ložili vatru na parketima«. Na te žalbe partizani su odgovorili:

*Drugarice mi vama život, a vi ne znam šta!*¹⁹

Je li to, »mi vama život«, moglo značiti kako je postojala mogućnost da partizani likvidiraju obitelj Desnica ili neke njezine članove? Ali, zašto bi partizani to učinili, ako je Vladan Desnica još od 1942. ili 1943. njihov »drug«? Još je jedna zanimljiva pojava koju su kćeri Vladana Desnice iznijele Cvijović Javorini. Tako se one sjećaju kada su u Islam Grčki stigli »bosanski četnici«, koji su bili puno »opasniji« od onih mjesnih. Oni su došli u kuću Desnica tražeći Stojana Desnicu. Nažalost, Cvijović Javorina nije kćerima Vladana Desnice postavila potpitanje zašto su četnici tražili Stojana. Četnici su bili »bahati« i »nasilni« i zahtijevali su da pretraže kuću Desničinih. No, svojom govorničkom sposobnošću Vladan Desnica ih je u tome uspio spriječiti, pri čemu se zgražao nad četnicima zbog njihova nepovjerenja u »ovakvu familiju« kao što su Desnice.²⁰ Zanimljiv podatak. Možda je bit bila u tome da su mjesni četnici, za razliku od onih »iz Bosne«, vrlo dobro znali tko su Desnice i očito su u tu obitelj imali povjerenja. A zašto su mjesni četnici imali povjerenje u »ovakvu familiju« kao što su Desnice? No, to pitanje Cvijović Javorina nije postavila osobama s kojima je razgovarala, kao što uostalom uvijek kada je u svojim intervjuima i uspjela doći na prag nekih zanimljivih spoznaja, ili nije znala ili nije željela ili nije mogla postaviti, barem po mojem mišljenju, ključna potpitanja onima koje je intervjuirala.

¹⁸ Ivana Cvijović Javorina, »Obiteljska sjećanja na ratne dane Vladana Desnice«, *Intelektualci i rat 1939.—1947.*, Zbornik radova s međunarodnog skupa Desničini susreti 2011., ur. Drago Rokсандić, Ivana Cvijović Javorina, Zagreb 2012., 255.-266.

¹⁹ *Isto*, 263.

²⁰ *Isto*.

U rujnu 2012. održani su novi Desničini susreti koji su, kao i oni od prethodne godine, zadržali temu »Intelektualci i rat, 1939.—1947. godine«. Tada je prof. dr. Roksandić održao izlaganje »Ratni dani Vladana Desnice«, koje je nedavno objavljeno u posljednjem zborniku radova Desničinih susreta.²¹ Roksandić je za taj rad imao pristup i osobnoj ostavštini Vladana Desnice, koju su mu na raspolaganje stavila djeca Vladana Desnice.

Roksandić, kao uvod u opis ratnih dana Vladana Desnice, među ostalim spominje da je Desnica preveo i 1938. u Splitu objavio *Eseje iz estetike* talijanskog filozofa i političara Benedetta Crocea (1866.—1952.). Prema Roksandiću, objavom tog prijevoda Desnica je pokazao da tada nije »plivao niz struju« u jugoslavenskom društvu koje se »sve više kapilarno fašiziralo«. Pri tome Roksandić očito misli na to da je Croce bio u sukobu s talijanskim fašistima, iako je na početku zapravo podržavao Mussolinijev dolazak na vlast. No, nije li Croce bio i kritičar marksizma, pa Desničinu »plivanje protiv struje« možemo tumačiti i na drugi način? U tom svjetlu, posebno je zanimljiva pojedinost da je dio njegova prijevoda Croceovih *Eseja iz estetike*, neposredno prije izlaska knjige iz tiska, od listopada do prosinca 1937. objavljivan u *Vihoru*, splitskom omladinskom glasilu Jugoslavenskog narodnog pokreta »Zbor«.²² U dijelu koji je objavljen u *Vihoru* nije navedeno da je riječ o Desničinu prijevodu Crocea, ali usporedba s knjigom ne ostavlja sumnju »da je riječ o istom tekstu«. »Zbor« je, kako sam naveo, vodio Dimitrije Ljotić. Stranka je promicala integralno jugoslavenstvo i vjernost dinastiji Karađorđevića, smatrajući da Jugoslavija treba biti ustrojena na autoritarnim i korporativnim načelima. »Zbor« se isticao u neprijateljstvu prema komunizmu, kapitalističkoj liberalnoj demokraciji te utjecaju Židova na jugoslavenski javni, kulturni i gospodarski život. Nakon sloma Kraljevine Jugoslavije i njemačke okupacije Srbije, Ljotić i njegovi pristaše djelovali su surađivali s Nijemcima.²³ Iz toga se sami po sebi nameću zaključci suprotni Roksandićevoj tumačenju. Ako je splitsko glasilo »Zbora«, a naveo sam o kakvoj je stranci bila riječ, objavilo Croceov esej, a moguće je da im je prijevod tih tekstova ustupio osobno prevoditelj, odnosno Vladan Desnica, onda se postavlja pitanje na temelju čega Roksandić tvrdi da je Desnica prijevodom

²¹ Drago Roksandić, »Ratni dani Vladana Desnice«, *Intelektualci i rat 1939.—1947., Zbornik radova s međunarodnog skupa Desničini susreti 2012.*, dio 2., Uredili Drago Roksandić, Ivana Cvijović Javorina, Zagreb 2013., 529.-555.

²² Usporediti: Benedetto Croce, *Eseji iz estetike*, preveo Vladan Desnica, Split 1938., 5.-34. s: Benedetto Croce, »Čista intuicija i lirski karakter umjetnosti«, objavljeno u *Vihoru, glavnom glasilu omladine Jugoslavenskog narodnog pokreta »Zbor«*, Split, od 2. listopada (br. 19) do 24. prosinca 1937. (br. 25). Zahvaljujem dr. sc. Zlatku Hasanbegoviću koji mi je ukazao na krajnje dvojbenu Roksandićevo interpretaciju Desničine motivacije za prijevod Crocea, kao i na činjenicu da su Croceovi tekstovi objavljeni u splitskom *Vihoru*.

²³ Milos Martić, »Dimitrije Ljotić and the Yugoslav National Movement Zbor, 1935—1945«, *East European Quarterly*, Volume XIV, Number 2, Summer 1980., 219.-239.

Crocea pokazao svoje suprotstavljanje »kapilarnom fašiziranju« jugoslavenskog društva krajem 1930-ih godina? Ne ulazeći u narav Desničinih dodira i veza sa splitskim »zboraskim« krugom, prije bi se moglo reći da je Desnica prevodenjem Crocea pokazao svoje jasno protukomunističko i protumarksističko stajalište, odnosno otklon od onih koji će, nekoliko godina kasnije, postati organizatorima i vođama partizanskog pokreta.

Roksandić u svom radu o ratnim danima Vladana Desnice dalje navodi da je on, nakon talijanske aneksije dijelova Dalmacije 1941., ostao u službi Državnog odvetništva u Splitu kao pristav, ali su ga Talijani zatim premjestili na službu u Zadar. Pri tome Roksandić spominje da Talijani nisu otpustili Vladana Desnicu iz službe, »vjerojatno pretpostavljajući« da će ga na neki način moći korisno iskoristiti.²⁴ Roksandić u vezi sa službovanjem Vladana Desnice za Talijane u Zadru zatim iznosi:

Godine 1942., dok je [Vladan Desnica] još »radio« u Zadru za splitsko Državno odvetništvo i živio u hotelu, s vremena na vrijeme je imao slobodnog vremena. Logično je pretpostaviti, ako se već bavio prevoditeljskim poslovima za talijanske okupacijske vlasti, da je s mnogo više inspiracije mogao prevoditi »svoje« omiljene talijanske pisce.²⁵

Dakle, Roksandić glagol »raditi«, a u vezi s Desničinih radom za talijanske vlasti, stavlja pod navodnike, pa ostaje dojam da on za Talijane zapravo i nije radio, ili je za njih radio samo formalno.

Roksandić nadalje piše da su »Desnice«, pri čemu, pretpostavljam, misli na obitelj Vladana Desnice, napustili Zadar u studenom 1943., nakon što je taj grad bio izložen angloameričkim zračnim bombardiranjima, te su se vjerojatno zatim preselili na obiteljski posjed u Islamu Grčkom. Roksandić također donosi preslik jednog dokumenta koji, čini se, pokazuje da Vladan Desnica u Zadru nije sve vrijeme živio u hotelu, nego je imao boravište u ulici Guglielma Marconija br. 8.²⁶ Zatim Roksandić navodi da je Vladan Desnica nakon rođenja sina Uroša, krajem srpnja 1944., otišao u partizane.²⁷

Roksandić prenosi i dijelove općeg upitnika koji je Vladan Desnica morao ispuniti krajem 1946. godine, kada je radio u Ministarstvu financija Narodne Republike Hrvatske. U tom je upitniku on naveo da je ostavku na službu u Državnom pravobraniteljstvu u Splitu dao krajem 1942. godine. U istom je upitniku o svojim vezama s NOP-om, odnosno partizanima, Vladan Desnica naveo da je NOP potpomagao od 1941. godine, s njime surađivao od 1942. godine, a

²⁴ Roksandić, »Ratni dani Vladana Desnice«, 543.

²⁵ Isto, 545.

²⁶ Isto, 540.-541., 547.

²⁷ Isto, 546.

od 1944. godine radio je u ZAVNOH-u. Također je napisao da tijekom rata u »neprijateljskoj vojsci, aparatu i organizacijama nije služio«. U istom upitniku Desnica je u svojoj sažetoj biografiji o svojim ratnim danima naveo:

(...) od 1934. činovnik Državnog Pravobranioštva u Splitu. Za okupacije 1942. dodijeljen na rad u Zadar, dao ostavku na službu, od 1942. živio na selu sa porodicom (Islam, kotar Benkovac), povezan s NOP-om od 1942. u Zadru i Smilčiću. U augustu 1944. poslan od Okružnog Narodno-oslobodilačkog Odbora Zadar u ZAVNOH, odjeljenjel financija, gdje ostaje do oslobođenja Zagreba. Otada kod Ministarstva financija NRH.²⁸

Roksandić navodi da »pojedinačni drugi dokumenti« sačuvani u osobnoj ostavštini Vladana Desnice potvrđuju »činjenice« koje je on iznio u spomenutom upitniku iz 1946. godine, a zatim zaključuje:

Ipak je Desnica do kraja svog života od »zgode« do »zgode« uvijek iznova »kuloarski«, ali s vrlo »nekuloarskim« posljedicama bio optuživan da je tajio istinu o svojim ratnim danima. Posljedice su bile vrlo teške jer je u svakoj takvoj situaciji ostajao za nešto prikraćen što je i njega i njegovu obitelj izravno pogađalo.²⁹

Očito, moglo bi se postaviti pitanje — ako je Desnica stalno bio optuživan da nije rekao istinu o svojim ratnim danima, a Roksandić spominje da postoje i »pojedinačni drugi dokumenti« koji potvrđuju »činjenice« koje je Desnica o sebi iznio u upitniku iz 1946., zašto onda Roksandić te »druge dokumente« nije objavio u svojem radu? Njihovom objavom samo bi dodatno pokazao da su optužbe na račun Vladana Desnice bile neutemeljene. No, Roksandić te »druge dokumente« nije objavio, niti barem spomenuo o čemu se u njima radi.

Poslijeratni napadi na Vladana Desnicu, nastavlja Roksandić, dosegli su vrhunac kada je on zatražio umjetničku mirovinu, ali mu je ona uskraćena, navodi Roksandić, »s obrazloženjima koja ne mogu ne izazvati osjećaj mučnine«. Nažalost, Roksandić uopće nije objasnio što je pisalo u tim obrazloženjima i zašto bi ona trebala izazvati »osjećaj mučnine«. Uostalom za Roksandića je »važnije« kako je Desnica na te »objede« odgovorio, pri čemu misli na u ovom prilogu već opširno citirano pismo koje je Desnica krajem 1959. uputio Savjetu za znanost i kulturu Narodne Republike Hrvatske.³⁰ Nakon svega Roksandić u vezi s radom Vladana Desnice u ZAVNOH-u navodi:

²⁸ Isto, 548.

²⁹ Isto, 549.

³⁰ Isto.

Vladan Desnica nije počeo raditi u Odjeljenju financija Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske s »figom u džepu«. Naprotiv.³¹

Zanimljivo. Postavlja se pitanje zašto bi Desnica u ZAVNOH-u radio s »figom u džepu«? Ako je on 1946. izjavio da je još od 1941. potpomagao partizane, a s njima surađivao još od 1942. godine, zašto bi onda itko i pomislio da je u ZAVNOH-u radio s »figom u džepu«?

U istom radu Roksandić također piše da je Vladan Desnica, nakon svojega oca Uroša, »najviše držao« do mišljenja svojega strica, Boška Desnice, odnosno da je Vladan Desnica još od djetinjstva bio »vrlo blizak, upravo prislan« i s ocem i sa stricem, da bi u njegovim zrelim godinama ta bliskost »izgleda, postala još većom«. ³² Smatram da bi pažljiv čitatelj ovog priloga navedenu tvrdnju trebao upamtiti, kako bi mu bile jasnije neke stvari koje ću poslije navesti.

Smatram da je sve prethodno izneseno pažljivom čitatelju bilo dovoljno da shvati kako u vezi s biografijom Vladana Desnice tijekom Drugoga svjetskoga rata ostaje dosta nedoumica. Ovo posebno dolazi do izražaja usporedi li se Marinkovićeva biografija Vladana Desnice, Roksandićev rad o Desničinih ratnim danima i podatci koje je o svemu tome nakon rata davao Vladan Desnica osobno. Tako smo na jednome mjestu mogli saznati da je Vladan Desnica napustio talijansku službu u proljeće 1942., a na drugome da je to učinio krajem iste godine. Isto tako »saznali« smo da se Desnica s obitelji u proljeće 1942. iz Splita preselio na obiteljsko imanje u Islam Grčki, a samo je povremeno boravio u Zadru kao talijanski prevoditelj (što tvrdi Marinković), ali smo također »upoznati« da se obitelj Vladana Desnice tek u studenom 1943. iz Zadra preselila u Islam Grčki (na što, iako na nedovoljno jasan način, upućuje Roksandić).

Zapravo, povjesničar dr. sc. Zlatko Begonja u intervjuu koji je u travnju 2012. dao *Zadarskom listu* spomenuo je povezanost Boška i Vladana Desnice s četničkim pokretom. Begonji je u istom intervjuu također postavljeno pitanje kako komentira činjenicu da se u čast Vladanu Desnici na Sveučilištu u Zadru organizira znanstveni skup, odnosno Desničini susreti. Begonja je odgovorio:

(...) svakako se razložnim čini postavljati pitanje o potrebi, razini i načinu održavanja spomenutog znanstvenog skupa. Slijedom toga držim važnim ukazati, samo za usporedbu i napomenu, na neprimjeren odnos prema pojedinim hrvatskim književnicima iz istoga razdoblja, kojima se, činjenica je, u njihovu čast ne održavaju znanstveni skupovi.³³

³¹ Isto.

³² Isto, 531., 537.

³³ <http://www.zadarskilist.hr/clanci/02042012/begonja-rehabilitacija-cetnistva-priznanje-je-pokusaja-amputacije-dijela-hrvatskih-teritorija>, pristup ostvaren 16. listopada 2013.

No, čini se da je na prethodno rečeno Roksandić spreman odgovoriti konstatacijom da je riječ o ocjenama koje nerijetko ne mogu izdržati »elementarnu kritičku provjeru« te da ostaje potreba »temeljnih arhivskih istraživanja«. ³⁴ U tom smislu u nastavku rada trudit ću se prikazati rezultate mojih nešto temeljitijih arhivskih istraživanja o ratnim danima Vladana Desnice.

Od sloma Kraljevine Jugoslavije do kapitulacije Kraljevine Italije

Ubrzo nakon napada sila Osovine na Kraljevinu Jugoslaviju, ustaški elementi su 10. travnja 1941. u Zagrebu proglasili NDH. Njezina je vlast brzo uspostavljena na cijelom području dotadašnje Banovine Hrvatske, pa tako i u Dalmaciji. No, nakon nekoliko dana Dalmaciju zaposjeda talijanska vojska. Iako su ustaški pokret i Italija formalno saveznici, talijanska strana na istočnom Jadranu prije svega želi zadovoljiti svoje imperijalističke težnje. Zato talijanska vojska u Dalmaciji ukida nedugo prije uspostavljenu upravu NDH. Nakon toga započinju pregovori neusporedivo jače talijanske strane s Antom Pavelićem o budućem hrvatsko-talijanskom razgraničenju. Ti su pregovori završeni 18. svibnja 1941., kada su Mussolini i Pavelić potpisali Rimske ugovore. Njima je, među ostalim, određeno da u sastav Kraljevine Italije uđu znatni dijelovi Dalmacije (primjerice Ravni kotari, Split, Šibenik). Tek nakon potpisivanja Rimskih ugovora talijanska vojska dopustila je NDH da uspostavi svoju upravu u dijelovima Dalmacije koji su razgraničenjem pripali hrvatskoj strani. Tako je NDH mogla uspostaviti svoju vlast i u dijelovima sjeverne Dalmacije koji su u znatnom broju bili naseljeni srpskim stanovništvom (Drniš, Knin). Hrvatske vlasti, odnosno ustaše, zatim su na tom području, kao i u drugim dijelovima nove države, pokrenuli teror prema srpskom stanovništvu. Tako je i u sjevernoj Dalmaciji ubijeno nekoliko stotina Srba, a ostali su bili izloženi različitim oblicima diskriminacije i nasilja. Pred ustaškim nasiljem dio Srba izbjegao je na područje anektirane, odnosno »Talijanske Dalmacije«. Krajem srpnja 1941. u Dalmaciji, Lici i dijelovima jugozapadne Bosne izbija pobuna srpskog stanovništva protiv NDH. Pobunu koriste Talijani koji su već stupili u veze sa srpskim predstavnicima. U ljeto 1941. talijanska vojska preuzima vojnu i građansku upravu nad cijelim Razvojačenim pojasom. Postojanje tog pojasa utvrđeno je još Rimskim ugovorima od 18. svibnja 1941. Bila je riječ o obalnom području NDH koje se protezalo duž hrvatsko-talijanske granice, a NDH se Rimskim ugovorima obavezala da u tom pojasu neće držati ratnu mornaricu i vojna utvrđenja. Zaposjedanjem Razvojačenog pojasa Talijani su, nakon Rimskih ugovora, dodatno oslabili NDH i odmaknuli njezin utjecaj od granica anektiranih područja, odnosno od Talijanske Dalmacije. Istovremeno, Talijani uspostavljaju suradnju s

³⁴ Roksandić, »Ratni dani Vladana Desnice«, 539.

dijelom srpskih pobunjenika koji će se razviti u četnički pokret, koji će tijekom većeg dijela rata imati snažno uporište upravo u sjevernoj Dalmaciji. Nasuprot četnicima, koji su produžetak kraljevske jugoslavenske vojske, stoji Komunistička partija Jugoslavije (KPJ), u čijem je sastavu i Komunistička partija Hrvatske (KPH). Komunisti organiziraju partizanski pokret. Na području NDH on je, u prvom razdoblju rata, većinski popunjen Srbima. Razliku od toga čini upravo Dalmacija, gdje od početka partizanima pristupa mnogo Hrvata. Između četničkog i partizanskog pokreta brzo dolazi do raskola, jer komunisti žele iskoristiti rat i za revoluciju i preuzimanje vlasti.³⁵ Također, treba spomenuti da su talijanske vlasti za upravljanje anektiranim dijelovima Dalmacije uspostavile Vladu (Guvernatorat) za Dalmaciju sa sjedištem u Zadru. Za guvernera je imenovan Giuseppe Bastianini, kojega je početkom 1943. zamijenio Francesco Giunta.³⁶

Sve spomenuto grubi je okvir za praćenje djelovanja Vladana Desnice, njegova oca Uroša i strica Boška u tome razdoblju.

Kao što je spomenuto, prof. dr. Marinković navodi da su nakon sloma Kraljevine Jugoslavije »okupacijske vlasti« stavile Uroša Desnicu u kućni pritvor gdje je ostao do smrti, odnosno 13. srpnja 1941. Neposredno nakon proglašenja NDH, njezine su vlasti u Splitu uhitile određeni broj jugoslavenski opredjeljenih osoba, među kojima je bio i Uroš Desnica. No, budući da je bio teško bolestan, ubrzo je oslobođen.³⁷ Osim toga, u Split su ionako ušli Talijani i raspustili upravu NDH, a poslije je Rimskim ugovorima taj grad ušao u sastav Kraljevine Italije. Nisam našao podatak da su nove talijanske vlasti držale Uroša Desnicu u »kućnom pritvoru«. U zborniku dokumenata *Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji 1941—1945.*, koji je objavljan za vrijeme socijalističke Jugoslavije, među ostalim je tiskano izvješće Pokrajinskog komiteta KPH za Dalmaciju, koje je 19. rujna 1941. upućeno Centralnom komitetu KPH. U njemu je navedeno da »velikosrpski i reakcionarni elementi« u Splitu »nose rascjep među partizane, surađuju s okupatorima i vrše otvorenu izdaju«. Kao predstavnici te skupine, među ostalima, navedeni su »dr. Desnica« i »pravoslavni pop Urukalo«. Ta skupina, stoji u navedenom izvješću, pregovara s talijanskim vlastima, a svećenik Urukalo odobrava mjere koje Talijani poduzimaju protiv komunističara, odnosno partizana koji su nedugo prije osnovali svoje prve jedinice. Ta-

³⁵ Opširnije o ovome vidjeti: Nikica Barić, *Ustaše na Jadranu, uprava Nezavisne Države Hrvatske u jadranskoj Hrvatskoj nakon kapitulacije Kraljevine Italije*, Zagreb 2012., odnosno literaturu korištenu u toj knjizi.

³⁶ Dragovan Šepić, »Talijanska okupaciona politika u Dalmaciji (1941—1943)«, *Putovi revolucije*, br. 1-2, Zagreb 1963., 215.-241.; Juraj Barbarić, »Talijanska politika u Dalmaciji 1941. godine«, *Zbornik Instituta za historiju radničkog pokreta Dalmacije*, 2, Split 1972., 133.-168.

³⁷ Ljubo Boban, *Hrvatska u arhivima izbjegličke vlade 1941—1943., Izvještaji informatora o prilikama u Hrvatskoj*, Zagreb 1985., 334.

lijanske vlasti su navedenim »velikosrpskim elementima« dopustile osnovati odbor koji će skupljati pomoć za Srbe. Taj odbor izdaje propusnice Srbima koji se žele vratiti svojim domovima.³⁸ Očito je bila riječ o Srbima koji su iz NDH pobjegli u Talijansku Dalmaciju, ali su se, nakon talijanskog preuzimanja uprave u Razvojačenom pojasu, namjeravali vratiti svojim kućama na tome području. Uredništvo spomenutog zbornika je kod spominjanja »dr. Desnice« u navedenom dokumentu u bilješki dalo dodatno objašnjenje, naime da je riječ o »Urošu Desnici«. No, budući da je Uroš Desnica umro 13. srpnja 1941., moglo bi se pretpostaviti da je zapravo bila riječ o Vladanu Desnici. Pokrajinski komitet KPH za Dalmaciju je i u svojem izvješću od 10. listopada 1941. naveo da splitska skupina kojoj pripadaju Desnica i Urukalo s Talijanima pregovara o zajedničkoj borbi protiv komunista.³⁹ Komunisti su, kao što se vidi, među splitskim »velikosrpskim elementima« spominjali pravoslavnog svećenika Urukala. Bila je riječ o kasnije istaknutom četničkom predstavniku Sergiju Urukalu. U rujnu 1943., nakon objave talijanske kapitulacije, partizani su ušli u Split i u gradu preuzeli vlast. Tada su strijeljali Urukala.⁴⁰ Treba upozoriti na to da je Urukalo, koji je bio iz Obrovca, još za prve jugoslavenske države održavao veze s ocem Vladana Desnice, Urošem. Tako je, primjerice, još početkom 1922. na inicijativu Uroša Desnice u Obrovcu osnovana Jugoslavenska matica, čiji je predsjednik bio upravo Sergije Urukalo.⁴¹

Na ovome mjestu vratit ću se kronološki unatrag, na razdoblje nakon uspostave Banovine Hrvatske, do koje je došlo u kolovozu 1939. godine. Ta nova hrvatska autonomna jedinica u sastavu Kraljevine Jugoslavije osnovana je na temelju pregovora Hrvatske seljačke stranke s vladajućim krugovima u Beogradu, a kao izraz potrebe da se »hrvatsko pitanje« riješi u sklopu Jugoslavije. No, uspostava Banovine Hrvatske izazvala je nezadovoljstvo dijela srpskih krugova u Jugoslaviji, pa tako i onih u Dalmaciji. U sjevernoj Dalmaciji, u kojoj je u znatnom broju živjelo srpsko stanovništvo, istaknutu ulogu u akciji protiv Banovine Hrvatske imao je liječnik iz Knina, dr. Niko Novaković Longo, inače bivši ministar, koji je u međuvremenu postao disident vladajuće Jugoslavenske radikalne zajednice. Bila je riječ o akciji vođenoj pod sloganom »Srbi na okup«, s ciljem da se područja naseljena srpskim stanovništvom izdvoje iz sastava Banovine Hrvatske.⁴²

³⁸ *Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji 1941—1945.*, Zbornik dokumenata, Knjiga 1, 1941. godina, Split 1981., dok. br. 56.

³⁹ *Isto*, dok. br. 77.

⁴⁰ Opširnije o Sergiju Urukalu vidjeti u: Fikreta Jelić-Butić, *Četnici u Hrvatskoj 1941—1945.*, Zagreb 1986.

⁴¹ Plenča, *Kninska ratna vremena 1850—1946*, 108., 148.

⁴² Ljubo Boban, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928—1941*, *Iz povijesti hrvatskog pitanja*, Druga knjiga, Zagreb 1974., 207.-208. Opširnije o Niki Novakoviću Longu vidjeti: Plenča, *Kninska ratna vremena*, 108.

Talijanska vojska je nakon zaposjedanja Dalmacije u travnju 1941. raspustila upravu NDH na tome području i imenovala svoje civilne komesare. Nakon potpisivanja Rimskih ugovora ti komesari su povučeni iz dalmatinskih mjesta koja su razgraničenjem pripala NDH.⁴³ Za talijanskog civilnog komesara u kotaru Knin 14. travnja 1941. imenovan je Carlo de Höbert (Höberth) iz Zadra. De Höbert je poznao Niku Novakovića i Boška Desnicu još iz vremena Austro-Ugarske Monarhije, kada su bili učenici gimnazije u Zadru, odnosno, poslije, studenti u Beču. Kao kotarski komesar De Höbert je imenovao Novakovića za načelnika Knina. Novaković je talijanskim predstavnicima odmah počeo izražavati želju dalmatinskih Srba da područja na kojima oni žive budu uključena u sastav Italije. U tome je Novaković imao bezuvjetnu potporu Boška Desnice, koji je tada živio u Obrovcu. Njih dvojica započeli su prikupljati potpise Srba za zahtjev Talijanima da anektiraju sjevernu Dalmaciju. S prikupljenim potpisima Desnica i Novaković su 7. svibnja 1941. stigli u Split, gdje su mjerodavnom talijanskom predstavniku iznijeli navedeni zahtjev.⁴⁴ O ovome su 8. svibnja 1941. izvijestile i talijanske novine *San Marco!*, objavljujući članak u kojem je pisalo da Desnica i Novaković uime 100.000 pravoslavaca sjeverne Dalmacije zahtijevaju da Italija anektira to područje.⁴⁵

Talijanski senator Alessandro Dudán nije skrivao zadovoljstvo akcijom koju su povelili Desnica i Novaković. Dudán je bio podrijetlom iz Dalmacije, tijekom Prvoga svjetskoga rata pobjegao je iz Austro-Ugarske u Italiju i započeo promicati priključenje Dalmacije Italiji. Nakon rata pristupio je fašistima. Dudán je 9. svibnja 1941. uputio pismo Benitu Mussoliniju, u kojem zaključuje da akcija Desnice i Novakovića predstavlja smrtonosan udarac ustaškim težnjama za Dalmacijom. Dudán je motive za akciju Desnice i Novakovića vidio u njihovim »duboko protuhrvatskim« osjećajima koje dijele i svi dalmatinski Srbi. Zbog svega navedenog, Dudán je predložio daljnje mjere koje talijanska strana treba poduzeti kako nijedan dio Dalmacije ne bi bio prepušten hrvatskoj državi.⁴⁶

⁴³ O imenovanju talijanskih civilnih komesara u Dalmaciji prije potpisivanja Rimskih ugovora vidjeti: *NOB u Dalmaciji 1941—1945., Zbornik dokumenata*, Knjiga 1, dok. br. 188.

⁴⁴ Oddone Talpo, *Dalmazia, Una cronaca per la storia (1941)*, Roma 1985., 180.-181. Prema nekim podacima i drugi srpski predstavnici u Dalmaciji su, kao i Boško Desnica i Niko Novaković Longo, u istom razdoblju uputili Talijanima zahtjeve da anektiraju Dalmaciju. Takvu su predstavku Talijanima u Splitu navodno uputili i svećenik Sergije Urukalo, kao predstavnik bivše Jugoslavenske radikalne zajednice, i Uroš Desnica, kao predstavnik bivše Jugoslavenske nacionalne stranke. Predstavnici navedenih stranaka isto su postupili i kod talijanskih vojnih zapovjedništava u Benkovcu, Kistanjama, Obrovcu i Šibeniku. Vjekoslav Vrančić, *Branili smo državu. Uspomene, osvrti, doživljaji*, Knjiga druga, Washington, D.C., 2006., 2006., 67. Također vidjeti: Đuro Stanisavljević, »Pojava i razvitak četničkog pokreta u Hrvatskoj 1941—1942. godine«, *Istorija XX veka, Zbornik radova*, IV, Institut društvenih nauka, Odeljenje za istorijske nauke, Beograd 1962., 18.-19.

⁴⁵ »Gli Ortodossi chiedono l'annessione all'Italia«, *San Marco!, Edizione di Spalato*, Anno 1, No 9, Spalato, Giovedì 8 Maggio 1941 XIX, pagina 3.

⁴⁶ Talpo, *Dalmazia, Una cronaca per la storia (1941)*, 281.-282.

N. Barić: *Vladan Desnica — novi prilozi za biografiju*

Vijest objavljena 8. svibnja 1941. u splitskom izdanju talijanskog lista *San Marco* o zahtjevu Nike Novakovića Longa i Boška Desnice da Talijani anektiraju sjevernu Dalmaciju.

No, razgraničenje dogovoreno Rimskim ugovorima od 18. svibnja 1941. ipak je znatne dijelove Dalmacije ostavilo u sastavu NDH. Nakon potpisivanja tih ugovora talijanska vojska je, kao što sam naveo, u dijelovima Dalmacije koji su razgraničenjem pripali NDH, predala vlast njezinim predstavnicima. To je učinjeno i u Kninu. Prema podacima talijanske vojske, Niko Novaković s obitelji, kao i odvjetnik Boško Desnica, odmah su se zatim sklonili na talijanski teritorij, u Zadar. Slično su postupili još neki Srbi, bježeći iz NDH i sklanjajući se u dio Dalmacije koji su anektirali Talijani.⁴⁷ Talijansko Ministarstvo unutarnjih poslova i u izvješću o stanju u Dalmaciji od 13. lipnja 1941. navodi da je među Srbima koji su iz NDH pobjegli u Talijansku Dalmaciju i odvjetnik Boško Desnica.⁴⁸

No, Boško Desnica ubrzo se vratio u Obrovac. Prema Rimskim ugovorima, to mjesto ušlo je u sastav NDH, ali Talijani ipak nisu dopustili da se u njemu uspostavi hrvatska uprava, nego je u Obrovcu i dalje djelovao talijanski civilni komesar Rodolfo (Rudolfo) Cettineo. Tako je Ante Nikolić, veliki župan Velike župe Bribir i Sidraga u Kninu 9. srpnja 1941. izvjestio Zagreb o djelovanju Talijana i »Srba-četnika« na području Obrovca:

Poznati Veliko-Srbin i obrovački odvjetnik i veleposjednik Boško Desnica veliki je prijatelj civilnog talijanskog komesara Rudolfa Cettineo s kojim se on neprestano druži i dogovara. Osim toga Boško Desnica ima mnogo prijatelja u Zadru i to bivših talijanaša, sada iredentista na istaknutim vojničkim i civilnim položajima. Boško Desnica pomoću civil-

⁴⁷ Isto, 199.

⁴⁸ Isto, 288.-290.

*nog komesara Cettinea i svojih veza u Zadru — izgleda, da je potpuno uspio uvjeriti tamošnje građanske i vojne vlasti o svojoj velikoj lojalnosti prema Kr.[aljevini] Italiji (...).*⁴⁹

Veliki župan Nikolić je naveo kako se samo time može objasniti činjenica da se Boško Desnica i »prijbjegli četnici« slobodno kreću od Obrovca prema Kistanjama, Smilčiću, Karinu i Zadru. Boško Desnica je trenutačno u Karinu, a u Obrovcu i Karinu ima oko 80 četnika, među kojima i onih iz Gračaca i Bosne. Očito, bila je riječ o Srbima koji su s teritorija NDH prebjegli u anektirani dio Dalmacije. Nikolić je u svojem izvješću nadalje naveo da je hrvatsko stanovništvo u općini Obrovac izloženo »velikoj pogibelji« jer i talijanska vojska i civilni komesar Cettineo »favoriziraju Srbe u svakom pogledu na štetu Hrvata«. Tako je Cettineo još početkom lipnja 1941. iz općinske uprave u Obrovcu otpustio sve činovnike Hrvate i zadržao u službi samo dva Srbina. Talijanski mjesni zapovjednik u Obrovcu, poručnik Tencaioli, izjavio je da zapravo nije utvrđena granica između NDH i Italije, nego će ona biti konačno uspostavljena tek kad završi rat. Do tada on kao mjesni zapovjednik u Obrovcu neće dopustiti nikakvo hrvatsko djelovanje. Zato je Tencaioli iz Obrovca protjerao i kotarskog suca i upravitelja porezne uprave, koji su obojica bili Hrvati. Također je zaprijetio don Mati Klariću, ustaškom povjereniku u Obrovcu, da će ga uhititi i odvesti u Zadar.⁵⁰

U Benkovcu je 23. srpnja 1941. održan sastanak predstavnika talijanske prefektore u Zadru sa srpskim predstavnicima. Prema nekim izvorima, na sastanku je bio i Boško Desnica te Momčilo Đujić, poslije poznati četnički vojvoda i komandant Dinarske četničke divizije. Talijani su srpskim predstavnicima predložili da se vrate u »svoje krajeve«, odnosno u dijelove NDH iz kojih su izbjegli, i da ondje rade na tome da kotari Gračac i Knin uđu u sastav Kraljevine Italije. Srpski predstavnici su isticali da i Srbima i Talijanima prijete velika opasnost od »komunističkih bandi«. Pretpostavljam da su time željeli reći kako postoji opasnost da će srpsku pobunu, koja će ubrzo nakon sastanka u Benkovcu planuti u obližnjim područjima NDH, odnosno u sjevernoj Dalmaciji i Lici, preuzeti komunisti i voditi u skladu sa svojim ciljevima. Talijani su na sastanku u Benkovcu srpskim predstavnicima obećali financijsku i materijalnu pomoć.⁵¹

Nakon nekoliko dana, 27. srpnja 1941., izbit će masovna pobuna srpskog stanovništva protiv NDH na području Like i jugozapadne Bosne, kao i u sje-

⁴⁹ Hrvatski državni arhiv, Zagreb (dalje: HDA), Zbirka zapisa upravnih i vojnih vlasti Nezavisne Države Hrvatske i Narodnooslobodilačkoga pokreta (dalje: ZZ NDH), II-38/189-190, NDH, Velika župa Bribir i Sidraga, V. T. Broj: 38/1941.

⁵⁰ Isto.

⁵¹ Drago Gizdić, *Dalmacija 1941, Prilozi historiji Narodnooslobodilačke borbe*, Zagreb 1959., 219.; Dušan Plenča, *Partizanski odredi naroda Dalmacije 1941—1942*, Beograd 1960., 62.

vernoj Dalmaciji. Poslije, za vrijeme socijalističke Jugoslavije, taj će se datum slaviti kao Dan ustanka u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj.

Ministarstvo vanjskih poslova NDH 31. srpnja 1941. obratilo se Poslanstvu Kraljevine Italije u Zagrebu s podacima koji su potjecali iz lipnja i prve polovice srpnja, a govorili su o organiziranju četnika na području anektirane Dalmacije. Tako je spomenuto da se Srbi, odnosno četnici, organiziraju na području Benkovca, a među njima ima mjesnog srpskog stanovništva, kao i Srba koji su na talijanski teritorij prebjegli iz NDH. Ti Srbi s talijanskog teritorija organiziraju povremeno napade na granici s NDH. Jedno od okupljališta Srba na talijanskom teritoriju je Smilčić, gdje se primjerice nalazi Vaso Miljuš iz Obrovca. U istom su izvješću prepričani i podatci koje je veliki župan Ante Nikolić uputio u Zagreb u svojem prethodno spomenutom izvješću od 9. srpnja 1941. godine. Ministarstvo vanjskih poslova NDH izrazilo je zabrinutost da bi prikazano stanje moglo voditi u napad na NDH, koji će Srbi pokrenuti s talijanskog teritorija.⁵² No, do kraja srpnja, kada je navedeni dopis upućen Poslanstvu Kraljevine Italije u Zagrebu, takav napad srpskih pobunjenika već se dogodio i oni su se, prešavši talijansko-hrvatsku granicu, pridružili pobunjenicima u obližnjim dijelovima NDH. U vezi sa stanjem u Obrovcu i u jednom kasnijem dokumentu Ministarstva vanjskih poslova NDH bit će navedeno:

*Talijanske civilne vlasti nisu predale vlast u području Obrovca, koje po Rimskom ugovoru od 18. svibnja [1941.] i po ovom priloženoj karti pripada Hrvatskoj. Tu je od uvijek bilo jako središte srpske propagande, jer tu stanuje nekoliko politički istaknutih ljudi, naročito obitelj Desnica.*⁵³

Hrvatski oružnici su još 14. lipnja 1941. stigli u Obrovac, ali su se, na talijanski zahtjev, morali povući iz toga mjesta. Nekoliko dana poslije u Obrovac je čamcem stigla i skupina ustaša, ali im Talijani nisu dopustili da se iskrcaju. U dokumentu je također navedeno da je talijanski civilni komesar u tome mjestu, spomenuti Cettineo, pod utjecajem mjesnih Srba. Prema nekim podacima, Cettineo je održavao vezu i s bivšim talijanskim komesarom u Kninu, De Höbertom, odnosno određenim talijanskim krugovima u Zadru.⁵⁴

U izvješću Velike župe Bribir i Sidrage u Kninu od 13. studenog 1941. piše da je u jednim talijanskim novinama objavljen članak u kojem je navedeno da općina Obrovac pripada NDH, ali je trenutačno pod upravom talijanskih civilnih vlasti. Taj članak uznemirio je Srbe koji su, predvođeni Boškom Desnicom, zbog toga otišli prosvjedovati Cettineu. Rekli su mu da žele trajno ostati

⁵² Talpo, *Dalmazia, Una cronaca per la storia (1941)*, 493.-494.

⁵³ HDA, Ministarstvo vanjskih poslova NDH (dalje: MVP NDH), Politički odjel, Odsjek za romanske zemlje, b.b./1941., »Prilike u anektiranoj (talijanskoj) Dalmaciji i na granicama ove«.

⁵⁴ Isto.

pod talijanskom vlašću, kao što je »nekada bilo pod Venecijom«. Navodno im je Cettineo u tom smislu obećao pomoć.⁵⁵

O tome koliko su vlasti NDH bile zainteresirane da onemoguće Niku Novakovića Longa i Boška Desnicu pokazuje i brzojav koji je ravnatelj za javni red i sigurnost Eugen Dido Kvaternik početkom studenog 1941. iz Zagreba uputio Općem upravom povjereništvu NDH u Sušaku. To povjereništvo osnovano je nakon što je talijanska 2. armija preuzela vojnu i upravnu vlast u Razvojačenom pojasu, kako bi posredovalo između talijanske vojske i hrvatskih vlasti u tome pojasu. Kvaternik je u brzojavu javio:

*Mostarski iseljenici u Dvoru na Uni moći će se povratiti u koliko nam talijanske vlasti predaju Longa i Desnicu.*⁵⁶

Prema svemu sudeći, bila je riječ o tome da su vlasti NDH dio Srba iz Mostara deportirale u Dvor na Uni.⁵⁷ Kako su Talijani u međuvremenu preuzeli upravu nad Razvojačenim pojasom, u kojem se nalazio i Mostar, očito su im upućene molbe da od Zagreba zatraže da se iseljeni mostarski Srbi vrate svojim kućama. Kao što se vidi, redarstvene vlasti u Zagrebu bile su spremne udovoljiti tom talijanskom zahtjevu, ali su zauzvrat tražili da im Talijani izruče Niku Novakovića Longa i Boška Desnicu. Kvaternik u svojem brzojavu nije naveo puna imena osoba čije je izručenje zahtijevao, pa su u Općem upravnom povjereništvu u dopisu Zapovjedništvu 2. talijanske armije napisali da je riječ o Niki Novakoviću Longu i »Urošu Desnici«, što je bilo pogrešno, jer je Kvaternik očito mislio na Boška Desnicu. Talijani su ubrzo odgovorili da ne mogu udovoljiti zahtjevu Zagreba da mu budu izručene spomenute osobe, s obrazloženjem kako bi to otvorilo »opasne presedane«.⁵⁸

Prema Marinkovićevoj biografiji Vladana Desnice, on je u proljeće 1942. »dao ostavku«, odnosno »izašao iz službe« i s obitelji se iz Splita preselio u Islam Grčki. Marinković ipak spominje da su talijanske vlasti 1942. angažirale Vladana Desnicu da u Zadru prevodi zakonske akte. Roksandić u svojem članku o ratnim danima Vladana Desnica njegov »rad« za talijanske vlasti u Zadru stavlja pod navodnike, gotovo kao nešto usputno, uz »logičnu pretpostavku« da je Vladan Desnica više volio prevoditi omiljene talijanske pisce nego tekstove koje je prevodio u sklopu svojeg posla.

Pouzdana izvori pokazuju da Vladan Desnica, barem do listopada 1942., uopće nije napustio talijansku državnu službu, nego je kao viši pristav iz Dr-

⁵⁵ NOB u Dalmaciji 1941—1945., Zbornik dokumenata, Knjiga 1, dok. br. 419.

⁵⁶ HDA, Opće upravno povjereništvo NDH kod II. armate talijanske vojske/Višeg zapovjedništva talijanskih oružanih snaga »Slovenija-Dalmacija« (dalje: OUP NDH), Pov. Broj: 2398/1941.

⁵⁷ Zločini na jugoslovenskim prostorima u Prvom i Drugom svjetskom ratu, Zbornik dokumenata, Tom 1, Zločini Nezavisne Države Hrvatske 1941.—1945., Knjiga 1, Zločini Nezavisne Države Hrvatske 1941., Beograd 1993., dok. br. 321, dok. br. 330.

⁵⁸ HDA, OUP NDH, Pov. Broj: 2760/1941.

žavnog pravobraniteljstva u Splitu privremeno premješten na službu u Pravosuđni ured Vlade za Dalmaciju u Zadru. Marinković također navodi da Vladan Desnica kao »prevoditelj« u Zadru nije bio strogo vezan radnim vremenom, pa je imao mogućnost mnogo boraviti u Islamu Grčkom. Pouzdani izvori ponovno upućuju na suprotno, odnosno da je Vladan Desnica kao službenik talijanskih vlasti za dopust trebao tražiti odobrenje.⁵⁹ Isto tako on nije prevodio samo zakonske akte. Prevodio je i druge tekstove, primjerice jedan govor guvernera Bastianinija koji je objavljen u zadarskim novinama *Giornale di Dalmazia*.⁶⁰

Marinković u svojoj biografiji Vladana Desnice također piše da je njegov položaj nakon uspostave talijanske uprave u anektiranoj Dalmaciji bio obilježen »izdvajanjem od drugih« jer nije dobio državljanstvo Kraljevine Italije, bez obzira na to što su »svi stanovnici okupiranih područja dobijali talijansko državljanstvo ubrzo po uspostavljanju okupacijske vlasti«. No, nastavlja Marinković, stalna briga da zaštiti svoju obitelj natjerala je Vladana Desnicu da riješi svoj »nedefinirani status«, pa je u rujnu 1942. od talijanskih vlasti zatražio da dobije državljanstvo Kraljevine Italije, ali je ta molba odbijena u svibnju 1943. godine. Ovakvim navođenjem podataka ostaje dojam da je Vladan Desnica bio u nepovoljnijem položaju od ostalih stanovnika anektirane Dalmacije, koji su »brzo« dobili talijansko državljanstvo. No, to zapravo nije točno. Iako su Talijani anektirali navedena područja, oni mjesnom stanovništvu nisu automatski dali i talijansko državljanstvo. Tek u veljači 1943. pred talijanski parlament došao je zakon koji je stanovnicima anektiranih dijelova Dalmacije i slovenskih zemalja (talijanska Ljubljanska pokrajina, *Provincia di Lubiana*) trebao dati talijansko državljanstvo. No, pojedini fašistički dužnosnici smatrali su da bi dodjela talijanskog državljanstva tom stanovništvu bila protiv talijanskih interesa, pa su

⁵⁹ Talijanske vlasti su tijekom 1942. zatražile od Vladana Desnice da, budući da je rođen u Zadru, regulira svoju obavezu koja se tiče službe u talijanskoj vojsci. Vladan je na to odgovorio 12. kolovoza 1942., izjavljujući da nije talijanski državljanin i da je vojnu obavezu odslužio kao građanin bivše Kraljevine Jugoslavije: «Il sottoscritto Avv. VLADIMIRO (Vladan) DESNICA, figlio del fu Dott. Uros e di Fanny Lukovic, nato a Zara il 17 settembre 1905, chiede di essere cancellato, per ragioni di cittadinanza, dalle liste di leva del comune di Zara. Il sottoscritto era cittadino jugoslavo con stabile dimora in Jugoslavia, e come tale ha soddisfatto gli obblighi di leva nell' ex Stato, di Jugoslavia. Informa di essere residente a Spalato in qualità di funzionario dell' Avvocatura dello Stato, e di trovarsi provvisoriamente a Zara, in missione presso il Governo della Dalmazia. Zara, li 12 agosto 1942 XX f/to avv. Vladan Desnica». Talijanske vlasti su uvažile ovaj Vladanov zahtjev i odlučile da ga neće pozivati na službu u talijanskoj vojsci. Marinkoviću tvrdnju da Vladan nije bio strogo vezan za svoj posao »prevoditelja« u Zadru opovrgava dopis koji je Vladan 10. listopada 1942. uputio Osobnom uredu Vlade za Dalmaciju, u kojem moli da mu se odobri dopust od 10 dana kako bi mogao biti sa svojom obitelji. U tome Vladanovu dopisu je navedeno: «Io sottoscritto Avv. Vladan Desnica, aggiunto superiore dell. Avvocatura dello Stato in Spalato, addetto all' Ufficio Giustizia di questo Governo, prego che mi venga accordata una licenza di giorni dieci, dal giorno 11. corr., per ragioni di famiglia. Zara, li 10 ottobre 1942 — XX, avv. Vladan Desnica». Molbi za dopust odmah je udovoljeno. Spomenuti spisi nalaze se u: Državni arhiv u Splitu (dalje: DAST), Vlada za Dalmaciju (R. Governo della Dalmazia), kut. 34, Oggetto: Desnica Vladimiro, Pos. 23. 4.

⁶⁰ Tatijana Petrić, »Zadarske novine *Giornale di Dalmazia* i *Glas dobrovoljca* (1941.—1943.)«, *Radovi Zavođa za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 53, Zagreb — Zadar 2011., 300.

intervenirali kod Mussolinija i navedeni zakon nije prihvaćen.⁶¹ Dakle, suprotno od dojma koji se stječe čitajući taj dio Marinkovićeve biografije Vladana Desnice, on nije bio »izdvojen« od drugih stanovnika anektiranih krajeva, jer ni oni nisu automatski dobili talijansko državljanstvo. Upravo suprotno, ako su Talijani tek početkom 1943. razmatrali da svim stanovnicima anektirane Dalmacije dodijele državljanstvo, onda je vjerojatnije da je Vladan Desnica na neki način bio »privilegirani« kada je talijansko državljanstvo zatražio još u rujnu 1942. godine. Moju pretpostavku zašto je Vladan Desnica zatražio talijansko državljanstvo iznijet ću poslije u ovom prilogu.

U međuvremenu je Ustaško povjereništvo u Maslenici sredinom veljače 1942. izvijestilo vlasti u Zagrebu da je župnik don Mate Klarić »nenadano i naglo« protjeran iz Obrovca. Biskupskom ordinarijatu u Šibeniku nije dopušteno imenovati njegova zamjenika, kojem bi Klarić predao upravu crkve i župe. Talijanski civilni komesar Cettineo preuzeo je upravu nad katoličkom crkvom, kao i njezine ključeve, i namjeravao je vođenje crkve i župe u Obrovcu povjeriti talijanskom svećeniku koji je dva mjeseca prije stigao u to mjesto kao učitelj. Ustaško povjereništvo u Maslenici zaključilo je da protjerivanjem Klarića »famozni« Cettineo namjerava spriječiti uporabu hrvatskog jezika u obrovačkoj katoličkoj crkvi, pa je od vlasti u Zagrebu zatraženo da o svemu navedenom što žurnije obavijesti Biskupski ordinarijat u Šibeniku kako bi on zbog toga mogao prosvjedovati i kako bi zaštitio hrvatsko katoličko stanovništvo u Župi Obrovac. Vlasti u Zagrebu su u vezi s time poduzele mjere, ali raspoloživi izvori ne pokazuju kako je slučaj riješen.⁶²

Sredinom ožujka 1942. Šime Mikulić, bivši općinski blagajnik u Obrovcu, dao je izjavu Ministarstvu unutarnjih poslova NDH u Zagrebu. Naveo je da je krajem travnja 1941. u Obrovac kao talijanski civilni komesar stigao Rodolfo Cettineo. Za njega se govorilo da je podrijetlom iz Obrovca, a prije preuzimanja dužnosti komesara bio je trgovac u Zadru. Cettineo je odmah počeo otpuštati Hrvate koji su bili zaposleni u općinskoj upravi, pa je početkom svibnja 1941. otkaz dobio i Mikulić. Nakon otpuštanja iz službe Mikulić je nastavio živjeti u Obrovcu. No, početkom siječnja 1942. talijanski karabinjeri su ga obavijestili da je »nepoželjan« i da ima tri sata da napusti Obrovac. Strahujući pred talijanskim represivnim mjerama, Mikulić je s obitelji otputovao u Zagreb. U svojoj je izjavi također naveo da u Obrovcu »vedri i oblači poznati odvjetnik i veleposjednik« Boško Desnica. Cettineo postupa kako to traže obrovački Srbi, a oni su pak u vezi s Nikom Novakovićem Longom, koji je »persona grata« u Zadru i »dnevni gost« Carla de Höberta.⁶³

⁶¹ Yugoslav Information Office, *Italian Crimes in Yugoslavia*, London 1945., 54.-55.

⁶² HDA, OUP NDH, Broj: 3026/1942.

⁶³ HDA, OUP NDH, Broj: 2829/1942.

Tijekom ožujka 1942. Ustaško povjereništvo u Maslenici tvrdilo je da je talijanski satnik Raffaello Sardiello, mjesni zapovjednik u Obrovcu, bio spreman surađivati s vlastima NDH i poduzeti mjere protiv zajedničke politike »zadarskih talijanaša« i »Srba-četnika-komunista« u Obrovcu. No, na kraju je Sardiello povučen iz Obrovca, pa je Ustaško povjereništvo u Maslenici sumnjalo da se to dogodilo zato što službeni talijanski krugovi podržavaju obrovačke Srbe. Tako je i civilni komesar Cettineo na kraće vrijeme bio povučen iz Obrovca, ali su Srbi od talijanskih vlasti u Zadru zahtijevali da se on vrati, čemu je i udovoljeno. U međuvremenu je Obrovac postao točka preko koje se iz anektirane Dalmacije prenosilo oružje za četnike u Lici. Istovremeno su Talijani u anektiranim dijelovima sjeverne Dalmacije terorizirali hrvatsko stanovništvo, ne zato što su ti Hrvati podržavali partizane, nego isključivo zato što su Hrvati. Nasuprot tome, srpsko stanovništvo na tome području Talijani nisu uznemiravali jer je ono bilo pod zaštitom »glasovitog u zlu Boška Desnice iz Obrovca«. Također je navedeno da su Talijani u međuvremenu, na nagovor obrovačkih Srba, iz tog mjesta protjerali župnika Matu Klarića, jer je on bio ustaša, ali se čini da su talijanske vlasti to učinile i kako bi spriječile upotrebu hrvatskog jezika u mjesnoj katoličkoj crkvi, pa bi novi svećenik kojeg bi, mimo redovitih crkvenih vlasti, postavili Talijani, u crkvi mogao koristiti »latinski jezik«. Ustaško povjereništvo u Maslenici prikupilo je i izjave većeg broja svjedoka kojima je trebalo dokazati da su istaknuti obrovački Srbi, poput Boška Desnice i Vase Miljuša, u biti neprijatelji sila Osovine. U jednoj od tih izjava prvi put se, uz Boška Desnicu, spominje i njegov nećak Vladan, koji se u međuvremenu iz Splita preselio u Zadar:

U Zadru, udaren je glavni stan vođenja srbske politike na čelu sa Drom Nikolom Novakovićem ex ministrom jugoslavenskim, i pravoslavnim arhimandritom [Danilom] Bukorovićem, stojeći u najužem odnosu sa Boškom Desnicom odujetnikom iz Obrovca, Stankom Cvjetićem činovnikom carinarnice u Obrovcu, a preko njih i sa aktivnim četnicima u Sjevernoj Dalmaciji i u dielu Like kao i sa pomagajućim komunistima. Glavni posrednik između srbskog stana u Zadru i onog u Obrovcu jest sinovac Boška Desnice, sin bivšeg podnamjesnika dalmatinskog narodnog vijeća i bivšeg jugoslavenskog senatora Dra Uroša Desnice — Vladan Desnica pristav na Guvernerijatu u Zadru, koji gotovo svaki dan prije odlaska autobusnih poštanskih kola iz Zadra za Obrovac i Žegar, vrši poruke i slanja, preko raznih seljaka naročito zato upotrebljenih, da se vlasti ne dosjete.⁶⁴

Ustaško povjereništvo u Maslenici je početkom srpnja 1942. obavijestilo Zagreb da su hrvatske vlasti nedugo prije u Zatonu kraj Obrovca pokušale us-

⁶⁴ HDA, ZZ NDH, II-90/356-374, NDH, Ministarstvo unutarnjih poslova, Taj. Broj: 2057/1942., I. A.

postaviti razdjel rizničke straže kako bi na tome području bila uspostavljena carinska služba. No, Talijani to nisu dopustili. U vezi s ovim Ustaško povjereništvo u Maslenici zaključilo je da je Obrovac još za vrijeme Kraljevine Jugoslavije bio poznat kao »mali Beograd«, a trenutno se u tome mjestu nalazi »četnički štab« koji određuje koje će Hrvate četnici opljačkati ili »maknuti«, odnosno protjerati s obrovačkog područja. Ponovljeno je da su u sve to uključeni Niko Novaković Longo, Boško Desnica, kao i Vladan Desnica, a tom prilikom navedeno je da Vladan Desnica radi kao savjetnik talijanske Vlade za Dalmaciju u Zadru. Ustaško povjereništvo u Maslenici podsjetilo je da su još 1941. vlasti NDH namjeravale uspostaviti razdjel rizničke straže u Zatonu, ali su Srbi iz Obrovca dogovorili s talijanskom vojskom da ona zauzme sve raspoložive zgrade u Zatonu, kako bi se onemogućio razmještaj hrvatskih rizničkih stražara. Tada je Boško Desnica navodno sam zapalio svoju kuću u Zatonu, samo kako se u nju ne bi mogli smjestiti hrvatski riznički stražari ili oružnici. Zatim je za to optužio Hrvate iz Zatonu, nakon čega su neki od Hrvata iz tog mjesta pritvoreni u talijanskom zatvoru u Obrovcu, ali se poslije ipak ustanovilo tko je odgovoran za palež, pa su ti Hrvati oslobođeni. No, Boško Desnica kao palikuća nije pozvan na odgovornost, nego je time kod Talijana »stekao zaslugu«.⁶⁵

Ustaško povjereništvo u Maslenici u istom je izvješću također zabilježilo da je Obrovac poznat po sajmu stoke. Tijekom 1941., pri čemu se očito mislilo na kasno ljeto i jesen te godine, četnici su dovodili na taj sajam mnogo stoke, koja je znatnim dijelom bila ukradena hrvatskome stanovništvu u Bosni i Lici. Ta stoka odlazila je u anektiranu Dalmaciju, a Talijani su je četnicima plaćali u duhanu i soli, kao i u oružju i streljivu. I zbog svega toga, zaključeno je u istom izvješću, Talijani ne žele da se na području Obrovca uspostavi hrvatska riznička straža i oružničke postaje. A tako dugo dok NDH ne preuzme upravu nad Obrovcom, dok se ne presječe taj »gnjili i otrovni čir«, hrvatsko stanovništvo na tome području bit će ugroženo.⁶⁶

Ustaški stožer Velike župe Vinodol i Podgorje u Senju je 1. kolovoza 1942. uputio izvješće Glavnom ustaškom stanu u Zagrebu. U njemu je navedeno da četničku i protuhrvatsku politiku na području Obrovca provode Niko Novaković Longo, arhimandrit Danilo Bukorović iz Zadra, Vladan Desnica, savjetnik talijanske Vlade za Dalmaciju i sin pokojnog Uroša Desnice, kao i Boško Desnica, odvjetnik iz Obrovca i stric Vladana Desnice. Kao član te skupine spomenut je i trgovac Vaso Miljuš iz Obrovca, za kojeg je navedeno da je »običan kriminalac« jer je suđen zbog »pronevjere i prevare«. Članovi navedene skupine preko švicarskih banaka primaju novac od Britanaca kojim »goste i podmi-

⁶⁵ HDA, ZZ NDH, VI-12/116-119, NDH, Ministarstvo unutarnjih poslova, Taj. Broj: 5670/1942., I. A.

⁶⁶ Isto.

ćuju« talijanske dužnosnike i časnike. Također se priča, odnosno spomenute osobe se i same hvale, da su Boško Desnica i Niko Novaković u kolovozu 1941. otputovali u Rim. Ondje su pokušali posjetiti Mussolinija, ali su bili odbijeni. No, navodno je u veljači 1942. Novaković ponovno posjetio glavni talijanski grad i tada ga je Mussolini navodno primio. I u ovom je izvješću spomenut obrovački civilni komesar Cettineo za kojeg je navedeno da je »ugledni fašista« i »veliki prijatelj i zaštitnik Srba«. Ustaški stožer u Senju je u tom izvješću ipak naveo da nije mogao, niti može provjeriti sve prethodno iznesene podatke.⁶⁷

Jedna osoba je 16. rujna 1942. Zapovjedništvu Ustaške nadzorne službe u Zagrebu dala izjavu u kojoj su uglavnom ponovljene tvrdnje iz prethodno spomenutih izvješća. Tako je ponovljeno da je Zadar glavno središte »srbo-talijanaška« politike koju vode Niko Novaković Longo, zadarski paroh arhimandrit Danilo Bukorović i Vladan Desnica. Spomenuti su u najužoj vezi s pravoslavcima u Obrovcu, među kojima su odvjetnik Boško Desnica, kao i Uroš i Vaso Miljuš. Njihova »srbo-talijanaška« politika nastavak je politike koja je vođena u Dalmaciji, a posebno u Zadru, još za vrijeme austrijske uprave jer su se i tada Srbi udruživali s Talijanima kada je u političkom i drugom smislu trebalo onemogućiti Hrvate. Sve se to i trenutno ponavlja u Dalmaciji, posebno u njezinu dijelu koji su Talijani anektirali.⁶⁸

Spomenuta osoba je Ustaškoj nadzornoj službi također izjavila da prvaci »srbo-talijanaška« politike preko švicarskih banaka primaju novac iz Sovjetskog Saveza i Velike Britanije. Budući da je Švicarska neutralna, ona održava veze s Italijom i tako iz njezinih banaka navodno stiže novac u Zadar. U taj protok financijskih sredstava navodno su uključeni i neki viši talijanski dužnosnici. Spomenuta srpska skupina upotrebljava taj novac za razvijanje protuhrvatske promidžbe u Dalmaciji, a preko Obrovca djeluju u Lici i dijelovima Bosne. Novcem koji navodno stiže iz Švicarske također se potkupljuju razni talijanski činovnici, kako bi se i njih navelo da rade na štetu NDH.⁶⁹

U izjavi Ustaškoj nadzornoj službi zatim je dan opširniji osvrt na stanje u Obrovcu. Ponovljeno je da su Talijani više puta odbili zahtjeve NDH da u to-mu mjestu uspostavi svoju upravu, iako je to mjesto po Rimskim ugovorima pripalo Hrvatima. U Obrovcu se nalazi općinsko poglavarstvo i druge državne ustanove, ali budući da je to mjesto pod talijanskim nadzorom, okolna područja koja su u sastavu NDH nemaju upravno središte na koje bi se mogli osloniti. Isto je tako Obrovac važan jer kroz njega prolaze ceste koje Dalmaciju po-

⁶⁷ HDA, ZZ NDH, VI-12/235-236, NDH, Ministarstvo vanjskih poslova, I. Taj. Broj: 434/1942., Radna jedinica IV.

⁶⁸ HDA, ZZ NDH, I-76/739-740, NDH, Ministarstvo unutarnjih poslova, Taj. Broj: 9055/1942., I. A.

⁶⁹ Isto.

vezuju s unutrašnjošću i podvelebitskim područjem. U međuvremenu su Talijani, u dogovoru s pravoslavicima, iz toga mjesta istjerali sve hrvatske činovnike, odnosno ukupno je iz Obrovca protjerano ili izbjeglo oko 70 Hrvata. Osoba koje je te podatke dostavila Ustaškoj nadzornoj službi zaključila je da se to radi kako bi se poslije dokazivalo kako većina stanovnika Obrovca želi da to mjesto uđe u sastav Italije.⁷⁰

Spomenute podatke, a pretpostavljam da su najvećim dijelom potjecali iz Ustaškog povjereništva u Maslenici, očito se ne može smatrati sasvim pouzdanima. Isto tako, spomenuta izvješća intonirana su na način koji nije skrivao netrpeljivost prema osobama koje su ustaše smatrali protivnicima NDH. Ipak, držim da ih treba uzeti u obzir kao važan izvor informacija o djelovanju članova obitelji Desnica u tome razdoblju. Osim toga, i drugi izvori potvrđuju povezanost Boška Desnice i Vase Miljuša s četničkom organizacijom. Tako je Štab zapadnobosanskih, ličko-dalmatinskih i hercegovačkih vojnočetničkih odreda sredinom srpnja 1942. odredio da se mora raditi na uspostavi četničke organizacije u anektiranoj Dalmaciji. Kao nacionalno-politički predstavnici buduće četničke organizacije u Obrovcu predviđeni su upravo Boško Desnica i Vaso Miljuš.⁷¹ Bliske veze Srba iz Obrovca s talijanskim krugovima u Zadru potvrđuje i pismo koje je Vaso Miljuš pisao početkom 1944., a u kojem je opisao kako su njegovom zaslugom naoružani četnici u Krupi:

Pošto u početku nismo mogli organizovati naše odrede na anektiranom području, to smo sve sile uložili da organizujemo četničku akciju na teritoriji N.D.H. (...) Preko Italijanskih vlasti, odnosno preko prijatelja iz Zadra uhvatili smo vezu sa Italijanskim Vlastima u Zadru i preko istih nabavio sam i snabdeo Krupski bataljon oružjem i municijom dosta dobro.⁷²

Ustaški stožer Vinodol i Podgorje u Senju je i sredinom veljače 1943. izvjestio Zagreb da stanje na području Obrovca i dalje nije povoljno. Tako neki talijanski časnici izjavljuju da će četnici zaposjesti i preuzeti vlast na cijelom području od Obrovca do Karlobaga. Promidžbu o svojem dolasku u taj kraj šire i sami četnici. Tako su primijećeni letci koje je potpisao Momčilo Đujić, komandant Dinarske četničke divizije, a za Đujića je navedeno da uživa talijansko povjerenje i da je:

(...) najbliži suradnik srbo-talijanske politike i osobni suradnik jugoslavenskog ex ministra Dra. Nikole Novakovića /Longa/ sada nastanjenog

⁷⁰ Isto.

⁷¹ NOB u Dalmaciji, Zbornik dokumenata, knjiga 2, siječanj-srpanj 1942. godine, Split 1982., dok. br. 556/a.

⁷² HDA, Dinarska četnička oblast (dalje: DČO), 14-190, Pismo Vase Miljuša komandantu II. jadranskog korpusa u Benkovcu, s popratnim dopisima.

*u Zadru, Boška Desnice odvjetnika iz Obrovca i već poznate njihove družine.*⁷³

U vezi s obitelji Desnica treba spomenuti i jedno izvješće Davida Sinčića, velikog župana i ustaškog stožernika u Kninu. Prije nego navedem podatke iz tog izvješća treba skrenuti pažnju na to da je Sinčić na navedene dužnosti stupio pred kraj 1941., nakon što su Talijani preuzeli upravu u Razvojačenom pojasu, u kojem se nalazila i njegova Velika župa Bribir i Sidraga. Sinčić je shvatio da su vlasti NDH u tome pojasu, koji je pod talijanskom upravom, u nepovoljnom položaju. Zato je išao za tim da hrvatske vlasti, za razliku od prethodnog terora i nasilja nad Srbima, prema njima pokažu pomirljivost i susretljivost i da ih pokušaju pridobiti za lojalnost hrvatskim vlastima. Pri ovome treba istaknuti da NDH nije priznavala postojanje Srba na svojem teritoriju, nego je to stanovništvo označavala kao »grkoistočno«, a poslije »pravoslavno«. Sinčićeva politika pridobivanja i suradnje s grkoistočnim stanovništvom u njegovoj velikoj župi imala je uspjeha, a Sinčić je s istim ciljem počeo pregovore s pojedinim četničkim vođama.⁷⁴ Sinčić je zbog ove svoje politike, već početkom 1942., dobio i pohvale talijanske vojske.⁷⁵ No, on tu politiku nije vodio zato što su mu konačni cilj bile talijanske pohvale, nego kako bi taktičnim i odmjerenim postupanjem dugoročno ojačao položaj NDH u Razvojačenom pojasu.

Sinčić je Anti Paveliću i drugim visokim dužnosnicima u Zagrebu tijekom 1942. uputio brojna izvješća u kojima je puno puta objašnjavao da vlasti NDH moraju poduzeti sve što mogu kako bi zadobile povjerenje i ostvarile konstruktivnu suradnju s pravoslavnim stanovništvom. Za temu ovog rada posebno je zanimljivo Sinčićevo izvješće od 10. travnja 1942. godine. I u njemu je Sinčić ponovio da cilj hrvatskih vlasti mora biti smirivanje stanja, uspostava reda i jačanje vrhovništva NDH u Razvojačenom pojasu. Za provedbu takve politike važno je kako se drže predstavnici talijanske vojske raspoređeni u NDH, kao i talijanski dužnosnici u anektiranoj Dalmaciji. Sinčić je ocijenio da bi napori hrvatskih vlasti na smirivanju stanja bili olakšani kada bi Talijani nastupali kao prijatelji NDH i kad bi talijanska vojska raspoređena na njezinu teritoriju jasno pokazala da joj je cilj braniti i štiti hrvatsku državu. Nažalost, neki talijanski krugovi u anektiranoj Dalmaciji kao i »barem neki« talijanski časnici raspoređeni u NDH zapravo provode protuhrvatsku promidžbu. Sinčić je posjetio anektiranu Dalmaciju, a primio je i druge podatke, pa je na temelju svega zaključio da se u talijanskoj Dalmaciji u posljednje vrijeme sve više razvija promidžba protiv NDH, među ostalim govori se da hrvatska država neće dugo trajati i da će Talijani u konačnici anektirani područje do Dinare i Velebita, kao i

⁷³ HDA, MVP NDH, Politički odjel, Odsjek za romanske zemlje, I. Taj. Broj: 62/1943.

⁷⁴ Barić, *Ustaše na Jadranu*, 504.-511.

⁷⁵ HDA, OUP NDH, Broj: 612/1942.

grad Dubrovnik. Zbog takvog držanja Talijana, i pravoslavno stanovništvo stječe dojam da je Italija zapravo protivnik NDH i kako Talijani nisu odustali od cilja da anektiraju daljnja hrvatska područja. Posljedica toga jest da pravoslavci misle da će u svojem neprijateljstvu prema NDH imati talijansku potporu:

Središte protubrvatske promičbe i djelovanja je u Zadru. U talijanskim krugovima ističe se svojim političkim radom u smislu surađivanja s pravoslavicima, a protiv prohibitaka Hrvatske dr Hebert [Höbert]. On je lični prijatelj Nike Novakovića-Longa, a u vezi je i traži veze sa svim pravoslavicima Sjeverne Dalmacije. Jače središte protubrvatske politike je Obrovac. Najistaknutiji naš neprijatelj, a prijatelj pravoslavaca je Cetineo, commissario civile u Obrovcu, te fašistički poručnik Reich. Na gubernatoratu u Zadru rade kao činovnici: Vladan Desnica, sin Uroša Desnice b.[ivšeg] senatora, te Galzigna b.[ivši] fin.[ancijski] inspektor u Splitu kod Ravnateljstva financija. Ovaj posljednji se je uvijek isticao kao veliki jugoslaven, a sad kao činovnik guvernerata s Vladanom Desnicom, koji je inače pravnik, najdjelatnije radi protiv Hrvatske i Hrvata, pomažući svim sredstvima protubrvatsko djelovanje pravoslavaca u talijanskoj Dalmaciji, te [na] našem području. Vladan Desnica, činovnik gubernatorata talijanskog u Zadru podržava stalne veze s Obrovcem i to baš s onim pravoslavicima, koji su najveći neprijatelji Hrvatske i Hrvata. U Obrovcu politički djeluju pravoslavci: Boško Desnica, Uroš Miljuš i Vaso Miljuš, te Ilija Kužat (...). Oni su svi povezani s Vladanom Desnicom u Zadru, sa Likom t.j. pravoslavicima u Lici i Velebitu, kao i sa Nikom Novaković Longom. U Obrovcu se održavaju stalni sastanci u kući Boška Desnice, kojim sastancima prisustvuju talijanski časnici.⁷⁶

Sinčić je u svojem izvješću dalje napisao da je u Obrovcu nedugo prije bio raspoređen talijanski satnik koji je štitio Hrvate i otvoreno nastupao protiv pravoslavaca. Očito je to bio prethodno spomenuti Raffaello Sardiello. No, on je iz Obrovca žurno premješten u Zadar. Trenutno se u Obrovcu nalazi jedan talijanski poručnik, Tamburini, koji je naklonjen Hrvatima, ali ga je Boško Desnica zbog toga tužio civilnom komesaru Cettineu. Nakon toga Tamburini je u Boška Desnicu uperio pištolj i zaprijetio mu da će ubiti i njega i njegovu »bandu«, zajedno s Cettineom. Sinčić je također izrazio sumnju da protuhrvatsko djelovanje spomenutih pravoslavaca financijski pomaže Srpska pravoslavna crkva, primjerice ona u Trstu. Tako Boško Desnica i Miljuši iz Obrovca imaju »mnogo novaca, premda ne rade ništa«. No, zaključio je Sinčić, a to je bilo u skladu s cjelokupnom politikom koju je vodio kao veliki župan u Kninu, kada pravoslavci u Dalmaciji čuju da se u NDH »blaže postupa« s pravoslavicima

⁷⁶ HDA, ZZ NDH, II-38/3-4, 13, NDH, Velika župa Bribir i Sidraga, V. T. Broj: 16/137/1942.

N. Barić: Vladan Desnica — novi prilozzi za biografiju

NEZAVISNA DRŽAVA HRVATSKA
VELIKA ŽUPA BRIBIR I SIDRAGA
K N I N

KNIN, 10. travnja 1942.

BROJ: ^{16/137442} Predmet: Djelovanje Talijana i pravoslava-
 V.T. vaca u Dalmaciji i Hrvatskoj.

POGLAVNIKU NEZAVISNE DRŽAVE HRVATSKE MINISTRU UNUTARNJIH POSLOVA MINISTRU VANJSKIH POSLOVA OBOM UPRAV. POVJERENIKU KOD II. ARMATE ZAPOVEDNIKU U.N.S. UREDU POGLAVNIKA - IZVJESTITELJU G.U.S.- MINISTARSTVU HRVATSKOG DOMOBRASTVA	- Dr. Antu Pavelić-u - Dr. Andriju Artuković-u - Dr. Kladanu Lorković-u - Dr. Vjekoslavu Vrančić-u - Eugenju Kvaternik-u - Branku Rukovinu - za Glavni Stožer
--	---

U više navrata u svojim izvještajima iznio sam činjenice, koje djeluju na području moje župe protiv politike smirenja, uspostave reda, te suvereniteta naše državne vlasti. U tim izvještajima iznosio sam, da je važan čimbenik u tome, držanje Talijana, barem nekih pojedinaca, koliko u talijanskoj Dalmaciji, toliko na našem teritoriju. Naglasio sam da bi politika i rad oko smirenja bio velikim dijelom olakšan, kad bi Talijani u talijanskoj Dalmaciji i u našoj državi nastupali kao prijatelji Hrvatske, kad bi talijanska vojska, koja se nalazi u našoj državi, vidno pokazivala, da je tu za to, da Hrvatsku brani i štiti. Radi obratnog i protivnog držanja pojedinih talijanskih krugova u talijanskoj Dalmaciji, te njihove promišbe proti Državi Hrvatskoj, kao i radi protivnog držanja barem nekih pojedinaca u talijanskoj vojsci, koja se nalazi na našem području, pravoslavci stižu dojm i sigurnost, da je Italija neprijatelj Hrvatske, da Talijani hoće da odvoje dio Hrvatske i pripoje Italiji, te da oni t.j. pravoslavci uživaju zaštitu i podršku od Talijana, kad se bore protiv Hrvatske. Ovo moje gledanje i opažanje većim dijelom potvrđuju iznosi nekoliko podataka, koje sam prikupio prilikom mog proputovanja kroz talijansku Dalmaciju, kao i prilikom nekih podataka, koje sam našao pri dolasku u Knin.

Talijani u Dalmaciji u posljednje vrijeme svo jaše i bezobzirnije vrše promišbu protiv Hrvatske, vrše promišbu dokazujući i govoreći, da Hrvatska neće dugo postojati, da će oni okupirati i anektirati veći dio Hrvatske. Talijani u Dalmaciji /talijanskoj/ otvoreno izražavaju svoje uvjerenje, da će anektirati Dubrovnik i čitavo dalmatinsko primorje barem do Dinare i Volobita. Ovo sve čuju pravoslavci i kod njih se povećava uvjerenje, da je Hrvatska slaba i da će Hrvatske nestati. U talijanskoj Dalmaciji se u velikom broju štiti knjiga Missoni-a "L'Italia ritorna in Dalmazia" u kojoj knjizi se navješta anektiranje Dubrovnika i čitave Dalmacije Italiji.

Središte protuhrvatske promišbe i djelovanja je u Zadru. U talijanskim krugovima ističe se svojim političkim radom u smislu suradivanja s pravoslavicima, a protiv probitaka Hrvatske dr. Hebert. On je lični prijatelj Miko Novakovića-Longa, a u vezi je i traži veze sa svim pravoslavicima Sjeverne Dalmacije. Jače središte protuhrvatske politike je Obrovac. Najistaknutiji naš neprijatelj, a prijatelj pravoslavaca je Getinac, commissario civile u Obrovcu, te fašistički poručnik Reich.

Na gubernatoratu u Zadru radi kao činovnik i Vladan Desnica, sin Uroša Desnice b. senatora, te Galzigna b. sin. inspektor u Splitu kod Rehstavljeva Rimanića. Ova j. poslijeđnji se je uvijek isticao kao volički jugosloven, a sad kao činovnik gubernatorata s Vladanom Desnicom, koji je inače pravnik, najdjelatnije radi protiv Hrvatske i Hrvata, pomažući svim sredstvima protuhrvatsko djelovanje pravoslavaca u talijanskoj Dalmaciji, te načom području.

Vladan Desnica, činovnik gubernatorata talijanskoj ušadru području stalno veze s Obrovcom i to baš s onima pravoslavicima, koji su najveći neprijatelji Hrvatske i Hrvata. U Obrovcu politički djeluju pravoslavci: Boško Desnica, Uroš Miljunić i Vaso Miljunić, te Ilija Ružat ~~č~~ ~~č~~. Ovi su ovi povezani s Vladanom Desnicom u Zadru, sa Likom t.j. pravoslavicima u Lici i Volobitu, kao i sa Nikom Novaković

Dopis velikog župana Davida Sincića od 10. travnja 1942.
 o djelovanju Vladana i Boška Desnice protiv NDH

i da Zagreb prema njima namjerava promijeniti svoje »nepomirljivo držanje«, onda se i raspoloženje dalmatinskih pravoslavaca mijenja. Oni postaju bolje raspoloženi prema Hrvatima, a slabije raspoloženi prema Talijanima. Sinčić je iz toga zaključio da NDH mora voditi pomirljivu politiku prema pravoslavicima, i onda će djelovanje Novakovića Longa i Desnica i njihovih talijanskih prijatelja biti osuđeno na slom. U vezi s ovim Sinčić je dodao:

Pravoslavci s talijanskog dijela Dalmacije, pravoslavci iz moje župe, koji su za mir i suradnju, Hrvati iz talijanske Dalmacije uvjereni su, da bi se uklanjanjem Vladana Desnice, Galzigne s governorata, interniranjem od strane Talijana Nike Novakovića-Longe, Boška Desnice, Vase Miljuša promijenilo političko stanje i u talijanskoj Dalmaciji i na našem području na korist Hrvatske i Hrvata.⁷⁷

Da bi NDH uspjela u politici smirivanja stanja i jačanja svojeg vrhovništva, zaključio je Sinčić, potrebno je da se njezine vlasti ne sukobljavaju s protokomunistički raspoloženim pravoslavicima u NDH, odnosno s četnicima. Upravo suprotno, NDH treba te pravoslavce pokušati pridobiti na svoju stranu. No, pri tome je nužno da Talijani, ako su iskreni prijatelji hrvatske države, svoj utjecaj na četnike iskoriste kako bi ih usmjerili prema suradnji s hrvatskim vlastima. Zato Talijani pred pravoslavicima moraju nastupati kao saveznici NDH, moraju odbaciti tvrdnje da će Italija anektirati daljnje dijelove hrvatskog teritorija jer takve glasine samo ohrabruju pravoslavce na nepomirljivo držanje prema NDH. Isto tako talijanski predstavnici ne bi smjeli pravoslavce u NDH nazivati »Srbima« i podržavati ih u uvjerenju da imaju neka »nacionalna prava«.⁷⁸

Kao što sam već naveo, podatci o djelovanju obrovačko-zadarske srpske skupine kojoj su pripadali Boško i Vladan Desnica potječu iz izvora NDH i vjerojatno nisu bili točni u svim elementima, primjerice kada se navodilo da ta skupina od Britanaca i Sovjeta preko švicarskih banaka prima novac za svoje djelovanje. No, nema sumnje da su vlasti u Zagrebu ozbiljno shvaćale podatke koji su joj u vezi s tim pristizali. Tako je Poslanstvo NDH u Rimu sredinom svibnja 1942. izvijestilo Zagreb da se Niko Novaković Longo trenutno nalazi u glavnom talijanskom gradu, odsjeo je u jednom dobrom pansionu i slobodno se kreće. Poslanstvo NDH tom je prilikom također zamolilo da mu se što prije dodijeli »spretnog agenta«.⁷⁹ Pretpostavljam da je agent zatražen kako bi mogao pratiti Novakovićevo kretanje po Rimu. Osim toga, Zagreb je sredinom 1942. odlučio o problemu »protuhrvatskog djelovanja pravoslavaca u Zadru i Obrovcu« obavijestiti talijansko Ministarstvo vanjskih poslova.⁸⁰ Nažalost, ni-

⁷⁷ Isto.

⁷⁸ Isto.

⁷⁹ Nada Kisić Kolanović, *Mladen Lorković, ministar urotnik*, Zagreb 1998., 168.

⁸⁰ HDA, OUP NDH, Broj: 3902/1942.

sam pronašao koji su podatci o toj srpskoj skupini upućeni u Rim, ali pretpostavljam da su predstavnici NDH u svojoj žalbi Rimu spomenuli i Vladana Desnicu kao osobu koja radi protiv probitaka NDH. Moguće je kako je Vladan Desnica saznao da se Zagreb diplomatskim putem požalio Rimu na njegov rad u Zadru i da je upravo zato, kako bi bio sigurniji, u rujnu 1942. zatražio talijansko državljanstvo. Možda su Talijani taj zahtjev u svibnju 1943. odbili i zato što su ipak morali, barem u određenoj mjeri, uvažavati žalbe koje im je upućivala NDH.

Dakle, vjerodostojni izvori potvrđuju da je Vladan Desnica barem do listopada 1942. bio službenik talijanske Vlade za Dalmaciju, odnosno njezina Pravosudnog ureda. Izvori NDH smatraju da je on na toj dužnosti bio uključen u djelatnosti protiv NDH i da je bio povezan s četničkim elementima u Obrovcu, među kojima je bio i njegov stric. Što je točno Vladan Desnica radio kao talijanski službenik u Zadru, nije mi poznato. No, zanimljivo je osvrnuti se na osobe koje se spominju kao članovi istog kruga kojem je tada navodno pripadao Vladan Desnica. Tako Marinković u svojoj biografiji Vladana Desnice navodi da je on, dok je u Zadru »prevodio« za Talijane, bio smješten u jednom hotelu sa svojim predratnim prijateljem Vladimirom Rismondom.⁸¹ Ni Roksandić ne zaboravlja spomenuti da je tijekom ratnih dana Vladan Desnica bio blizak s Rismondom.⁸² Ali, prema podatcima Pokrajinskog komiteta KPH za Dalmaciju s kraja listopada 1941., a koji su se odnosili na talijansku politiku denacionalizacije i talijanizacije škola u anektiranoj Dalmaciji, među ostalim se spominje da za potrebe novog talijanskog školstva »neki Rismondo« u Zadru piše novi udžbenik iz povijesti i zemljopisa, a ti će se predmeti u školama učiti isključivo na talijanskom jeziku.⁸³ Mislim kako se ne može isključiti da je upravo Vladimir Rismondo, prijatelj Vladana Desnice, bio taj koji je za potrebe talijanskih vlasti sastavljao novi udžbenik.

Prethodno navedena izvješća NDH o djelovanju zadarsko-obrovačke »srbotalijanaške« skupine, u kojima se ponavljaju imena Boška i Vladana Desnice, također ne zaboravljaju u istu skupinu uvrstiti zadarskog paroha, arhimandrita Danila Bukorovića. Jedan dokument talijanskih vlasti zaista potvrđuje da je Bukorović s Talijanima bio u bliskim odnosima. Krajem prosinca 1942. on je posjetio jednu osobu, pretpostavljam nekog talijanskog dužnosnika, kojemu je izjavio da su dvojica kaluđera iz manastira Krka suradnici partizana. Bila je riječ o kaluđerima Nikodemu Opačiću i Radi Štrpcu. Ova informacija prosljeđena je Zapovjedništvu kraljevskih karabinjera za Dalmaciju. Karabinjeri su provje-

⁸¹ Marinković, »Biografija Vladana Desnice«, 231.

⁸² Roksandić, »Ratni dani Vladana Desnice«, 543., 550.

⁸³ *NOB u Dalmaciji 1941-1945. Zbornik dokumenata*, Knjiga 1, dok. br. 93.

rili dvojicu kaludera, ali nisu pronašli nikakve dokaze o njihovim vezama s partizanima.⁸⁴

Također se treba vratiti i na podatak iz izvješća velikog župana Sinčića od 10. travnja 1942. Ondje Sinčić navodi da se u radu protiv NDH posebno ističu zaposlenici talijanske Vlade za Dalmaciju u Zadru, Vladan Desnica i stanoviti Galzigna, prethodno jugoslavenski opredijeljen financijski inspektor u Splitu. U vezi s time treba reći da su krajem 1945. nove komunističke vlasti sudile članovima zadarske obitelji Luxardo. Tada je, kao svjedok optužbe, pozvan i Vladimir Galzinja. On je u svojem svjedočenju teško teretio Nicolu Luxarda zbog dobrih odnosa s guvernerom Bastianinijem i posebno bliskih odnosa s kasnijim guvernerom Giuntom:

*Ovaj svjedok — zabvaljujući svome službenom položaju — bio je premješten za vrijeme okupacije sa financijske direkcije u Splitu na financijski odjel gubernatorata u Zadru, bio je više puta očevidac posjeta optuženikovih [Luxardovih], pa je vidio koji autoritet on [Luxardo] uživa. Svjedok je tako imao prilike čuti i lično mišljenje optuženog [Luxarda] u pogledu prilika u Dalmaciji, odnosno o politici koju bi trebalo primjenjivati prema našem narodu u Dalmaciji. Vidi se da je optuženik [Luxardo] bio nezadovoljan sa politikom Bastianinija, koja je po mišljenju optuženog bila preblaga. Optuženik je bio mišljenja da nije dovoljan teror koji su fašisti upotrebljavali pod Bastianinievim rukovodstvom, nego da bi trebalo čitav jedan pojas oko Zadra očistiti od stanovništva, da bi se tako osiguralo zadarske fašističke vlasti. (...) Izgleda da se ni Bastianini nije mogao složiti sa takovom politikom za to je jasno zašto se je optuženik [Luxardo] toliko radovao dolasku novog guvernera Giunte. Cijeli narod ovog kraja osjetio je, a na daleko se čuo režim Giunte; to je bio režim fašističkog teroriste-krvoloka (...).*⁸⁵

Nemam drugih podataka o Galzinji, također ne znam pod kojim je okolnostima komunističkim vlastima dao svoje svjedočenje. Može se sa znatnom sigurnošću pretpostaviti da i nije mogao svjedočiti drukčije nego na način koji će teško teretiti Nicolu Luxarda. No, želim istaknuti sljedeće: veliki župan Sinčić je u spomenutom izvješću iz travnja 1942. naveo da u Vladi za Dalmaciju u Zadru protiv probitaka NDH rade Vladan Desnica i Vladimir Galzigna/Galzinja. Kao što se vidi Galzigna/Galzinja zaista jest radio u Vladi za Dalmaciju, a

⁸⁴ HDA, Zbirka gradiva talijanskih okupacijskih vlasti, kut. 2, Arhiva italijanskih okupacionih vlasti, A-I/a, Predmet a-6 — Bukorović. Inače je Bukorović poginuo krajem 1943. u angloameričkom zračnom bombardiranju Zadra. Vidjeti: HDA, DČO, 111-43, Komandantu Dinarske četničke oblasti, komandant, vojvoda [Radomir] Đedo [Đekić]. Izvješće je sastavljeno krajem prosinca 1943. godine.

⁸⁵ *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.—1946., Dokumenti*, 4, Dalmacija, Slavonski Brod — Zagreb 2011., priredili Mate Rupić, Vladimir Geiger, dok. br. 243.

moguće je da je uistinu imao priliku čuti razgovore Nicole Luxarda s visokim talijanskim dužnosnicima. Može se postaviti pitanje: Je li tim razgovorima prisustvovao i u njima sudjelovao i Vladan Desnica? Uostalom prema podacima koje ću poslije iznijeti, članovi obitelji Desnica poznavali su Nicolu Luxarda.⁸⁶

Iz svega navedenog proizlazi da su razne osobe, koje se u izvorima NDH povezuju s Vladanom Desnicom (arhimandrit Danilo Bukorović, Vladimir Galzigna/Galzinja, Vladimir Rismondo), zaista bile u manjoj ili većoj mjeri bliske s talijanskim vlastima. Zanimljiva je još jedna pojedinost. Vladan Desnica je sredinom 1942. iz Zadra svojoj sestri Nataši u Splitu poslao jedno pismo. To pismo je Nataši Desnica iz Zadra donio Đoko Dimitrović.⁸⁷ Tko je točno bio Đoko Dimitrović, nije mi poznato. No, otprilike dvije godine poslije, u jednom doušničkom izvješću koje je dostavljeno redarstvenim vlastima NDH, a koje se bavilo djelovanjem četnika na području kotara Benkovac, spomenuto je nekoliko istaknutih četnika iz Benkovca za koje je navedeno da su »ubijali hrvatsko pučanstvo«. Među njima je spomenut i »DIMITROVIĆ DJOKO iz Benkovca«.⁸⁸ Ne mogu točno potvrditi da je riječ o istoj osobi koja je prenosila pisma Vladana Desnice iz Zadra u Split, možda su to dvije različite osobe s istim imenom i prezimenom. No, isto tako, možda jest riječ o istoj osobi.

Sredinom 1942. Talijani su odlučili da u borbu protiv partizana na anektiranom području Dalmacije uključe i mjesno stanovništvo, koje su organizirali kao protukomunističke dobrovoljce. Tako je tijekom lipnja i srpnja 1942. pri Vladi za Dalmaciju u Zadru osnovan Zbor protukomunističkih dobrovoljaca talijanske Dalmacije (*Corpo volontari anticomunisti della Dalmazia italiana*). Te su postrojbe uglavnom osnovane na anektiranom području sjeverne Dalmacije, a bile su podijeljene na »katoličke« i »pravoslavne«, odnosno dio tih postrojbi bio je popunjen Hrvatima, a dio Srbima iz anektirane Dalmacije. Čini se da je tim talijanskim postrojbama znatnim dijelom pristupilo siromašnije seljačko stanovništvo, koje je na to bilo motivirano i činjenicom da su pristupanjem protukomunističkoj miliciji od talijanskih vlasti primili plaću, a Talijani su osiguravali i opskrbu za njihove obitelji. Također su u te postrojbe pristupali različiti problematični pojedinci. Protukomunistički dobrovoljci polagali su prisegu u kojoj je među ostalim stajalo da će se i po cijenu života posvetiti oružanoj borbi za uništenje komunizma, kako bi »talijanska Dalmacija dobila mir i napredak prema fašističkom zakonu i poretku«. U talijanskim akcijama »čišćenja« par-

⁸⁶ Za podatke o zadarskoj obitelji Luxardo vidjeti: Zlatko Begonja, »Iza obzorja pobjede: sudski procesi 'narodnim neprijateljima' u Zadru 1944.—1946.«, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 1, Zagreb 2005., 71.-82.

⁸⁷ Rokсандić, »Ratni dani Vladana Desnice«, 545.

⁸⁸ HDA, ZZ NDH, I-34/240-242, Organizacija četničkih postrojbi na području kotarske oblasti Benkovac. — Pouzdanik iz Nina dana 28 lipnja 1944 godine dostavlja.

tizana i njihovih suradnika protukomunistički dobrovoljci nerijetko su se isticali u nasilju nad civilnim stanovništvom.⁸⁹

Nakon što je primio podatke da se u anektiranoj Dalmaciji osnivaju postrojbe protukomunističkih dobrovoljaca, veliki župan Sinčić je iz Knina o tome izvijestio Zagreb. Sinčić je tu pojavu nove vojne organizacije tumačio kao širenje četnika na područje anektirane Dalmacije, a izvještavajući o tome, također je naveo da se takav razvoj smatra »uspjehom« Nike Novakovića Longa i Boška Desnice.⁹⁰ Predstavnici četnika iz NDH surađivali su s Talijanima u osnivanju protukomunističkih dobrovoljaca u anektiranoj Dalmaciji. No, poslije ni sami četnici nisu bili zadovoljni kada su katolički protukomunistički dobrovoljci provodili nasilje nad srpskim stanovništvom anektirane Dalmacije. Zato su četnici Srbima iz anektiranog dijela sjeverne Dalmacije savjetovali da ne odlaze u talijanske protukomunističke dobrovoljce, nego da se priključe Velebitskoj četničkoj brigadi, koja je djelovala na području NDH.⁹¹

Početak rujna 1942. talijanske vlasti u anektiranoj Dalmaciji počele su izdavati *Glas dobrovoljca antikomunističkog odreda Talijanske Dalmacije*. To glasilo izlazilo je tri puta tjedno, a dijelilo se besplatno. Služilo je za širenje promidžbe talijanskih vlasti, odnosno fašističke ideologije među stanovništvom anektirane Dalmacije. Na početku je tiskano na srpsko-hrvatskom i talijanskom jeziku, a poslije isključivo na srpsko-hrvatskom.⁹² Glavni ustaški stan je krajem veljače 1943. dostavio Ministarstvu vanjskih poslova NDH prijepis jednog članka objavljenog u *Glasi dobrovoljca*, a u popratnom dopisu među ostalim je pisalo:

*Pravi urednik lista jest Vladan Desnica, rodom iz Obrovca, poznati srpski klikaš iz grupe Dr. N. Novakovića-Longa (...).*⁹³

No, talijanski dokumenti ne potvrđuju spomenutu tvrdnju. Vojni ured Vlade za Dalmaciju je krajem kolovoza 1942. obavljao pripreme za početak izdavanja *Glasa dobrovoljca*. Iz uputa i smjernica tog ureda vidi se da je rad na uređivanju i izdavanju glasila bio podijeljen među različitim uredima Vlade za Dal-

⁸⁹ Vinko Branica, »Formiranje antikomunističke milicije na anektiranom području sjeverne Dalmacije i njena aktivnosti protiv NOP-a«, *Zbornik Instituta za historiju radničkog pokreta Dalmacije*, 4, Split 1978., 895.-911.; Oddone Talpo, *Dalmazia, Una cronaca per la storia (1942)*, Roma 1990., 355.-359.

⁹⁰ HDA, ZZ NDH, I-74/535, I-75/804, U[staška] N[adzorna] S[lužba], Ured II. Odjel 3. F. 62. Zaprim.[ljeno] dne 4. I. u sati 13. 1943. Izvjestitelj B.; *NOB u Dalmaciji, Zbornik dokumenata*, knjiga 2, dok. br. 539.; Kisić Kolanović, *Mladen Lorković, ministar urotnik*, 214.

⁹¹ Branica, »Formiranje antikomunističke milicije na anektiranom području sjeverne Dalmacije i njena aktivnosti protiv NOP-a«, 902., 906.

⁹² Vjekoslav Maštrović, *Jadertina croatica, Bibliografija knjiga, časopisa i novina izdanih na hrvatskom ili srpskom jeziku u Zadru*, II. dio, Časopisi i novine, Zagreb 1954., 106.-107. O *Glasi dobrovoljca* i njegovom sadržaju također vidjeti: Petrić, »Zadarske novine *Giornale di Dalmazia* i *Glas dobrovoljca* (1941.—1943.)«, 281.-311.

⁹³ HDA, MVP NDH, Politički odjel, Odsjek za romanske zemlje, I. Taj. Broj: 61/1943.

maciju, uz suradnju sa zadarskim listom *Giornale di Dalmazia*, koji je bio zadužen za tiskanje i distribuciju *Glasa dobrovoljca*. Također je određeno da će glavni urednik *Glasa dobrovoljca* biti gospodin Drizzi (redattore capo sarà il Sig. DRIZZI*). No, ne bih isključio mogućnost da je Vladan Desnica bio suradnik *Glasa dobrovoljca*. Naime, taj list trebao je imati i rubriku koja bi se bavila mjesnim prilikama u anektiranoj Dalmaciji, a u pisanju članaka za tu rubriku trebale su surađivati osobe koje je trebao odrediti Vojni ured Vlade za Dalmaciju (»Alla compilazione degli articoli di propaganda locale (...) collaboreranno le persone che saranno officiate dal Gabinetto Militare«).⁹⁴ Možda je jedna od tih osoba bio i Vladan Desnica. Budući da je on prevodio pojedine tekstove koji su objavljeni u *Giornale di Dalmazia*, ne bih zanemario mogućnost da je s talijanskog na srpsko-hrvatski prevodio i članke koji su objavljeni u *Glasi dobrovoljca*.⁹⁵

Na temelju svega prethodno iznesenog smatram da su krajnje upitne tvrdnje s početka ovog priloga da je Vladan Desnica od 1942. ili 1943. bio suradnik partizanskog pokreta. Znatno veći broj puno pouzdanijih izvora upućuje na suprotno, odnosno da je on u tome razdoblju bio djelatnik talijanske uprave u anektiranoj Dalmaciji, kao i suradnik četničkog pokreta. Pri tome nikako ne želim reći da je Vladan Desnica, kao službenik talijanske Vlade za Dalmaciju, iskreno prihvatio Talijane i njihovu fašističku ideologiju. Suradnja s Talijanima bila je izraz nužde u okolnostima koje su nastale slomom Jugoslavije i proglašenjem NDH. Za srpsku skupinu iz sjeverne Dalmacije, kojoj je pripadao i Vladan Desnica, Talijani su bili prihvatljiv saveznik u slabljenju utjecaja NDH u Dalmaciji, kao i borbi protiv komunista, odnosno partizana, ali je krajnji cilj bila pobjeda Zapadnih saveznika i obnova Kraljevine Jugoslavije. Ovi ciljevi mogu se vidjeti iz pisma koje je Niko Novaković Longo još 16. kolovoza 1941. uputio Bošku Desnici. U pismu stoji da treba spašavati srpski narod, a to podrazumijeva da se on ne treba sukobljavati s Talijanima, kao što žele komunisti, odnosno partizani. Takvo sukobljavanje samo će voditi stradanju Srba. Zato s Talijanima treba surađivati do konačne pobjede savezničkih zemalja koje ratuju protiv sila Osovine, a tada će »spašeni [srpski] narod« dobiti povoljno mjesto u »budućem slobodnom svijetu«. ⁹⁶ Zanimljivo je i da u drami Vladana Des-

⁹⁴ DAST, Vlada za Dalmaciju (R. Governo della Dalmazia), kut. 30, Gabinetto militare, N. 1745 di prot. G.M., N. 1749 di prot. G.M.

⁹⁵ Treba spomenuti da je u listopadu 1942. u Splitu pokrenuto i četničko glasilo *Krik iz jama* (vidjeti: Jelić-Butić, *Četnici u Hrvatskoj*, 177.). Prema podacima koje je početkom lipnja 1943. u jednom izvješću spomenulo Poslanstvo Kraljevine Jugoslavije u Madridu, među »videnijim ličnostima« koje su okupljene oko *Krika iz jama* spominje se i, kako je navedeno, »Desnica (Uroš?)«. Očito navedeni podatci nisu bili sasvim pouzdani, ali u svakom slučaju nije mogla biti riječ o Urošu Desnici, koji je umro još u srpnju 1941. No, ne mislim da je nemoguće, iako to ne mogu pouzdano tvrditi, da je s *Krikom iz jama* surađivao upravo Vladan Desnica. Za navedeno izvješće Poslanstva Kraljevine Jugoslavije u Madridu vidjeti: *NOB u Dalmaciji, Zbornik dokumenata*, knjiga 6, travanj-lipanj 1943. godine, Split 1984., dok. br. 313.

⁹⁶ Plenča, *Kninska ratna vremena*, 247.

nice *Ljestve Jakovljeve* iz 1961., čija se radnja događa u Drugome svjetskom ratu, glavni lik Jakov Pečina također zastupa stajalište da je besmisleno pružiti djelatan otpor silama Osovine:

U načelu, ja nisam protiv akcije, kad ta akcija ima bar neke šanse. Ja sam samo protiv improvizacija, protiv megalomanskih ispada. Ali akcija kao izvipljavanje nekoliko usijanib glava, radi »spasavanja časti« i »svjetljanja obraza«, ili iz onog našeg tradicionalnog kompleksa žrtvovanja, to je samo anabronistički ostatak naše neizlječive folklorističko-heroijske formacije duba.⁹⁷

I neki dokumenti jugoslavenske kraljevske vlade u izbjeglištvu pokazuju da su Niko Novaković Longo, Boško Desnica, Vaso Miljuš i arhimandrit Danilo Bukorović iskreno priželjkivali konačnu pobjedu Velike Britanije i obnovu Kraljevine Jugoslavije. No, oni su isto tako bili zabrinuti zbog komunista, koji nakon rata namjeravaju preuzeti vlast.⁹⁸

Treba se osvrnuti i na politiku Kraljevine Italije. S jedne strane, ona je, na čelu s fašističkim vođom Benitom Mussolinijem, vezana čvrstim savezništvom s Hitlerovim Reichom. S druge strane, talijanske elite, među kojima i visoki vojni časnici, nisu bili bezuvjetno vezani za fašistički režim, niti su vjerovali u konačnu njemačku pobjedu. Zato se veze talijanske vojske s četnicima u NDH mogu sagledati kroz nekoliko točaka. Na prvome mjestu, dajući potporu četnicima, Talijani slabe NDH, koja je formalno saveznica Italije, ali je s njom u trajnom latentnom sukobu zbog pripadnosti krajeva na istočnom Jadranu. Na drugome mjestu, četnici su Talijanima koristan saveznik u borbi protiv partizana. Na kraju, talijanske veze s četnicima odražavaju i talijansku težnju da preko četnika ostvare kontakt i s jugoslavenskom kraljevskom vladom u izbjeglištvu, čime otvaraju još jedan kanal prema Zapadnim saveznicima, a ti kontakti će Italiji dobro doći u slučaju prekida savezništva s Nijemcima.⁹⁹ Uostalom, kada je komunističko-partizansko vodstvo početkom 1943. pregovaralo s njemačkim predstavnicima o uspostavi međusobnog primirja, predstavnici partizana su Nijemcima izjavljivali kako su za njih glavni protivnici četnici koji žele stvoriti »Veliku Srbiju«, kao i da će se partizani boriti protiv Zapadnih saveznika ako se oni iskrcaju na istočnom Jadranu i podupru uspostavu »četničke vlasti«. Istovremeno je Josip Broz Tito obavještavao Moskvu da se kod vođe četnika Draže Mihailovića nalaze britanski časnici koji su stupili u vezu s Talijanima.¹⁰⁰

⁹⁷ Krešimir Nemeć, *Vladan Desnica*, Zagreb 1988., 110.-111.

⁹⁸ Plenča, *Kninska ratna vremena*, 278.

⁹⁹ Dragan S. Nenezić, *Jugoslovenske oblasti pod Italijom 1941—1943.*, Beograd 1999., 127.-128.

¹⁰⁰ Miša Leković, *Martovski pregovori 1943.*, Beograd 1985., 27., 131.-140.

Od kapitulacije Italije do kraja Drugoga svjetskoga rata

Na kraju će u srpnju 1943. talijanski kralj i vojska svrgnuti Mussolinija s vlasti, što je bio uvod u prelazak Italije na stranu Zapadnih saveznika. Time se otvarala mogućnost da talijanska vojska u anektiranoj Dalmaciji i obližnjim dijelovima NDH iznenada postane čuvar mostobrana na istočnom Jadranu na koji bi se mogle iskrcati angloameričke snage. Očito, to nije odgovaralo Nijemcima, koji su zato počeli obavljati pripreme za zaposjedanje istočnog Jadrana. Iskrčavanje Saveznika na tome području iz prethodno navedenih razloga nije moglo odgovarati ni jugoslavenskim komunistima. Tako je Okružni komitet KPH za Zadar početkom kolovoza 1943. raspolagao podacima da je jugoslavenska kraljevska vlada u Londonu naredila da se osnuje »Sjevernodalmatinska srpska divizija«, u čijem će sastavu biti dotadašnji talijanski protukomunistički dobrovoljci. Talijani će ubrzo »odstupiti«, pod čime se očito mislilo na talijansku kapitulaciju. Tada će Srbi preuzeti vlast, a kralj Petar II. Karađorđević vratit će se u zemlju. Okružni komitet KPH za Zadar smatrao je da sve navedeno treba shvatiti s najvećom ozbiljnošću. Također je spomenuta prisutnost »velikosrpskoga-četničkog« utjecaja jer veći broj srpskih »trgovaca, intelektualaca i popova« nastavlja suradnju s Talijanima, a istovremeno podupiru jugoslavensku kraljevsku vladu u izbjeglištvu. Kao pripadnici te skupine spomenuti su i braća Miljuš iz Obrovca.¹⁰¹

Talijanska kapitulacija, odnosno primirje sa Zapadnim saveznicima, objavljena je 8. rujna 1943. godine. Njemačka vojska, koja je već bila razmještena na matičnom talijanskom teritoriju, krenula je u razoružavanje talijanske vojske, a njemačke postrojbe u NDH ušle su u dotadašnju anektiranu Dalmaciju. Zapadni saveznici se ipak nisu iskricali na tome području. Istovremeno je NDH slovom Italije dobila mogućnost poništiti Rimske ugovore iz 1941. i proglasiti da u svoj sastav priključuje do tada talijanske krajeve na istočnom Jadranu. Tako je Zagreb na području sjeverne Dalmacije, odnosno Ravnih kotara, osnovao novu Veliku župu Sidraga i Ravni kotari. Njzino sjedište trebalo je biti u Zadru, u koji je 10. rujna 1943. ušla njemačka vojska.¹⁰²

Talijanski predstavnici u Zadru, među kojima je bio i prethodno više puta spominjani Carlo de Höbert, koji je u međuvremenu preuzeo dužnost povjerenika načelnika grada Zadra, odmah su se obratili njemačkoj vojsci, izjavljujući da neće moći preuzeti odgovornost za stanje u gradu ako u njega uđu ustaše.¹⁰³ U vezi s ovim jedna »vrlo pouzdana osoba« već je 10. rujna 1943. izvijestila vlasti u Zagrebu da se u Zadru nastavlja zajednička djelatnost »talijanaša« i

¹⁰¹ NOB u Dalmaciji, *Zbornik dokumenata*, Knjiga 7, srpanj-kolovoz 1943. godine, Split 1984., dok. br. 69.

¹⁰² Barić, *Ustaše na Jadranu*, 125.

¹⁰³ Oddone Talpo, *Dalmazia, Una cronaca per la storia (1943-1944)*, Roma 1994., 1334.

četnika, među kojima su Niko Novaković Longo i Boško Desnica. »Četnici i Talijani« su za novog načelnika grada Zadra imenovali Karla Höberta von Schwarztahla. To je učinjeno kako bi se zavarala njemačka vojska jer se Höbert, svojim njemačkim imenom, može njemačkoj vojsci predstaviti kao čovjek od povjerenja. No, »pouzdana osoba« navela je da je zapravo riječ o poznatom »hrvatožderu, anglofilu i četničkom zaštitniku« koji će, kao zadarski načelnik, i dalje raditi na štetu Hrvata, odnosno onako kako to žele četnički vođe. Uostalom, poznato je da je Höbert uvijek štitio i u svojem zadarskom domu primao u goste Novakovića Longu i ostale »srbske konzule«. Štoviše, Höbert se i prije sloma Kraljevine Jugoslavije isticao kao »anti-fašist«, a tako se držao kako bi se dodvorio tadašnjem jugoslavenskom konzulu u Zadru, odnosno kako bi mogao obilaziti posjede koje je imao na obližnjem jugoslavenskom teritoriju. U vezi s ovim Ministarstvo vanjskih poslova NDH poduzelo je mjere kako bi se njemačke predstavnike upozorilo na spomenutu »makinaciju« kojom četnički i talijanski krugovi, koji već dugo dobro surađuju, preko novog načelnika Zadra žele nastaviti svoju djelatnost protiv NDH i Njemačkog Reicha.¹⁰⁴

Da su navedeni podatci bili točni, dokazuju četnički dokumenti. U prosincu 1943. na zadarsko područje stigao je četnički vojvoda Radomir Đedo Đekić, gdje je sa svojim ljudima vodio borbe protiv partizana. Đekić je tada stupio u vezu s Carlom de Höbertom, o čemu će u izvješću vojvodi Momčilu Đujiću navesti:

Dr. Hebert je vođa Italijanske grupe Srbofilsko-četničke u Zadru. Oni žele punu saradnju sa četnicima i spremni su da dadu veliku pomoć u novcu, oružju, obući, odjeći i hrani. (Želeli bi da pod našim okriljem budu zaštićeni od ustaša, fašista, partizana i drugih a kad dođu [Zapadni] saveznici da budu pred njima od četnika tako predstavljani).¹⁰⁵

Predstavnici navedene skupine su Đekiću otkrili skriveno skladište oružja, streljiva i opreme koje se nalazilo u Zadru, i on je sve to uzeo i podijelio svojim četnicima. Osim toga, četnici u Smilčiću uspostavili su vezu s De Höbertom, koji ih je iz Zadra trebao nastaviti opskrbljivati oružjem, streljivom i drugom opremom.¹⁰⁶ Očito je De Höbert u Smilčiću imao posjed. Prema podatcima koji potječu iz sredine 1944. vidljivo je da su se četnici opskrbljivali vinom iz De Höbertove konobe u Smilčiću.¹⁰⁷

Nije mi poznato je li De Höbert ostao na dužnosti načelnika Zadra. Najvjerojatnije nije jer su vlast u tome gradu nakon dolaska Nijemaca preuzeli fašis-

¹⁰⁴ HDA, MVP NDH, Politički odjel, Odsjek za romanske zemlje, I. Taj. Broj: 255/1943.

¹⁰⁵ HDA, DČO, 111-43, Komandantu Dinarske četničke oblasti, komandant, vojvoda [Radomir] Đedo [Đekić]. Izvješće je sastavljeno krajem prosinca 1943. godine.

¹⁰⁶ Isto.

¹⁰⁷ Veći broj »reversa« kojima se potvrđuje da su četnici iz konobe Carla de Höberta u Smilčiću primili vino nalazi se u: HDA, DČO, 1324-3, 1324-6.

ti, koji su priznavali novu Mussolinijevu Talijansku Socijalnu Republiku. Ta uprava nastavila je djelovati u Zadru sve do pred kraj 1944. godine. Tako je Velika župa Sidraga i Ravni kotari svoje sjedište morala smjestiti u Zemunik. Nakon povlačenja njemačke vojske iz Dalmacije u jesen 1944. u Zadar su ušli partizani.¹⁰⁸ No, za ovaj prilog najvažnije je to što prethodno navedeni izvori o De Höbertu potvrđuju postojanje »srbo-talijanaške« skupine u Zadru o kojoj su vlasti NDH imale podatke i znatno prije kapitulacije Italije.¹⁰⁹

Krajem 1943. redarstvene vlasti NDH u Zagrebu primile su od jednog doušnika izvješće o stanju u Obrovcu. Izvješće je počelo konstatacijom da na području Obrovca u većini živi pravoslavno stanovništvo. Još za austrijske vladavine vodeće obitelji u tome mjestu bile su Desnice i Urukala. Nakon uspostave jugoslavenske države te dvije obitelji dobile su još više na ugledu, a u svojem su djelovanju uživale potporu Beograda. Tako je Sergije Urukalo postao narodni poslanik, a Uroš Desnica senator. Te su obitelji postale »strah i trepet« za malobrojne Hrvate koji im na izborima nisu dali svoj glas. Osim toga, uz Desnice i Urukala, u Obrovcu su se počela isticati braća Miljuš, koji su od jugoslavenskih vlasti dobili potporu za svoju veletrgovinu drvom. U tome poduzeću bilo je zaposleno mnogo radnika, koji su gospodarski i politički ovisili o Miljušima. Tako su i Hrvati neko vrijeme bili podložni spomenutim obiteljima. No, postupno su se Hrvati počeli »svrstavati u svoje prave redove«. To je poljuljalo položaj Desnica i Urukala, pa se Hrvate počelo batinati i zastrašivati. Također su iz Općine Obrovac izdvojena tri sela naseljena Hrvatima i priključena Općini Novigrad. Tako su Srbi željeli spriječiti da im Hrvati u Općini Obrovac čine oporbu. Isto tako država je započela s ulaganjima u sela naseljena Srbima, a nije se ulagalo u sela naseljena Hrvatima. Kako je zaključeno u navedenom izvješću, Srbi su se pokazali kao »dobri taktičari« jer su znali da moraju svoj narod podignuti u gospodarskom i prosvjetnom smislu, pa će taj narod i u političkom smislu biti »kako to oni žele«. Tako su Desnice, Miljuši i Urukala svojim djelovanjem učvrstili svoj položaj kod svih Srba u sjevernoj Dalmaciji i južnoj Lici. Te obrovačke obitelji sa svim drugim istaknutim Srbima na tome području, primjerice Nikom Novakovićem Longom, bile su u »najužem prijateljstvu«. Nakon sloma Kraljevine Jugoslavije ti srpski elementi povezali su se s Talijanima, posebno s talijanskim predstavnicima u Zadru, s kojima su istaknuti obrovački Srbi već od prije bili u prijateljskim odnosima: primjerice zadarski industrijalac Nicolò Luxardo i bivši talijanski civilni komesar u Obrovcu Rodolfo Cettineo bili su školske kolege Boška Desnice. U izvješću je ponovljeno kako je Obrovac važno raskrižje glavnih putova i zato su ga Talijani, una-

¹⁰⁸ Barić, *Ustaše na Jadranu*, 124.-142.; Talpo, *Dalmazia, Una cronaca per la storia (1943—1944)*, 1329.-1566.

¹⁰⁹ U vezi s Carlom de Höbertom zanimljiva je još jedna pojedinost. Naime, u drami Vladana Desnice *Ljestve Jakovljeve* glavni lik Jakov Pečina ima bivšeg školskog druga koji je postao nacistički načelnik policije i koji se zove »Huber«. Nemeć, *Vladan Desnica*, 109.-117.

toč svim zahtjevima NDH, držali pod svojim nadzorom. Isto je tako Obrovac bio važno mjesto za djelovanje četnika na tome području. Zaključeno je da vlasti NDH moraju posvetiti pozornost Obrovcu i okolnom području jer se upravo ondje nalaze »najgorčeniji Srbi«:

Desnice, Urukale i Miljuši ni danas ne miruju. Oni su se učinili lojalni prema Niemcima, te su s njima sklopili i nekakove sporazume, a sve to skupa odražuje se na grbači hrvatskog živilja u tom području. Uvjeren je pouzdanik da to oni rade sve po nalogu Londona, kako bi bolje sačuvali srbski živalj, te u danom momentu bili desna ruka londonskoj politici.¹¹⁰

NDH se nakon talijanske kapitulacije nadala da će biti razoružane i raspuštene četničke snage koje su do tada, uz talijansku potporu, djelovale u hrvatskom obalnom području. No, ubrzo je njemačka vojska uspostavila suradnju s četnicima u sjevernoj Dalmaciji, prihvativši ih kao korisne suborce u borbi protiv partizana, pri čemu Nijemci uglavnom nisu obraćali pozornost na prosvjede NDH usmjerene protiv četnika.¹¹¹ Prethodno spomenuto doušničko izvješće upućeno u Zagreb spominje da su »sporazum« s Nijemcima sklopili i istaknuti obrovački Srbi. No, taj podatak nisam uspio potvrditi pouzdanijim izvorima.

Razdoblje i prostor o kojem sada pišem zapravo je ono o kojem govori roman Vladana Desnice *Zimsko ljetovanje* iz 1950. godine. To su mjeseci u kojima angloameričko zrakoplovstvo silovito bombardira i razara Zadar, pa njegovo talijansko stanovništvo napušta grad. Dio se brodovima evakuira u sjevernojadranske talijanske luke, a dio skriva na obližnjim otocima ili u zadarskom zaleđu. Nasuprot Marinkovićevim tvrdnjama da se Vladan Desnica s obitelji već početkom 1942. preselio iz Splita u Islam Grčki, a da je u Zadru boravio samo povremeno, Roksandić, iako nedovoljno jasno, daje naslutiti da je Vladan Desnica s obitelji živio u Zadru, i da su se u Islam Grčki preselili tek nakon što je Zadar teško bombardiran u studenom 1943. godine.¹¹²

Tijekom 1944. na području Velike župe Sidraga i Ravni kotari razmještene su i ustaške i četničke postrojbe, kao i njemačka vojska. Pri tome Nijemci teže suzbiti međusobne sukobe četnika i ustaša, te ih, i jedne i druge, iskoristiti u borbama protiv partizana.¹¹³ Za ovaj prilog važno je spomenuti da je vojvoda Momčilo Đujić početkom veljače 1944. naredio da se osnuje II. dalmatinski četnički korpus, koji je trebao djelovati na području između rijeka Krke i Zrma-

¹¹⁰ HDA, ZZ NDH, I-34/162-164, Istaknuti Srbi u Obrovcu i stanje u njemu. Pouzdanik iz Dalmacije dostavlja, 28. prosinca 1943.

¹¹¹ Barić, *Ustaše na Jadranu*, 511.-574.

¹¹² »Desnice (...) preživjeli dva saveznička bombardiranja (...) Zadra u studenom 1943. godine«, »Desnice su napustile Zadar nakon drugog bombardiranja koncem studenog 1943.«. Roksandić, »Ratni dani Vladana Desnice«, 540.-541., 547.

¹¹³ Barić, *Ustaše na Jadranu*, 124.-142., 236.-242., 541.-544.

nje, a u travnju iste godine za komandanta tog korpusa određen je major Miodrag Kapetanović. U sastavu tog korpusa je, među ostalim, djelovala i četnička brigada »Janković Stojan«, čiji se štab nalazio u Smilčiću.¹¹⁴

O stanju u Obrovcu i općini Smilčić (u čijem je sastavu bio i Islam Grčki) nakon talijanske kapitulacije dosta podataka daju komunistički, odnosno partizanski dokumenti. Prema podatcima Okružnog komiteta KPH Zadar s kraja listopada 1943. komunisti su strijeljali pet osoba s područja općine Obrovac za koje su postojali podatci da pripadaju četničkoj skupini koju vodi Uroš Miljuš, brat Vase Miljuša. Predstavnici nekih sela, pa čak i članovi partizanskih narodnooslobodilačkih odbora, intervenirali su za te »izrode«, pa je Okružni komitet zaključio da to pokazuje nedovoljnu »političku zrelost« srpskog stanovništva tog kraja. Također je zaključeno da je »dvoličnjački pravoslavni popovski element« u znatnoj mjeri uključen u širenju četničke propagande.¹¹⁵

Kotarski komitet KPH Benkovac je početkom studenog 1943. optimistično zaključio da je politička situacija na području tog kotara prilično povoljna, odnosno da narod tog kraja znatnim dijelom podržava partizane. Takvo je stanje i u samom Obrovcu, u kojem Vaso Miljuš ipak i dalje širi četničku propagandu. Također je povoljno stanje u Općini Smilčić, gdje je znatnim dijelom suzbijena mržnja između Hrvata i Srba. Pri tome je navedeno da se u smislu potpore partizanima »popravilo« selo Islam Grčki. Unatoč iskazanom optimizmu, Kotarski komitet KPH Benkovac ipak je upozorio da se i dalje osjeća djelovanje »pete kolone« koja onemogućava mobilizaciju stanovnika u partizanske redove i koja narod drži u »pasivnosti«.¹¹⁶ Krajem studenog 1943. Kotarski komitet KPH Benkovac ipak je zaključio da je u Općini Obrovac u posljednje vrijeme pojačan »velikosrpski utjecaj«, odnosno potpora jugoslavenskoj kraljevskoj vladi u izbjeglištvu i kralju Petru II. Karađorđeviću. Takvu djelatnost razvija agent »jugoslavenske vlade« i »sluga okupatora« Vaso Miljuš sa svojim bratom Urošem i oni imaju utjecaj na dio srpskog stanovništva kod kojeg još postoji »dosta nacionalne mržnje«.¹¹⁷

Partizanska obavještajna služba je početkom prosinca 1943. imala podatke da je u Obrovcu uspostavljena općinska uprava NDH na čelu s Leopoldom Ivezićem, a u tu upravu uključeni su i neki pravoslavci. Inače, u Općini Obrovac i dalje je bio izražen snažan četnički utjecaj:

¹¹⁴ Vinko Branica, »Razvoj četničkog pokreta poslije kapitulacije Italije na bivšem anektiranom području sjeverne Dalmacije«, *Zbornik Instituta za historiju radničkog pokreta Dalmacije*, 4, 913.-927.

¹¹⁵ HDA, Okružni komitet Komunističke partije Hrvatske Zadar (dalje: OK KPH Zadar), kut. 3, KP-301/1607, 25. X. 1943.

¹¹⁶ NOB u Dalmaciji, *Zbornik dokumenata*, Knjiga 9, studeni-prosinac 1943. godine, Split 1985., dok. br. 14.

¹¹⁷ Isto, dok. br. 89.

Inače gotovo najjača politička struja među seljacima pravoslavnih sela ove općine jeste rojalizam i isticanje srpstva. Glavni četnički agitator je Vaso Miljuš (koji je propustom naših drugova u Obrovcu bio pušten poslije hapšenja na slobodu). Njegovom agitacijom u Zelengradu, koji je nekada sa simpatijama gledao n.[arodno]o.[slobodilač]u[b.]orbu u roku od mjesec i po dana skrojilo se preko 350 šajkača. Računa se, da taj broj premašuje broj šajkača skrojenih u zadnjih 10 godina. U tom selu naročito je djelovao njegov brat Uroš Miljuš, koji je među seljacima podijelio oko 500 m[etara] platna.¹¹⁸

Krajem prosinca 1943. partizanski obavještajci navodili su da je Vaso Miljuš, inače »pronevjeritelj milionar«, glavni vođa četnika na području Obrovca.¹¹⁹ Početkom 1944. Kotarski komitet KPH Benkovac ocjenjivao je da je Obrovac središte djelovanja četnika i ustaša, odnosno »veći dio gospode« iz toga mjesta su protivnici partizana, a siromašni mještani naklonjeni su partizanima. Također je navedeno da u Općini Smilčić postoji snažna četnička propaganda, koja je posebno izražena u selu Kašiću, a u manjoj mjeri i u Islamu Grčkom.¹²⁰

Sredinom siječnja 1944. Kotarski komitet KPH Benkovac ocijenio je kako »domaći izrodi« u Obrovcu shvaćaju da ih »njihovi gospodari« vode u propast, ali im to ipak ne smeta da »mrze našu borbu iz dna duše«. Pri tome je ponovno istaknut Vaso Miljuš kao organizator četnika, ali je također navedeno da je »peta kolona« dobila »osjetljiv udarac sa likvidacijom Uroša Miljuša i kompanije«. U vezi sa stanjem na području Općine Smilčić, Kotarski komitet je u tome razdoblju ocjenjivao kako je to »najbolnija točka« u kojoj se vrlo teško razvija naklonjenost stanovništva partizanima. Pri tome se za sela Islam Grčki, Kašić i Smilčić »bez pretjerivanja« može reći da su »centri četničke propagande« u koje komunisti gotovo nikako ne mogu pristupiti.¹²¹

Iz rečenog proizlazi da su komunisti početkom 1944. likvidirali Uroša Miljuša i još neke četničke elemente s područja Obrovca. Vaso Miljuš će u vezi s ubojstvom svojega brata u jednom pismu napisati:

Krvnicima je trebala Uroševa krv i Uroševa glava, uzeli su je, ali je Bog velik i ne plaća svake subote, a smrt Uroševa treba da pokaže svima svjesnim Srbima, šta svakoga od nas čeka kad bi u Slobodnoj Hrvatskoj Antu Pavelića zamjenio Josip Broz. Za nas Srbe koji se borimo za svoju zemlju, koji poštujemo amanete svojih starih, koji ljubimo svog Kralja, si-

¹¹⁸ HDA, OK KPH Zadar, kut. 3, KP-302/1733, R.O.C., Okrug Zadar, Broj: 262/1943.

¹¹⁹ HDA, OK KPH Zadar, kut. 4, KP-302/1741, R.O.C., Okrug Zadar, Broj: 286/1943.

¹²⁰ HDA, OK KPH Zadar, kut. 4, KP-303/1788, K. K. K.P.H. Benkovac, 1. januara 1944.

¹²¹ HDA, OK KPH Zadar, kut. 4, KP-303/1813, Kotarski komitet K.P.H. Benkovac, 14. I. 1944.

*roče naše kome HRVATI sa Antom na čelu ubiše oca, svjesni smo da nam je sudbina ista podpuno, bili pod Antom ili Josipom.*¹²²

Partizani su u istom razdoblju boravili i u Islamu Grčkom. Pretpostavljam da je upravo tada Vladan Desnica bio »potresen« kada su se partizani smjestili i u njegovoj kući, kako je spomenuto u prethodno navedenom radu Cvijović Javorine.¹²³ Njemački zrakoplovi su krajem siječnja 1944. bombardirali Islam Grčki, i tada je stradalo više civila i partizana, a oštećeno je i imanje obitelji Desnica, odnosno Kula Jankovića.¹²⁴

Zapravo je njemačka vojska u tome razdoblju u sjevernoj Dalmaciji poduzela operacije protiv partizana, koje će znatnim dijelom poništiti uspjehe na širenju partizanskog pokreta ostvarene nakon talijanske kapitulacije.¹²⁵ Okružni komitet KPH Zadar je krajem ožujka 1944. u izvješću Oblasnom komitetu KPH za Dalmaciju naveo da se vojno i političko stanje u zadarskom okrugu znatno promijenilo na štetu partizana, čije su organizacije »ugušene« ili prolaze »krizu«. Neprijatelj širi nadzor nad tim područjem, a u mnogim je mjestima uspio uspostaviti »seosku miliciju«, odnosno u selima naseljenim Hrvatima uspostavljene su ustaške, a u selima naseljenim Srbima četničke posade. Tako su četnici organizirani i u Islamu Grčkom. Zbog takvog razvoja stanja, komunisti više nemaju utjecaja nad dobrim dijelom kotara Benkovac, a nakon što su se partizani povukli iz Općine Obrovac ondje su počeli djelovati »agenti četnika Miljuša« i nagovarati mjesne Srbe da pristupe četnicima.¹²⁶

U srpnju 1944. Kotarski komitet KPH Benkovac izvještavao je da u Općini Obrovac ima »nekoliko srpskih familija većinom bogatih« koje su »ogorčeni banditi«. Vođa im je Vaso Miljuš, a jedan od njegovih suradnika je Duško Desnica. Nažalost, nemam podatke o tome je li Duško Desnica bio obiteljski povezan s Boškom Desnicom. U istom izvješću o stanju na području Općine Smilčić piše da su ondje stigli četnici iz Like i da u svoje redove mobiliziraju mlađe neoženjene Srbe. Tako je i u Islamu Grčkom u četnike prisilno mobilizirano nešto više od 100 Srba, ali su komunisti ocjenjivali da su ti Srbi većinom simpatizeri partizana i moglo bi ih se prevesti u redove partizana.¹²⁷

U vezi s tim podatcima treba se vratiti na prethodno spomenuti rad Cvijović Javorine, koja je u razgovoru s kćerima Vladana Desnice uspjela saznati da

¹²² HDA, DČO, 17-17, Pismo Vase Miljuša upućeno Sergiju Simiću, Obrovac 18. februara 1944.

¹²³ Cvijović Javorina, »Obiteljska sjećanja na ratne dane Vladana Desnice«, 263.

¹²⁴ Rokсандić, »Ratni dani Vladana Desnice«, 540.-541. Usporediti s: Dragutin Grgurević, *Devetnaesta sjevernodalmatinska divizija*, Zagreb 1964., 94.

¹²⁵ O tim akcijama njemačke vojske u sjevernoj Dalmaciji vidjeti dokumente objavljene u: *NOB u Dalmaciji 1941—1945., Zbornik dokumenata*, Knjiga 10, siječanj-ožujak 1944. godine, Split 1986.

¹²⁶ HDA, OK KPH Zadar, kut. 4, KP-303/1913, 23. marta 1944.

¹²⁷ HDA, OK KPH Zadar, kut. 5, KP-304/2098, K. K. K.P.H Benkovac, 4. VII. 1944.

su jednog dana u kuću Desnica u Islamu Grčkom stigli »bosanski četnici« koji su tražili Stojana Desnicu. Iz intervjua, odnosno iz onoga što je objavila Cvijović Javorina, nije jasno zašto su četnici tražili Stojana. No, je li možda bila riječ o četnicima iz Like, koje spominje Kotarski komitet KPH Benkovac, a ne o četnicima iz Bosne? I jesu li ti četnici možda tražili Stojana kako bi ga mobilizirali u svoje redove?

Kao što se vidi iz navedenih komunističkih i partizanskih dokumenata, za glavnog četničkog organizatora u Obrovcu smatran je Vaso Miljuš. Isti dokumenti ne spominju da s četnicima surađuje ili da ih vodi Boško Desnica. No, ti dokumenti također ne navode ni da je Boško Desnica suradnik partizanskog pokreta. Ali, zanimljivo je skrenuti pažnju na jedno izvješće koje je sredinom kolovoza 1944. dostavljeno redarstvenim vlastima NDH i u kojem piše:

Iz cenzuriranog pisma doznajemo, da su oba sina doktora DESNICE, poznatog srbskog borca iz zapadne Dalmacije, među četnicima. Isti pljačkaju i teroriziraju naše stanovništvo u okolici Šibenika.¹²⁸

Kao što se vidi, u navedenom izvješću nije navedeno osobno ime »doktora DESNICE«. No, smatram kako se ne može isključiti da se pod »poznatim srbskim borcem iz zapadne Dalmacije« misli upravo na Boška Desnicu. Dakle, smatram kako postoji mogućnost da su tijekom 1944. dva sina Boška Desnice bila u četničkim jedinicama.

Ipak, mislim da je za ovaj prilog najvažnija naredba majora Miodraga Kapetanovića, komandanta II. dalmatinskog četničkog korpusa, koju je izdao 25. lipnja 1944. i u kojoj stoji:

U cilju što pravilnijeg rešavanja krivičnih dela počinjenih od boraca Zardarske brigade i brigade »STOJANA JANKOVIĆA« po Uredbi o Vojno četničkom krivičnom sudu i Vojno-Četničkom prekom sudu, za pravnog referenta ovih dveju brigada ODREĐUJEM brata VLADANA DESNICU — advokata. Sedište rada ovoga biće u Smilčiću. Radi toga Komandant Zardarske brigade dostavljaće sva optužna krivična dela i optužne raporte sa potrebnim saslušanjima okrivljenoga i svedoka na Komandanta brigade »Stojana Jankovića« sa naznačenjem »Za pravnog referenta« a ovaj će predmet proslediti do brata Desnice koji će dalje predmet proučiti, sastaviti optužnicu i ceo predmet dostaviti sudu korpusa radi donošenja presude. — Isti postupak je i komandanta brigade »Stojana Jankovića« za krivice počinjene od strane boraca ove brigade. — Komandanti brigada dužni su da izvrše prethodnu krivičnu istragu, a po napred naznačenoj Uredbi.¹²⁹

¹²⁸ HDA, ZZ NDH, I-17/882, I-17/1305, Sinovi dr. DESNICE — četnici. — Pododsjek VIII, dana: 15. kolovoza 1944. dostavlja.

¹²⁹ HDA, DČO, 132-17, Naredba Pov. Br. 4. komandanta II. dalmatinskog korpusa za 25. juna 1944. godine.

Smatram da navedeno dovodi u sumnju sve što je o svojim ratnim danima nakon rata izjavljivao Vladan Desnica, a što su poslije, u različitim oblicima, preuzeli i prof. dr. Marinković i prof. dr. Roksandić. Spomenuta naredba majora Kapetanovića ipak pokazuje da su četnici Vladana Desnicu smatrali čovjekom u kojeg mogu imati povjerenje. Nažalost, nisam pronašao druge izvore o djelatnosti Vladana Desnice na dužnosti četničkog pravnog referenta, ne znam ni je li tu dužnost, nakon imenovanja, stvarno i obnašao. Isto tako ne tvrdim ni da se on dobrovoljno javio na tu dužnost. No, i sa svim ovim ograda, ipak mislim da navedeno potvrđuje bliskost Vladana Desnice četničkom pokretu, a neizravno potvrđuje i njegovo prethodno sudjelovanje u obrovačko-zadarskoj »srbo-talijanaškoj« skupini.

No, smatram da će se u mjesecima neposredno nakon imenovanja Vladana Desnice za četničkog pravnog referenta dogoditi promjene koje će njegov život pokrenuti u drugome smjeru. Glavno ravnateljstvo za javni red i sigurnost u Zagrebu je sredinom kolovoza 1944. od jednog pouzdanika iz sela Smilčića primilo podatke o djelovanju četnika na području Ravnih kotara. Pouzdanik je javio da četnici, koje su naoružali Nijemci, nadziru sela Islam Grčki, Smilčić i Smoković. Pouzdanik je također javio da se Boško Desnica u međuvremenu iz Obrovca preselio na obiteljski posjed u Islamu Grčkom. To selo drže četnici, pa Boško u njemu može »mirnije vršiti svoju dužnost«. Također je navedeno da Boško Desnica zapravo održava »vezu« između četnika i partizana. Pouzdanik je ovu »vezu« između četnika i partizana objasnio kao njihovo zajedništvo u teroriziranju i ubijanju hrvatskog stanovništva.¹³⁰ No, ako je Boško Desnica u tome razdoblju zaista održavao »vezu« s partizanima, moje je mišljenje da je puno više bila riječ o njegovu pokušaju da se približi pokretu koji je prethodno smatrao protivničkim. Ovu pretpostavku potvrđivala bi i tvrdnja koju je krajem kolovoza 1944. iznio Kotarski komitet KPH Benkovac:

*Politička situacija na našem kotaru iz dana u dan se popravlja. Mase koje su do sada bile na strani neprijatelja ili su stale pasivno počele su naglo uviđati da su na krivom putu, te da bi ih mogla stići naskoro kazna koja zaslužuju, pak su počeli tražiti vezu sa nama (...).*¹³¹

U istom je izvješću navedeno da je Općina Smilčić dala 109 osoba u partizane, 524 osobe u četnike i 54 u ustaše. Tako se u toj općini osjeća snažan pri-

¹³⁰ HDA, ZZ NDH, I-34/427, Veza četnika s partizanima. Pouzdanik iz Smilčića, dana: 29. srpnja 1944. dostavlja, 19. kolovoza 1944. Podatak da Boško Desnica održava veze između četnika i partizana spominje se i u: HDA, ZZ NDH, I-47/181-200, Ministarstvu unutarnjih poslova, Glavno ravnateljstvo za javni red i sigurnost, »Politički pregled — Srbi«. Dokument je bez nadnevka, ali je očito sastavljen tijekom listopada 1944., ili nešto kasnije.

¹³¹ HDA, OK KPH Zadar, kut. 5, KP-304/2149, K. K. K.P.H. Benkovac, 26. avgusta 1944.

tisak neprijatelja, ali se stanje popravlja kada taj pritisak popusti, pa je onda stanovništvo te općine »dosta raspoloženo« prema partizanima. Ovo se posebno osjeća kod Srba koji su nedugo prije mobilizirani u četnike.¹³²

Od 10. do 14. kolovoza 1944. održan je sastanak Okružnog komiteta KPH Zadar na kojem je, među ostalim, rečeno kako je »predviđeno«, odnosno »predloženo« da Boško Desnica uđe u sastav Narodnooslobodilačkog odbora za okrug Zadar, koji je osnovan još u prosincu 1943. godine. Također je navedeno da će Boško Desnica biti i potpredsjednik Okružne Jedinственe narodnooslobodilačke fronte (JNOF).¹³³ KPJ je u završnom razdoblju rata osnovala JNOF kao političku organizaciju »oslobodilačkog pokreta«, koja je trebala biti jasnije razdvojena od tijela novih »narodnih vlasti«, odnosno narodnooslobodilačkih odbora. Pri tome su tijela JNOF-a formalno trebala imati značajke višestranačja, odnosno uključivati i predstavnike predratnih političkih stranaka, ali u stvarnosti JNOF nije smio dovesti do »razvodnjavanja partijske linije i labavljenja njezne rukovodeće uloge«.¹³⁴

Da su Okružni narodnooslobodilački odbor i Okružni JNOF za Zadar bili čvrsto pod nadzorom komunista potvrđuje i izvješće koje je Okružni komitet KPH Zadar 25. kolovoza 1944. uputio Oblasnom komitetu KPH za Dalmaciju. Iz izvješća se jasno vidi da su komunisti JNOF za zadarski okrug osnovali vrlo promišljeno, birajući u njega nekomunističke političare iz predratnog razdoblja, s ciljem da preko takvih osoba ostvare što čvršću potporu među stanovništvom. U navedenom izvješću stoji:

*Uočili smo da je naš veliki nedostatak baš u tome što nismo imali svojih uporišta u centrima u koja narod okolnih sela (Benkovac, Obrovac, Zemunik) upire oči, jer se tamo nalaze njihovi politički vođe još za vrijeme Jugoslavije, koji su na njih imali utjecaja i još uvijek imaju. Koliko sela upiru oči u centar vidili smo najbolje po tome što izvjesni naši drugovi [komunisti] imaju autoriteta najviše kod masa zato što su rodom baš iz tih centara. A koliki bi tek na njih imali utjecaj oni 'stari političari' koje oni od ranije poznaju!*¹³⁵

Tako je predviđeno da predsjednik Okružnog JNOF-a za Zadar bude Josip Silobrčić, član Hrvatske seljačke stranke, a potpredsjednik Boško Desnica, predratni član Samostalne demokratske stranke. Za Boška Desnicu u tome izvješ-

¹³² Isto.

¹³³ HDA, OK KPH Zadar, kut. 5, KP-304/2131, Zapisnik sa sastanka OK KPH Zadar, održan 10. VIII. — 14. VIII. u prisustvu druga Marka, čl.[ana] Oblasnog komiteta. O osnutku Okružnog narodnooslobodilačkog odbora Zadar u prosincu 1943. vidjeti: NOB u Dalmaciji, Zbornik dokumenata, Knjiga 9, dok. br. 162.

¹³⁴ Katarina Spehnyak, *Javnost i propaganda, Narodna fronta u politici i kulturi Hrvatske, 1945.—1952.*, Zagreb 2002., 61.-66.

¹³⁵ HDA, OK KPH Zadar, kut. 5, KP-304/2158, 25. VIII. 1944.

ću također stoji da će ga se »ovih dana dovesti kod nas«. To da se Boško Desnica nije mogao pozvati na neke prethodne veze s komunistima i partizanima zapravo mu je pri izboru za Okružni JNOF moglo samo »koristiti«. Jer, kako je u svojem izvješću naveo Okružni komitet KPH Zadar, pri osnivanju JNOF-a pazilo se na osnovno načelo, odnosno:

Nismo zaboravili osnovno da u toku samog formiranja [Jedinstvene narodnooslobodilačke] fronte aktiviziramo te ljude koji su do sada stali po strani.¹³⁶

U istome izvješću Okružnog komiteta KPH Zadar također je navedeno kako je odlučeno u Okružni narodnooslobodilački odbor za Zadar kooptirati nekoliko »starijih uglednijih ljudi«, među kojima i Boška Desnicu.¹³⁷ Okružni komitet KPH Zadar obratio se 13. rujna 1944. Kotarskom komitetu KPH Benkovac i obavijestio ga da će se 20. rujna na Dugom otoku održati prva okružna konferencija JNOF-a. Zato je Kotarski komitet KPH Benkovac trebao na nju uputiti što više delegata sa svojega područja, pri čemu je navedeno:

Na ovu konferenciju gledajte kao na mogućnost jakog povezivanja srpskog i hrvatskog naroda. Pravilan i drugarski međusobni odnos doprinijet će mnogo da se kod Srba razbije onaj neprijateljski stav prema Hrvatima, naročito prema »bodulima«. Zato upregnite sve snage da dođu ljudi i to baš oni koji su do sada stajali po strani.¹³⁸

Čini se da ipak nije bilo moguće okružnu konferenciju održati 20. rujna, ali je ona na Dugom otoku, u prisutnosti više od 500 delegata, održana 4. i 5. listopada 1944. godine. Među ostalima, na njoj je sudjelovao i Boško Desnica.¹³⁹

U međuvremenu je razvoj stanja na drugim svjetskim bojišnicama samo koristio jugoslavenskim komunistima. Sovjetska Crvena armija je u ljeto 1944. napredovala prema Srbiji i sjeveroistočnom granicama NDH. U takvim okolnostima maršal Josip Broz Tito je 30. kolovoza uputio javni »posljednji poziv« svim »zavedenim slugama okupatora«, odnosno »hrvatskim domobranima, slovenskim domobrancima i zavedenim četnicima«, da do 15. rujna prijeđu na stranu partizana, a ako to ne učine, prijetio im je ratni sud i najstroža kazna.¹⁴⁰ Osim toga, Britanci su u međuvremenu, umjesto četnika, odlučili podržati partizane. Zato je za novog predsjednika jugoslavenske kraljevske vlade u izbjeglištvu izabran Ivan Šubašić, bivši ban Banovine Hrvatske. Time je Draža Mihailović

¹³⁶ Isto.

¹³⁷ Isto.

¹³⁸ HDA, OK KPH Zadar, kut. 5, KP-305/2188, Kotarskom komitetu KPH Benkovac, 13. IX. 44.

¹³⁹ Drago Gizdić, *Dalmacija 1944-1945, Prilozi historiji narodnooslobodilačke borbe*, Zagreb 1964., 625.-626.

¹⁴⁰ Za sadržaj »Posljednjeg poziva« maršala Tita od 30. kolovoza 1944. vidjeti: Nikica Barić, *Ustroj kopnene vojske domobranstva Nezavisne Države Hrvatske, 1941.—1945.*, Zagreb 2003., 496.

isključen iz vlade u kojoj je do tada bio ministar vojske. Šubašićeva vlada počela je pregovore s maršalom Titom, vođom partizanskog pokreta. Jugoslavenski kralj Petar II. Karađorđević je 12. rujna preko londonskog radija pozvao sve Srbe, Hrvate i Slovence da prijeđu pod komandu maršala Tita, što je bio težak udarac za četnički pokret.¹⁴¹

O vještoj partizanskoj propagandi kojom su četnike trebali privući na svoju stranu pisao je komandant četničke brigade »Janković Stojan« u izvješću koje je 31. kolovoza 1944. uputio komandantu II. dalmatinskog četničkog korpusa. U izvješću je navedeno da partizani često upadaju u selo Islam Grčki:

Međutim iz čisto taktičkih razloga ne vrše nikakva nasilja. Ovakvim postupcima uspejavaju da potpuno razoružaju naše i onako labave borce, koji odbijaju da stupe u borbu sa partizanima i ako im isti dolaze u selo. Ovakvi su slučajevi česti i u ostalim selima ove brigade. Svaki pokušaj odbijanja partizana iz bilo koga sela skopčan je sa užasnim negodovanjem od strane seoskih posada. (...) Ljudstvo se predaje partizanima bez ikakvog otpora dok ih sami partizani uvjeravaju da oni ne vode borbu protiv Srba već samo protiv Ustaša. (...) Po napred izloženom partizani su se dali u akciju isključivo u ovom kraju pošto im niko ne daje nikakvog otpora. Propagandnom uspejavaju da demorališu borce, te samim tim od njih kao takvih nemam baš nikakve koristi.¹⁴²

Komandant brigade »Janković Stojan« zabrinuto je naveo da u tim uvjetima neće biti u stanju zadržati partizane ako oni napadnu Smilčić, a među četnicima se govori kako »nije niko lud boriti se« ako ih partizani neće pobiti i tako vlada sve veća »indiferentnost prema četničkoj stvari.«¹⁴³

Nakon Titova poziva četnicima da do 15. rujna 1944. prijeđu na stranu partizana, rasulo u redovima četnika u općini Smilčić povećalo se i oni su počeli tražiti vezu s partizanima. Tako su i četnici u Islamu Grčkom prekinuli svaku borbu protiv partizana, koji su nakon toga mogli slobodno prolaziti kroz to selo. Vođa četnika u Islamu Grčkom stupio je u vezu s partizanima i obećao da će na njihovu stranu prijeći većina njegovih četnika. Okružni komitet KPH Zadar je u izvješću Oblasnom komitetu za Dalmaciju od 13. rujna 1944. ocijenio kako se očekuje da će četnici s područja Općine Smilčić u velikom broju prijeći partizanima. No, to ipak ide »teško«, pri čemu su komunisti pretpostavljali da četnici oklijevaju jer se boje da će njihov prelazak partizanima izazvati odmazdu njemačke vojske, a četnici misle da im od partizana ipak pri-

¹⁴¹ Jozo Tomasevich, *Četnici u Drugom svjetskom ratu 1941—1945*, Zagreb 1979., 278.-279.; Kosta Nikolić, Bojan B. Dimitrijević, *General Dragoljub Mihailović 1893—1946.*, Biografija, Beograd 2011., 399.

¹⁴² HDA, DČO, 1324-15, Štab brigade Janković Stojan, Br. Službeno, 31 VIII 1944 g., Komandantu II. dalm.[atinskog] korpusa.

¹⁴³ *Isto.*

jeti »manje zlo« nego od Nijemaca. Tako su i sami komunisti ocijenili da s četnicima, dok masovnije ne prijeđu partizanima, treba i dalje »taktizirati«. No, posebno je zanimljivo kako su komunisti objasnili rasulo u redovima četnika, kao i ustaša:

Značajno je napomenuti da je formiranje [Jedinstvene narodnooslobodilačke] fronte na kotaru Benkovac znatno do[pri]nijelo raspadanju četničkih i ustaških redova, naročito na općini Smilčić, (...) jer smo uspjeli uvući u općinske [Jedinstvene narodnooslobodilačke] fronte zaista najuglednije ljude općina.¹⁴⁴

Odmah zatim Okružni komitet KPH spomenuo je Boška Desnicu, ponavljajući da će on ući u Okružni JNOF, a također će biti potpredsjednik Okružnog narodnooslobodilačkog odbora.¹⁴⁵

Major Milivoj Vuksanović, komandant I. ličkog četničkog korpusa, početkom listopada 1944. izvijestio je vojvodu Đujića o rasulu četnika na području Ravnih kotara:

Četnički dub i moral kod boraca II Dalmatinskog korpusa se poljuljao i veliki broj »četnika« je otišao u partizane. Ovo je nastalo usled zauzeća Benkovca od strane partizana, kao i usled ogromne lažne partizanske propagande i pritiska na ove krajeve, kao i usled Sporazuma Šubašičeve vlade sa Titom i navodnog govora Nj.[egovog] V.[eličanstva] Kralja Petra II preko Londonskog radija.¹⁴⁶

Major Vuksanović je razočarano zaključio da su se ti četnici, prelaskom na stranu partizana, otišli boriti za »Tita i Hrvatsku«.¹⁴⁷ Konačno se njemačka vojska tijekom listopada i studenog 1944. povukla iz Dalmacije, pa su njome ovladali partizani.

Svi navedeni podatci i dalje ne daju konačne odgovore, ali otvaraju mogućnost za određene pretpostavke. Vrlo je vjerojatno da je u ljeto 1944. uspostavljena veza između komunista i Boška Desnice. Komunistima je Boško Desnica bio potreban ne zato što je prethodno bio suradnik partizana, nego upravo jer je prethodno »stajao po strani« od partizana, ali je imao ugled među srpskim stanovništvom. Time je njegovim uključivanjem u tijela »narodnih vlasti« ojačan položaj komunista, a istovremeno je došlo do rasula u redovima četnika. Motivi komunista da pridobiju Boška Desnicu su jasni. Teže je objasniti koji su bili Boškovi motivi da prijeđe komunistima. Moguće da su ga razočarali četni-

¹⁴⁴ HDA, OK KPH Zadar, kut. 5, KP-305/2192, Oblasnom komitetu KPH za Dalmaciju, 13. IX. 44.

¹⁴⁵ Isto.

¹⁴⁶ HDA, DČO, 131-43, Štab I. ličkog korpusa, Str. pov. br. 371, 4 oktobra 1944. Komandantu Dinarske četničke oblasti. Dijelovi ovog izvješća također su objavljeni u: Jelić-Butić, *Četnici u Hrvatskoj*, 237.-238.

¹⁴⁷ Isto.

ki pokret i neki njegovi postupci.¹⁴⁸ Također, s razvojem ratne i političke situacije možda je zaključio da treba dati potporu partizanima čiji je cilj ipak bio obnova Jugoslavije, iako je bilo dovoljno naznaka da nova jugoslavenska država neće biti ista kao stara monarhija. No, isto je tako moguće da je Boško Desnica bio prisiljen pristupiti partizanima, i da bi mu, dato nije učinio, život bio ugrožen, kao i životi članova njegove obitelji. Ovu posljednju mogućnost potvrđuju sjećanja Sime Dubajića, dalmatinskog Srbina koji se tijekom Drugoga svjetskoga rata borio u partizanima. Očito, kad je riječ o memoarima, treba biti oprezan, ne može ih se prihvaćati nekritički, jer je u njima često prisutna »naknadna pamet«. Ipak, ne čini mi se posve neutemeljenim kada Dubajić u svojim sjećanjima navodi da su komunisti, preko Dušana Brkića, inače Srbina iz Obrovca, ulagali znatne napore da »upregnu u svoja kola« istaknute Srbe iz Bukovice i Ravnih kotara, među kojima je bio i Boško Desnica. No, zaključuje Dubajić, ti istaknuti Srbi svojim su odbijanjem da prijeđu partizanima natjerali komuniste da se zamisle:

*(...) zašto srpski narod nije zaboravio Niku Novakovića Longa u Italiji, i vojvodu Momčila Đujića u Kninu.*¹⁴⁹

Na kraju su ti ugledni Srbi, kako sam prethodno i opisao, ipak pristupili JNOF-u. No, ako se može vjerovati Dubajićevim sjećanjima, među njima zbog pristupanja »narodnim vlastima« nije vladalo veliko oduševljenje, i u vezi s time je Boško Desnica navodno izjavio:

Kao advokat i publicista, nikad se nisam bavio političkom. Što se mene tiče, kao potomka Janković Stojana, sigurno znam da su ga izdali

¹⁴⁸ Tako je primjerice prethodno više puta spominjani Vaso Miljuš početkom ožujka 1944. dao ostavku na dužnost predsjednika Upravnog četničkog odbora i četničkog oficira za vezu u Obrovcu. Objasnio je da je na ostavku prisiljen jer četnici koji su s Velebita došli u Obrovac svojim postupcima bacaju »ljagu na sve »što je svakom Srbinu sveto«. Miljuš je dalje naveo da je sa svojim pokojnim bratom Urošem aktivno sudjelovao u četničkoj borbi, od »prvog dana ustanka protiv ustaša«. No, četnici i njihovi komandanti su se kompromitirali svojim postupcima. Među ostalim, četnici koji borave u Obrovcu provociraju Hrvate s kojima su obrovački Srbi, kako je naveo Vaso Miljuš, »do tada živeli u miru«. U vezi s ovim Miljuš je spomenuo: »Prema narednju Vrhovne naše komande, imade se sa Hrvatima postupati pažljivo i lepo i pridobivati ih za našu stvar koliko je god više moguće«. Umjesto toga četnici provode nasilje i pljačku nad Hrvatima, pa je Miljuš zaključio da i zbog toga mora dati ostavku na svoje četničke dužnosti, jer ne može sudjelovati u postupcima koji ruše ugled »Kralja i Srpstva«. Kada je od Miljuša, od nadležne četničke komande zatraženo da obrazloži neke od optužbi koje je iznio, on je među ostalim rekao da su nedugo prije angloamerički zrakoplovi bombardirali Obrovac. Zato je stanovništvo napustilo mjesto i sklonilo se u njegovoj okolici. Kada su se stanovnici poslije počeli vraćati svojim kućama, neke od njih fizički su napali pojedini pijani četnici. Tada je napadnut i odvjetnik Boško Desnica, kao i žena i djeca četnika Ilije Kužata. Miljuš je zaključio da se takvim postupcima zapravo pomaže »agitacija partizana na štetu četnika«, odnosno četnici sami daju potvrdu »naopakog rada kod nas«, čime se širi mržnja protiv četnika. HDA, DČO, 14-190, Pismo Vase Miljuša komandantu II. jadranskog korpusa u Benkovcu, s popratnim dopisima.

¹⁴⁹ Simo Š. Dubajić, *Život, greh i kajanje, Ispovedna autobiografska hronika* — Knjiga I, Od Kistanja do Kočevskog Roga, Beograd 2006., 259.

*njegovi ljudi i ubili ga Turci. Njegovu sudbinu nikome od nas ne želim!*¹⁵⁰

Smatram da ova izjava Boška Desnice, ako je točna, pokazuje da nije bio oduševljen položajem u kojem se našao nakon što se priklonio komunistima. Činjenica da komunisti nisu mogli računati na članove JNOF-a jasno je iznesena i na sastanku komunista zadarskog okruga održanom 1. veljače 1945., kada je delegat iz Općine Smilčić među ostalim rekao:

*Iz naše općine ranije nije bilo ni 100 ljudi u [narodno]Oslobodilačkoj[V]ojsci. Part.[ijska] org.[anizacija] je mlada i nema dovoljno snage da savlada sve prepreke koje se ispravaju pred nju. Narod je ipak priličan. Ima ih još takvih koji govore da su fašisti bili bolji nego partizani, jer da su oni davali aprovizaciju a mi ne dajemo ništa. U nas nema nijednog odbornika JNOF koji ranije nije bio ustaša ili četnik, i sa njima je teško raditi. Oni najrađe odlaze kod onih ljudi koji su bogatiji i izraziti stari reacioneri.*¹⁵¹

No, ako je Boško Desnica spadao u skupinu »starih reacionara«, komunistima on ipak neće predstavljati problem jer je nedugo zatim, 1. travnja 1945., umro u Obrovcu. U glasilu Srpskog kluba vijećnika ZAVNOH-a objavljen mu je nekrolog u kojem je, među ostalim, navedeno:

*Boško Desnica je uvidio, da bez uništenja fašizma, ne može biti osiguran život i razvoj našeg naroda na nikakvom pa ni na naučnom planu i književnom polju. Zato prilazi narodno-oslobodilačkom pokretu. Dva sina su mu u partizanima, a sam postaje članom Okružnog odbora JNOF-a Zadar i potpredsjednik Srpskog kulturnog društva »Prosvjeta«. Četnički izrodi za njegov narodni rad progone ga i zatvaraju. Ali on sa žarom nastavlja svoj započeti posao. Sa neobičnom požrtvovnošću radi na otkapanju zadarskog arhiva, te postaje njegovim direktorom.*¹⁵²

Može se postaviti pitanje koliko je taj nekrolog bio prigodan i prilagođen potrebama komunista, ali je zanimljiv podatak da pokojni Boško ima »dva sina« u partizanima, ako se prisjetimo prethodno navedenog podatka redarstvenih službi NDH iz kolovoza 1944. da dr. Desnica ima dva sina, ali u četnicima.

Što se tiče Vladana Desnice, pitanje je kada je on točno i na koji način pristupio partizanima. Prema komunističkim podacima s kraja kolovoza 1944., u Islam Grčki su upali partizani, a zatim je s njima iz tog sela otišlo devet »dru-

¹⁵⁰ Isto, 262.-263.

¹⁵¹ HDA, OK KPH Zadar, kut. 7, Zapisnik s I. partijskog savjetovanja za okrug Zadar održanog dne 1. II. 1945. g. u Zadru.

¹⁵² »Boško Desnica«, *Srpska riječ, organ Srpskog kluba vijećnika ZAVNOH-a*, br. 46, 14. aprila 1945., 4.

gova». ¹⁵³ Može se samo pretpostaviti je li među tim »drugovima« bio Vladan Desnica. No, moguće je da je on ostao četnički pravni referent u Smilčiću sve do rasula četnika na tome području tijekom rujna i listopada 1944. godine. Pretpostavljam da je Boško Desnica, u sklopu svog prelaska u redove »narodnih vlasti«, osigurao prelazak na stranu ratnih pobjednika i za svojeg nećaka.

Treba se ponovno osvrnuti na upitnik koji je Vladan Desnica popunjavao krajem 1946., kada je radio u Ministarstvu financija Narodne Republike Hrvatske. Tada je naveo da ga je Okružni narodnooslobodilački odbor Zadar u kolovožu 1944. uputio na rad u ZAVNOH. No, smatram da to najvjerojatnije nije točno. Zapravo, tek je krajem prosinca 1944. odlučeno da se ZAVNOH iz Topuskog preseli u Šibenik, gdje je započeo s radom početkom siječnja 1945. godine. Preseljenje je učinjeno jer su partizani krajem 1944. u cijelosti ovladali Dalmacijom i ustanove ZAVNOH-a su na tome području mogle lakše obavljati svoje poslove i pripremati se za konačno preuzimanje vlasti. ¹⁵⁴ Budući da nema nikakvih podataka da je Vladan Desnica upućen u Topusko u ljeto ili jesen 1944. (uostalom tada je, vrlo vjerojatno, i dalje bio četnički pravni referent u Smilčiću), pretpostavljam da je on u ZAVNOH-u počeo raditi tek nakon što se to tijelo preselilo u Šibenik.

Dušan Brkić kao zaštitnik Vladana Desnice?

Prema nekim podacima, dok je u drugoj polovici 1940-ih bio načelnik Pravne službe Ministarstva financija Narodne Republike Hrvatske, Vladan Desnica nije bio u dobrim odnosima s ministricom financija Ankom Berus. No, Desnica zbog toga nije imao problema jer su ga na dužnost u Ministarstvu financija »imenovali drugi«, odnosno prethodno spomenuti Dušan Brkić. ¹⁵⁵ Dušan Brkić rođen je 1913. u Obrovcu. Diplomirao je pravo u Beogradu, a komunistima je pristupio 1939. godine. Za vrijeme rata postao je član Centralnog komiteta KPH i funkcionar ZAVNOH-a. Krajem 1950. Dušan Brkić i neki drugi visoki hrvatski komunistički funkcionari srpske nacionalnosti isključeni su iz KPJ i upućeni na Goli otok pod optužbom da su pristaše Informbiroa. Ti funkcionari srpske nacionalnosti također su izražavali nezadovoljstvo položajem Srba u Narodnoj Republici Hrvatskoj. ¹⁵⁶ Krajem kolovoza 1950. u Zagrebu je održana sjednica Politbiroa Centralnog komiteta KPH na kojoj se raspravljalo o slučaju tih komunista, i tada je Dušan Brkić među ostalim izjavio:

¹⁵³ HDA, OK KPH Zadar, kut. 5, KP-304/2149, K. K. K.P.H. Benkovic, 26. avgusta 1944.

¹⁵⁴ Hodimir Sirotković, »Rad ZAVNOH-a u Šibeniku«, *Zbornik Instituta za historiju radničkog pokreta Dalmacije*, 4, 183.-184.

¹⁵⁵ Cvijović Javorina, »Obiteljska sjećanja na ratne dane Vladana Desnice«, 261.

¹⁵⁶ N. K. K., »BRKIĆ, Dušan«, *Hrvatski biografski leksikon*, 2, Bj — C, glavni urednik Aleksandar Stipčević, Zagreb 1989., 330.

U većini naših prosvjetnih i kulturnih ustanova zabrinjava me negativan stav po pitanju cirilice, srpske kulture i istorije. Mene to teško boli. Od kad to raste ja ne mogu da radim ni spavam. Partija me stavila za podpredsjednika Vlade kao Srbina...¹⁵⁷

Sjednici je prisustvovao i Aleksandar Ranković, član Politbira Centralnog komiteta KPJ, koji je Brkiću replicirao da on na mjesto potpredsjednika Vlade Narodne Republike Hrvatske nije došao »kao Srbin«, nego se na toj funkciji nalazi zato što je komunist.¹⁵⁸

Kao što je navedeno, postoje naznake da je Vladan Desnica, dok je radio u Ministarstvu financija, imao potporu i zaštitu Dušana Brkića. Uostalom, Brkić je rođen u Obrovcu, pa ne isključujem mogućnost da je i prije rata poznao članove obitelji Desnica. Štoviše, možda bismo upravo i Dušana Brkića trebali smatrati osobom koja je omogućila ili olakšala prelazak Vladana Desnice na stranu partizana. To potvrđuju i prethodno navedena sjećanja Sime Dubajića. Tu mogućnost potvrđuje i slučaj pravoslavnog svećenika Dušana Raškovića, koji je bio šef Propagandnog odsjeka II. dalmatinskog četničkog korpusa.¹⁵⁹ Dakle, bila je riječ o istom četničkom korpusu u kojem je Vladan Desnica bio pravni referent. Tako je Ozna (Odjeljenje zaštite naroda) zadarskog područja u izvješću koje je 29. listopada 1944. uputila Ozni za oblast VIII. dalmatinskog korpusa Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije među ostalim navela da je po primljenoj naredbi uputila pravoslavnog svećenika Dušana Raškovića u Klub srpskih vijećnika ZAVNOH-a. To je učinjeno zato što je tajnik Kluba srpskih vijećnika, odnosno upravo Dušan Brkić, tražio da mu se uputi Rašković. No, zadarska Ozna nije bila zadovoljna takvim rješenjem:

Njegov [Raškovićev] odlazak iz ovih krajeva narod je shvatio kao našu težnju da ga se ukloni i time mu omogući da spasi glavu. Ovo je izazvalo ogromno negodovanje kod mase koje ga vrlo dobro poznaju kao glavnog četničkog organizatora i čini moralno odgovorno za sva zločinstva izvršena od strane četnika. Kod naroda postoji mišljenje da se sa naše strane opraštaju životi organizatorima i raznim drugim funkcionerima, dok se obične ustaše i četnike poziva na odgovornost i kažnjava. Slučaj sveštenika Raškovića uvelike nam smeta da rigorozno postupimo u odnosu prema katoličkim svećenicima. Mišljenja smo, da bi se popa Raškovića najbržim putem uputilo ponovno u ovaj kraj i izvršilo javno strijeljanje.¹⁶⁰

¹⁵⁷ Čedomir Višnjić, *Partizansko ljetovanje, Hrvatska i Srbi 1945—1950.*, Zagreb 2003., 327.-341.

¹⁵⁸ Isto.

¹⁵⁹ Branica, »Razvoj četničkog pokreta poslije kapitulacije Italije na bivšem anektiranom području sjeverne Dalmacije«, 921.-922.

¹⁶⁰ *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.—1946.*, Dokumenti, 4, Dalmacija, dok. br. 54.

Na temelju navedenog može se postaviti pitanje — ako se Brkić zauzeo za Dušana Raškovića, koji je u četničku organizaciju vrlo vjerojatno bio uključen u znatno većoj mjeri nego Vladan Desnica, je li se isto tako Brkić mogao zauzeti da se Vladana Desnicu uputi na službu u Financijski odjel ZAVNOH-a? Uostalom, nema sumnje da je Ozna znala za sudjelovanje Vladana Desnice u četničkom pokretu. Naredba četničkog majora Kapetanovića, kojom je Desnica krajem lipnja 1944. imenovan četničkim pravnim referentom, početkom rujna iste godine dostavljena je Ozni Komande zadarskog područja.¹⁶¹ No, bez obzira na ovo, Vladan Desnica upućen je na rad u ZAVNOH, što bi se, ponavljam, moglo objasniti i Brkićevim zauzimanjem.

Završna razmatranja

Prema biografiji Vladana Desnice koju je napisao prof. dr. Marinković, kao i prema svemu što je do sada o tome književniku prezentirano na Desničinih susretima, stječe se dojam da je Vladan Desnica već od 1942. ili 1943. surađivao s partizanima, da je strahovao od talijanskog okupatora, da su ga četnici terorizirali i zamalo likvidirali, i da je pri kraju rata končano pristupio partizanima, počeo raditi u ZAVNOH-u, a u svibnju 1945. stigao u Zagreb u partizanskoj uniformi. Unatoč takvoj respektabilnoj »antifašističkoj« biografiji Vladana Desnicu su poslije napadali i »neutemeljeno« mu »podmetali«, među ostalim i oni koji su tijekom Drugoga svjetskoga rata surađivali s vlastima NDH.

Smatram da sam u ovom prilogu iznio dovoljno podataka koji pokazuju da je biografija Vladana Desnice u Drugom svjetskom ratu ipak bila nešto drukčija. Iako bi nesumnjivo trebalo provesti dodatna istraživanja, držim kako se može utemeljeno reći da je Vladan Desnica nakon talijanske aneksije dijelova Dalmacije bio činovnik talijanske Vlade za Dalmaciju. Može se pretpostaviti da nije bio »obični« činovnik, koji se bavio manje važnim poslovima i »prevođenjem«, nego da je bio uključen i u političko-promidžbene i vojno-sigurnosne poslove talijanskih vlasti. Njegovu povezanost s talijanskim vlastima neizravno potvrđuju i podatci o osobama koje su tada bile u njegovu okruženju (arhimandrit Danilo Bukorović, Vladimir Galzigna/Galzinja, Vladimir Rimondo). Također se može pretpostaviti da je Vladan Desnica, najviše preko svojega strica Boška, bio uključen u djelovanje četničkog pokreta na području sjeverne Dalmacije u razdoblju prije kapitulacije Italije, a izvor objavljen u ovom prilogu pokazuje da je Vladan Desnica sredinom 1944. bio određen za četničkog pravnog referenta.

Prof. dr. Marinković u svojoj biografiji Vladana Desnice navodi da je njegov položaj nakon talijanske aneksije dijelova Dalmacije 1941. bio »bitno označen«

¹⁶¹ HDA, DČO, 132-17, Naredba Pov. Br. 4. komandanta II. dalmatinskog korpusa za 25. juna 1944. godine.

činjenicom da je njegov otac Uroš nakon Prvog svjetskog rata bio u talijanskoj internaciji. Iz ovoga bi se moglo pomisliti da je i Vladanu Desnici 1941. prijela opasnost da će ga Talijani internirati. No, te opasnosti zapravo nije bilo. Boško i Uroš Desnica su nakon Prvog svjetskog rata ustali protiv talijanske okupacije Dalmacije zato što je Dalmaciju od Talijana trebalo sačuvati za novu jugoslavensku državu koju će voditi dinastija Karađorđevića. Zato su i završili u talijanskoj internaciji. No, 1941. pitanje je bilo koliki dio Dalmacije će pripasti Italiji, a koliki ustaškoj NDH. Pri takvu izboru za Desnice je Italija očito bila puno manje zlo. Njima tada nije mogla prijetiti opasnost od talijanske internacije, kada su upravo oni u Talijanima gledali zaštitnike od NDH i ustaša. Uostalom, poslanstvo Kraljevine Jugoslavije u Turskoj već je početkom lipnja 1941. iz Beograda primila izvješće u kojem je protumačena akcija Boška Desnice i Nike Novakovića Longe koji su od Talijana zahtijevali aneksiju sjeverne Dalmacije:

Srbi koji ostaju na terenu hrvatske države osjećaju se praktički izvan zakona, orijentišu se i bez stvarnog delovanja u smer da traže zaštitu onamo gde momentalno mogu da je nađu: u Sremu od Nemaca, u Dalmaciji od Italijana. Boško Desnica i Niko Longo uputili su adrese Mussoliniju za aneksiju severne Dalmacije Italiji. Kod teških prilika učinjenih Srbima u Hrvatskoj, taj korak Novakovićev i Desničin niko gotovo od Srba ne osuđuje, a svi Hrvati Jugosloveni, ne odobravajući, razumjevaju.¹⁶²

U Marinkovićevoj biografiji Vladana Desnice i u radovima s Desnićinih susreta može se pročitati da je Vladan Desnica od 1942. ili 1943. bio suradnik partizana. No, to se uglavnom temelji na izjavama koje je sam Vladan Desnica dao nakon rata. Smatram da te izjave ne mogu biti pouzdan izvor za njegovu ratnu djelatnost, posebno ako se usporede s izvorima koje sam iznio u ovom prilogu.¹⁶³

Ni sam prelazak Boška i Vladana Desnice partizanima nije do kraja razjašnjen. Ipak, u ovom sam prilogu iznio neke podatke koji bi na to mogli dati odgovor. Prikazao sam kako je komunistima bilo važno iskoristiti ugledne Srbe iz sjeverne Dalmacije, pa tako i Boška Desnicu, i uključiti ih u nove »narodne vlasti«, upravo zato da bi partizanskom pokretu privukli srpsko stanovništvo tog kraja, koje je pokazivalo znatnu razinu vjernosti staroj monarhiji i suradnje i sudjelovanja u četničkim jedinicama. Pri tome ne bih isključio mogućnost da

¹⁶² Boban, *Hrvatska u arhivima izbjegličke vlade 1941—1943.*, 279.-280.

¹⁶³ Zaista se i u nekim dokumentima NDH iz 1942., koje sam opširno prepričao u ovome radu, navodi da obrovačko-zadarska srpska skupina, kojoj su pripadali i Boško i Vladan Desnica, osim svoje četničke djelatnosti, surađuje s komunistima. No, mislim da je bila riječ o sklonosti dužnosnika NDH da u nekim slučajevima poistovjećuju, odnosno ne prave razliku između četnika i partizana.

su komunisti učinili i određen pritisak na Boška Desnicu kako bi im se on priklonio. Osim toga, pokazao sam kako je važni komunistički funkcionar Dušan Brkić, inače Srbin iz Obrovca, radio na tome da neki bivši četnici iz sjeverne Dalmacije također prijeđu partizanima. Svi ti čimbenici možda su utjecali na to da Vladan Desnica s dužnosti pravnog referenta u II. dalmatinskom četničkom korpusu na kraju završi u Financijskom odjeljenju ZAVNOH-a.

Smatram da je suradnja Vladana Desnice s talijanskim vlastima i četničkim pokretom u potpunosti razumljiva u vremenu i okolnostima u kojima se dogodila. U uvjetima raspada Kraljevine Jugoslavije i proglašenja NDH, s njezinim netrpeljivim stajalištem prema srpstvu, ne iznenađuje što su predstavnici dalmatinskih Srba zaštitnike i saveznike našli u Mussolinijevoj Italiji. Četnici, odnosno dio srpskih političkih predstavnika, čekaao je obrat stanja na velikim bojštima, konačnu pobjedu Zapadnih saveznika i obnovu Kraljevine Jugoslavije. Ne treba zaboraviti ni da su izvješća NDH o Vladanu i Bošku Desnici nerijetko ponavljala da su oni anglofilni, štoviši da primaju financijsku pomoć od Britanaca i da djeluju po »analogu Londona«.¹⁶⁴ Da je došlo do obnove Kraljevine Jugoslavije, vjerojatno bi i Boško i Vladan Desnica bili hvaljeni kao osobe koje su u trenucima teškim za srpski narod u Dalmaciji učinili mnogo na njegovoj zaštiti. No, na mjestu ratnog pobjednika nametnuo se partizanski pokret na čelu s KPJ. Iz perspektive jugoslavenskih komunista četnički pokret bio je »kontrarevolucionaran«, iz čega su proizlazili i svi prijepori i nelagode kada se za komunističke vladavine raspravljalo o ratnim danima Vladana Desnice, o čemu svjedoči i njegov sukob s Gustavom Krklecom.

Ostaje neobičan dojam da su i prof. dr. Marinković, u svojoj biografiji Vladana Desnice, kao i prof. dr. Roksandić, u svojem radu o njegovim ratnim danima, pokazali znatnu razinu, rekao bih, nezainteresiranosti, da zaista razjasne neke pojedinosti iz života Vladana Desnice u Drugom svjetskom ratu. Štoviši, čak ostaje dojam da se »osjetljive« točke ratne biografije Vladana Desnice i »zabobilaze«. Zašto? Možda zato što bi te pojedinosti mogle »naštetiti« ulozu koju bi Vladan Desnica trebao imati u »zamišljenoj hrvatsko-srpskoj/srpsko-hrvatskoj dijaloškoj kulturi«? Za tu i takvu »dijalošku kulturu« potreban nam je Vladan Desnica koji radi u ZAVNOH-u i koji u svibnju 1945. u partizanskoj uniformi dolazi u Zagreb. Vladan Desnica, djelatnik Mussolinijeve Vlade za Dalmaciju,

¹⁶⁴ Uostalom ovdje bih se opet vratio na dramu *Ljestve Jakovljeve*, koju je Vladan Desnica objavio 1961., u kojoj je glavni lik Jakov Pećina, a radnja se događa u Drugom svjetskom ratu. Analizirajući tu dramu, Krešimir Nemeć krajem 1980-ih navodi da je Pećina »neodlučni intelektualac« koji posjeduje »naizgled superiorni intelektualistički izolacionizam«, a u okolnostima Drugoga svjetskoga rata on slijedi »postulat zdravog razuma«, prema kojem treba dočekati kraj rata »sa što manje žrtava«. Tako je Pećina intelektualac »bez jasna etičkog uporišta«, on je protivnik nacista, ali se za svoja uvjerenja ne želi boriti, Pećina zna »što je pravedna stvar«, ali se za nju nije spreman žrtvovati (Nemeć, *Vladan Desnica*, 109.-117.). Nakon svega što sam naveo u ovome prilogu, ne bi li trebalo postaviti pitanje je li, stvarajući lik Jakova Pećine, Vladan Desnica zapravo opisivao samoga sebe i svoje držanje tijekom Drugoga svjetskoga rata?

Vladan Desnica pravni referent II. dalmatinskog četničkog korpusa — to nas u toj i takvoj »dijaloškoj kulturi« ne zanima i ne koristi nam. Sve to ne govori ništa loše o Vladanu Desnici, ali pokazuje besmislenost stvaranja »kulture sjećanja« o njemu s kojom on najvjerojatnije nije imao puno veze.

Nikica Barić

New data for the biography of the writer Vladan Desnica

The article gives new data for the biography of a famous Vladan Desnica (1905—1967), especially during World War II. Vladan Desnica was a descendant of a distinguished and influential Serb family from northern Dalmatia. He is most famous for his novels and other literary work published after World War II. Nowadays ethnic Serb community in Croatia considers Vladan Desnica as one of their important representatives. But there are controversies regarding his activities during World War II. During 1950s his literary work was criticized by some communist circles for not adhering to the revolutionary line. There were also allegations that during World War II he cooperated with the Italian authorities in Dalmatia and that he was connected with the royalist Chetnik movement. Undoubtedly in the final period of war Vladan Desnica joined Partisan movement and worked, as a lawyer, in the Antifascist Council of Peoples' Liberation of Croatia. After the war Vladan Desnica claimed that he had cooperated with the Partisan movement already since 1942. In recent years Desnica and his work has received attention in Croatia and there is also an annual international interdisciplinary conference held in his honor. But, interestingly, it seems that Desnica's biography during World War II has still not been completely researched and explained. Those who research Desnica still claim that during the war he collaborated with and later joined Partisan movement and neglect the possibility that Desnica collaborated with Italians and Chetniks. This article presents new sources pointing out that, before joining the Partisans, Desnica indeed did collaborate with the Italian authorities from 1941 to 1943 and that he had connections and participated in the Chetnik movement before he joined the Partisans in late 1944. It is completely understandable that during the Communist rule Desnica denied any connections with the Italians and the Chetniks. Nevertheless it is interesting that even recent research of Desnica omitted to clear out all controversies connected with his biography during World War II. Why is that so? Maybe those who research Desnica think that it would not be good for his reputation to mention his collaboration with Italians and Chetnik movement because they consider that Desnica is only »acceptable« as a member of Partisan movement and only this can give him desirable »antifascist« legacy. Obviously his involvement with the Mussolini's Italian authorities in Dalmatia and participation in the Serb nationalist Chetnik movement would hurt the desired image of Vladan Desnica and make him less acceptable as one of cultural symbols of contemporary Serb community in Croatia.